

7799

Богословский институт
№ 4 4 серия 1667 69/1678

281.6

Р-81

1927г.

04 NOV 2009

Ե Գ Ի Պ Տ Ո Ս Ի Հ Ա Յ Ո Յ

ՀԻՆ ԵՒ ԱՐԴԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԸ

Ե Ի

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱԽՈՐԻՉ

ՆՈՐԱՇԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Գ Ա Հ Ի Ր Է Ի

Թ. Ե. Գ.

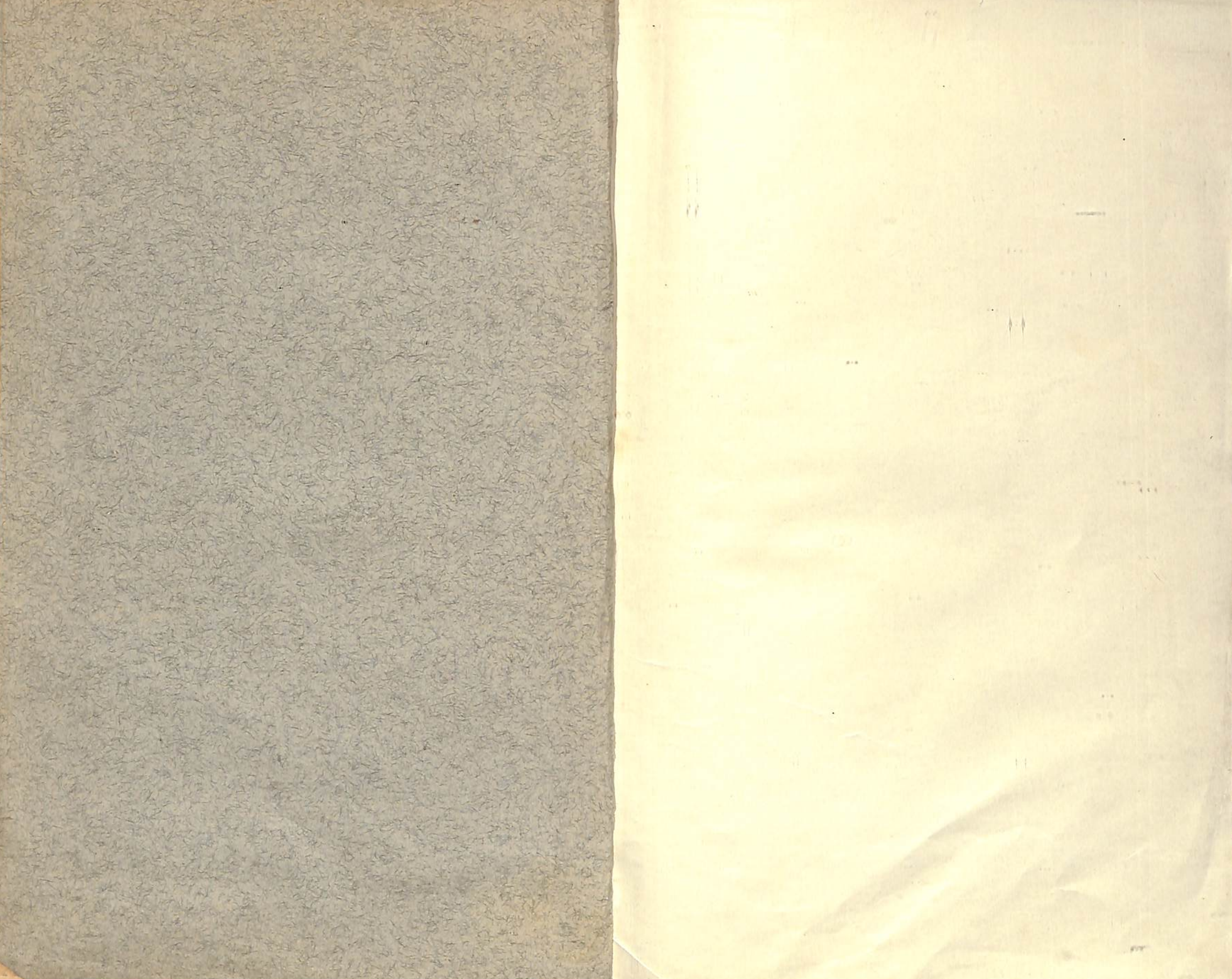
Տ Պ Ա Ր Ա Ն

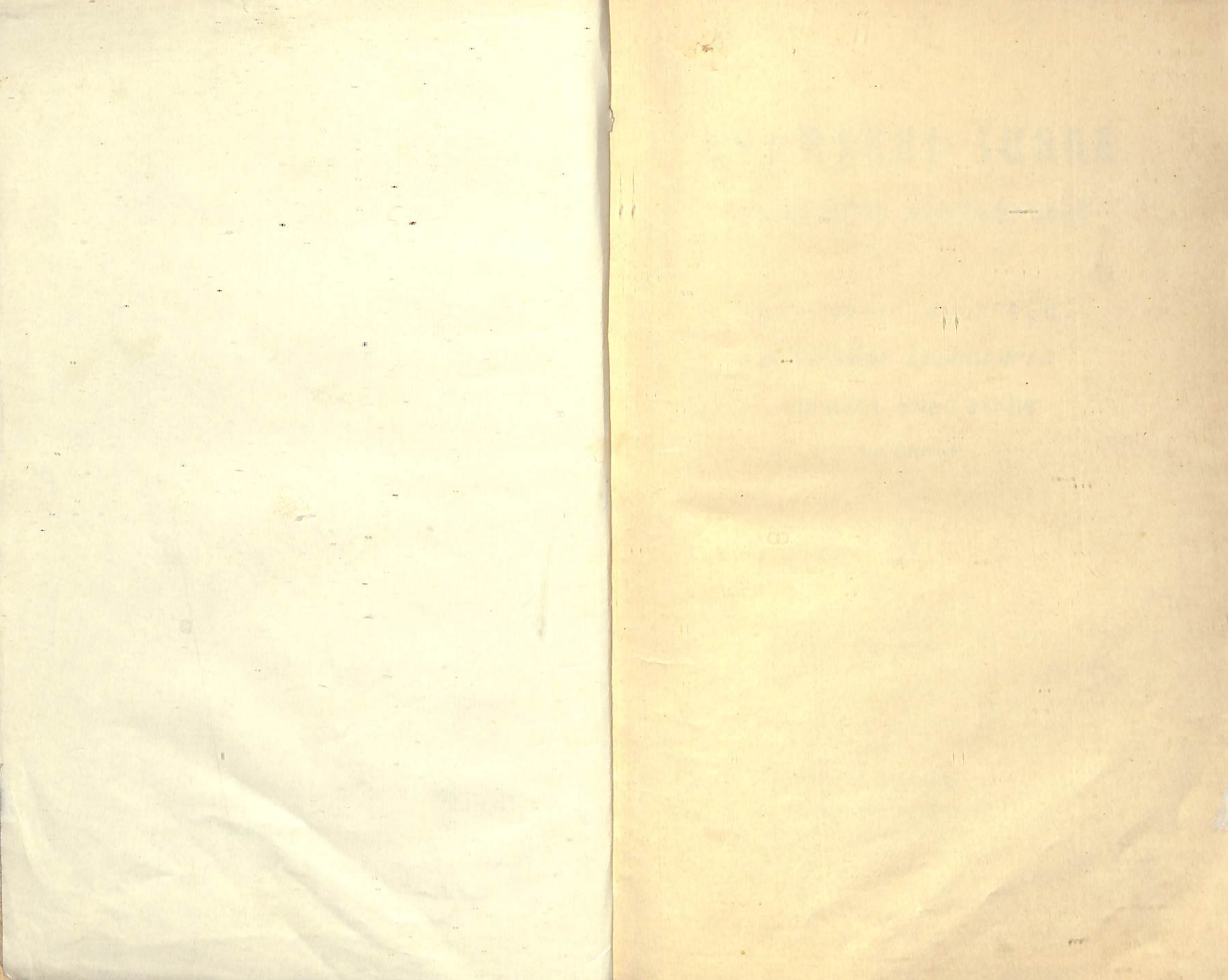
Զարեթ - Պաղատար

Գ Ա Հ Ի Ր Է - 1927

281.6

Բ-81

281.6
Թ-81

8105 894 5 5

Ե Գ Ի Պ Տ Ո Մ Ի Հ Ա Յ Ո Ց

ՀԻՆ ԵՒ ԱՐԴԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԸ

Ե Ի

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱԿՈՐԻԶ

ՆՈՐԱՇԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Գ Ա Հ Ի Ր Է Ի

Թ. Ե. Գ.

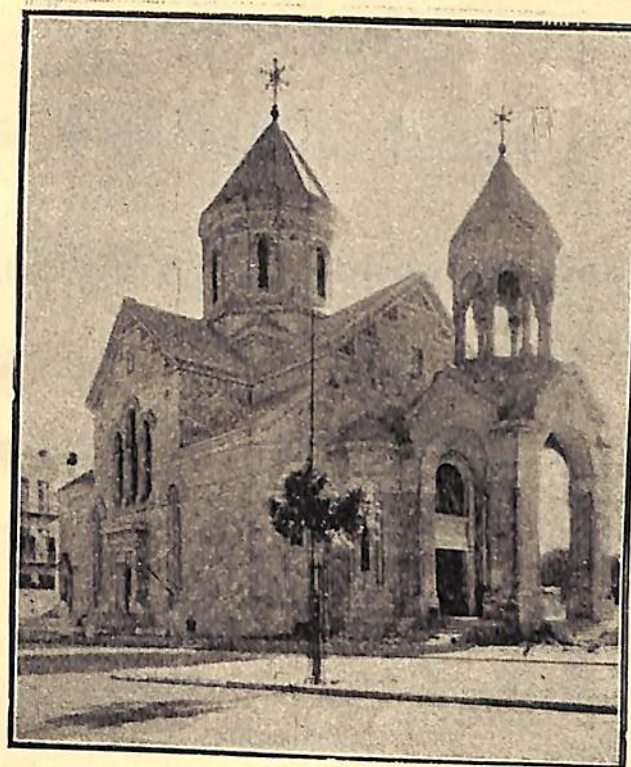
Տ Պ Ա Ր Ա Ն

Ճարեթ - Պատկերասր

Գ Ա Հ Ի Ր Է - 1927

7799

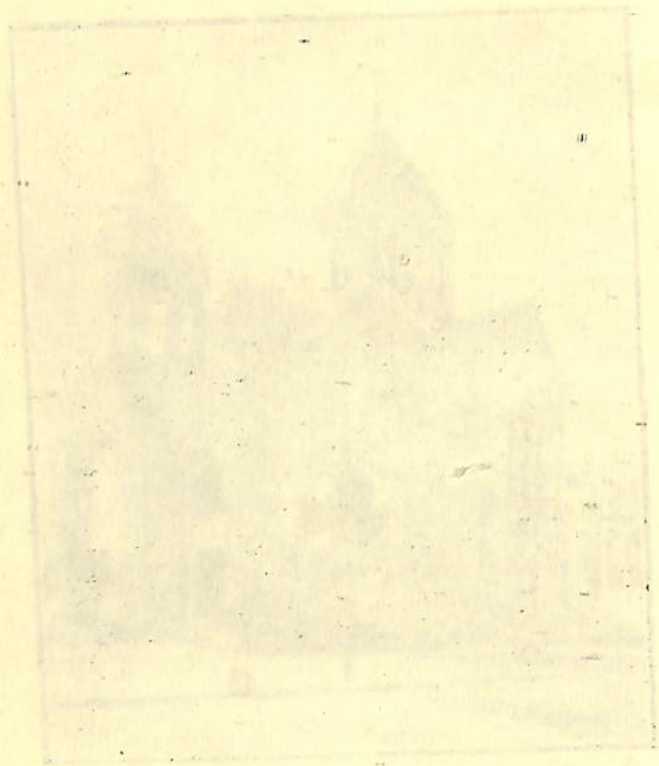
22 APR 2013

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Նկեղեցի Հայոց ի Գանիւի

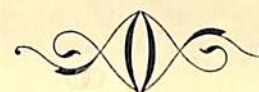
63478-67

Ա. Մանուկյանի գրադարան

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՀԱՅՈՅ

ՀԻՆ ԵՒ ԱՐԴԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԸ

Ա.

ՔԱՐԻՄԵԱՆՅ ՀՐԶԱՆ

Հայերը, իբրեւ կողմակերպեալ Գաղութ, Նգիպոսի մէջ զոյութիւն ունեցած են ժԱ. դարուն երկրորդ կէսէն յետոյ միայն:

Այդ միջոցին, Ֆոթիմեան Հարստութեան տան, իբր ամբողջ դար մը (1074—1177), Հայ Վզրուկներ (վեզիր) կարեւոր մասնակցութիւն մ'ունեցան Նգիպոսի քաղաքապետի և զինուորական վարչութեան մէջ:

Հաւանաբար, զինուորապետ անոնց քաջակերպութեամբ և անդեցութեամբն էր որ Հայ Գաղութը բարգաւաճ դրութեան մը տիրացաւ Նեղոսի հովիտին մէջ, եկեղեցական և անդապին տեսակէտով:

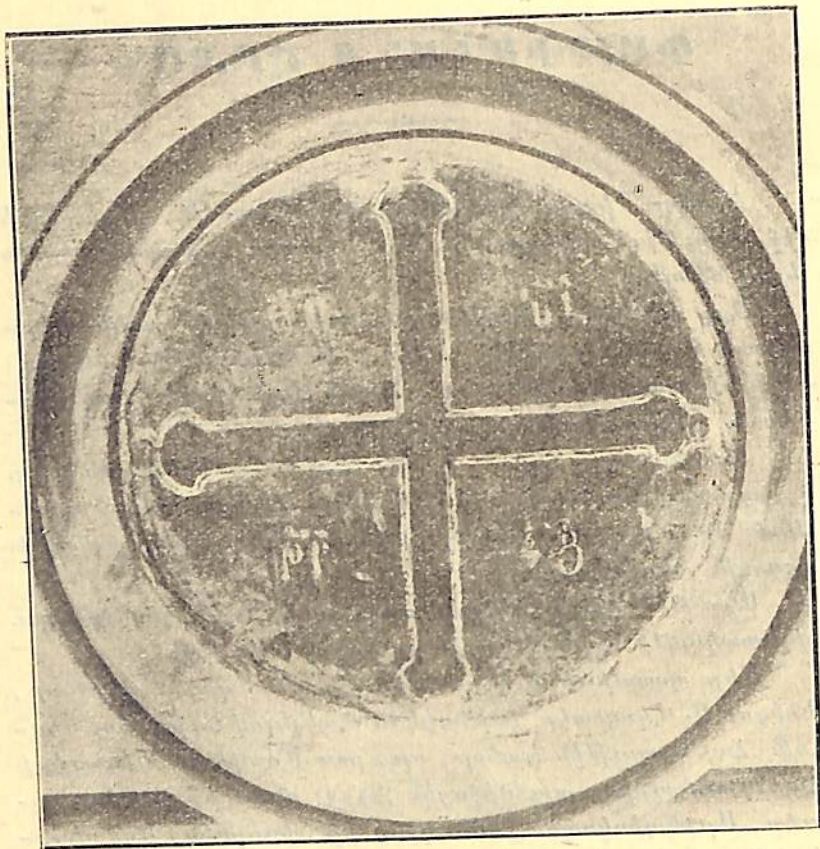
Այդ թուականէն է հասել որ կ'սկսի Հայ եկեղեցիներու յիշատակութիւնը Նգիպոսի պատմութեան մէջ:

Մեր պատմիչները կ'աւանդեն թէ ժԱ. դարու վերջերը, Գրիգոր Բ. Վկայասէր Կաթողիկոս այցելելով Նգիպոս, անդառնալով Հայ գաղութին համար, որ, ըստ Մատթէոս Ուսնայեցի Հայ պատմադրին, այդ միջոցին 30000 ընտանիք(?) կ'ապրէր, Արքեպիսկոպոս ձաւնադրեց իր քաւարին, Ծովքի Իշխանին որդին, Գրիգորիսը, և եկեղեցիներ և վանքեր շինեց հոն:

Հայոց պատմութեան այս հսկիրձ անդեկութիւնը կ'ամբողջացնեն երեք Նգիպոսի պատմիչներ. Արուստհլ, որ ժԲ. դարու վերջերը ապրած է, և Մաքրիդի կամ Թադիասին, որոնց ծանօթութիւնները անգղիկոսէն թարգմանելով Հ. Ղ. Ալիշան համառօտ տեսարանի մը մէջ հրատարակած է

1855-ին, և Աշխմանի Սեւերոս Դպրի Նախկապար, որուն արարելէն պատմութեանն Հայոց վերաբերեալ քանի մը հաւաւածներ թարգմանելով մեր արամադրութեան առիցքաւ Փաշիքի Դպրի թանգարանի կաղմակերպիչը Սիմէյքա Փաշա:

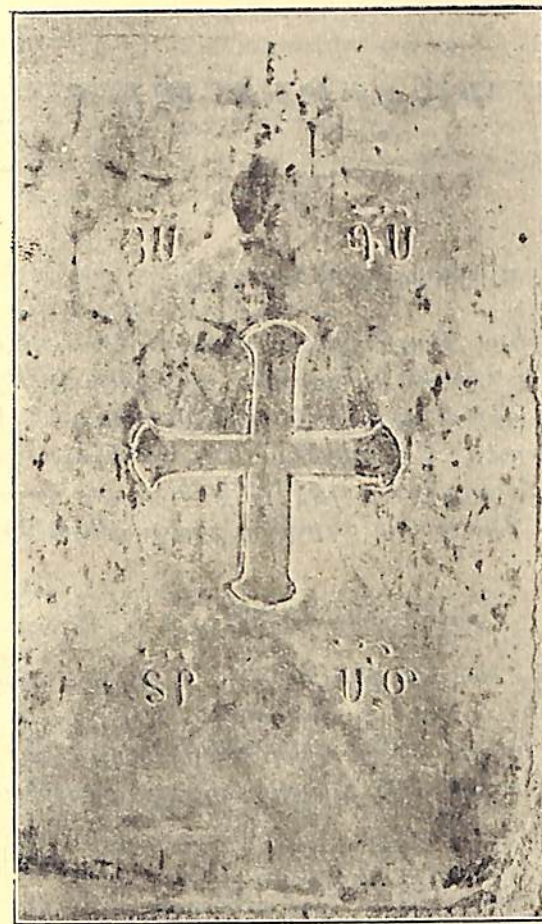
Ըստ այս պատմադիրներուն, Հայերը, Պաթիմեանց այդ շրջանին, եղիպարոսի մէջ ունեցած են մինչեւ երեսուն և հինգ եկեղեցիներ և վանքեր (*):

(քիւ 1) Գանիրէի ամենահին տաշար (ժ. դար)

(*) Մեր Առաջնորդարանի ներհայարկի հնոսիներուն մեջէն քանի մը տարի առաջ հաւաքեցինք կարգ մը Հայե-

Աստուծոյ պատմութեան մէջ յանուանել ծանօթ մնացածներն են հետեւեալները միայն:

(քիւ 2) Անբուական տաշար, հաւանաբար ժ. դար

րէն տաշարեր, զորս, անկորուստ պահելու համար, հիւսել տուած ենք Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ գաւթի երկողմի որմնուն մէջ: Այդ տաշարերէն մին (տես քիւ 1), որ քե՛ր ձեռ եւ քե՛ր խոնակ խորագոյն հնութեան դրոշմն ունի, կը կրէ ՆԼ (= 430 + 551) = 981 բուականը: Խաշարերը ընդ-

Գ Ա Ն Ի Ր Է Ի Մ Է Ջ

1. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Էլ Զահրիա թաղին մէջ, ոչ շատ հեռու Ղարիններու Ապրւ Կողմա Վկային եկեղեցիէն, որ կ'ընտուէր Այգեատանի և Գահիրէի միջև ևզած կամուրջին մօտերը: — Այս եկեղեցին նախապէս կ'սրահանէր Մեղքիթներուն, և Պատրի Իւլ Կէմալ Հայրազգի Վղրուկը 1076-ին Հայոց տուաւ զայն, Գրիգոր Բ. Վկայասէրի եղիպտոս այցելութեան միջոցին:

2. Ս. ԳԵՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Տէյր Էլ Խանդակ թաղին մէջ. նախապէս կ'սրահանէր Ղարիններուն. աւերակ էր բոլորովին, երբ, շուրջ 1084-ին, Առաջնորդ Գրիգոր Արքեպիսկոպոսի խնդրանքով, Պատրի Իւլ Կէմալ տուաւ զայն Հայոց, որոնք ընդարձակեցին և

հանրապէս եկեղեցիներու կամ ուխտավայրերու մէջ կ'զետեղուէին, և Հայ խաչար մը Հայ եկեղեցիի մը կամ Հայ սրբավայրի մը գոյութեան նշան է անհրաժեշտաբար: Երբ այս խաչարը ուրիշ երկրէ բերուած չէ հոս, կամ երբ բուսականը նշանակող այդ տուերը վերջին ժամանակի գործ չեն, ինչ որ հաւանական չ'ըլլի, այս խաչարը եգիպտահայ պատմութեան համար ունի հետաքննական արժեք, զի կ'նկատուի հաստատել նոյնիսկ Ժ. Դարուն, այսինքն Վկայասէրին եգիպտոս գալէն շուրջ դար մը առաջ արդեն Հայ եկեղեցիի գոյութիւնը այս երկրի մէջ:

զրէթէ ի նորոյ շինեցին զայն: Իր մէջ կատարուած հրաշագործութիւններով նշանաւոր էր այս եկեղեցին:

3. Ս. ՅԱԿՈԲ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Էլ Պոսթան (կամ Այգեատան) թաղին մէջ. այս եկեղեցին հաւանաբար շինուած էր Պատրի Իւլ Կէմալ Վղրուկին օրով, կամ անոր հրամանաւ Հայոց արուած. պատմութեան մէջ կ'ընդհատուի միայն իր վերաշինութեան առթիւ, որ տեղի ունեցաւ 1168 — 1169-ին:

4. Նոյն թաղին մէջ, նոյն եկեղեցիին մօտը, Պատրի Իւլ Կէմալ կանուխէն շինած էր ուրիշ մը, որուն անունը չ'ընդունի: Կ'աւանդուի թէ երբեք պաշտամունք կատարուած չէ անոր մէջ. և ի վերջոյ, 1094-ին անոր մէջ թաղուած է Վղրուկը, որ հաւանաբար այդ նարատակաւ նոյն խաչ պէտք է չինել տուած ըլլայ զայն:

5. ՏԻՐԱՄՕՐ ՄԱՏՈՒՌ.

Հարա Զուրա կամ Զուլայկա թաղին մէջ. իր մասին եղած տեղեւորութիւնն կ'հասկցուի թէ զհանապառ սրբավայր մ'էր ոն:

6. Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԿՐՏԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Կառուցուած էր վերեւ յիշուած Տիրամօր Մատուլին վրայ: 1172-ին, երբ Սարաճէտտին զբաւեց Գահիրէն, և Հայերը արտաքսուեցան եգիպտոսի իրենց վանքերէն և եկեղեցիներէն, Հայոց ձերանի Արքեպիսկոպոսը, զոր «Պատրիարք» կ'ընչէին Արաբ պատմիչները, եօթանասուն և հինգ զրջագիր Սուրբ գիրքեր միասին տուած խոյս տուաւ զէպի երուսաղէմ. այս եկեղեցիին մէջ մեկուսացաւ իր փոխանորդը, որ քահանայ մըն էր:

7. Ս. ԳԵՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Տուրայի մէջ, Նեղոսի աջ ափին վրայ, Էլ Պոսթան թաղէն հաղիւ երկու մղոն հեռու: Հաւանաբար տարբեր էր 2-րդ

թիւին մէջ յիշատակուած համանուն եկեղեցիէն . թէեւ իր մասին եղած պատմական տեղեկութեանց նմանութիւնը նոյնութեան կասկածն ալ կուտայ : Նախապէս կ'ըստականէր Օրթոտոքս Ղաթինեբուն , և Հայոց տրուեցաւ Գրիգոր Վրկայտէրի այցելութեան ստան , երբ Տուբայի վիճակն ամբողջ Հայոց Հորհուրդաւ : Մեր նախնիք վիշապին փոքրիկ եկեղեցին և կառուցին բնակարանի և բաղնալոգի տաճար մը , վրան եւս զմեղակաւորն աշտարակ մը , սրան զուարհերէն էր . պարիսպով պատեցին եկեղեցւոյ շրջապատը , սրան մէջ աղբիւր մը և ջրաղացք մը եւս կային . իսկ չորս կողմը ծածկուած էր նարնջենիի և արմաւենիի անտառով :

8. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՅԻ .

Տուբայի Ս . Գրիգոր եկեղեցիին մօտ էր այս եկեղեցին , որ հաւանաբար նախկուած էր Ս . Կուսուրչի անունն :

9. Ս. ՄԻՆԱՍ ԵԿԵՂԵՅԻ .

Մըրայ համբուն վրայ , ջրմուղին և հաղաթուգրեւուն միջեւ : Իրապէս երեք տաճարներէ կ'ըստականոր սն , մին՝ Ղաթինեբուն , միւսը՝ Ասորինեբուն , երրորդը՝ Հայոց : ԺՆ . զարու Ս . կիսուն զեւ զոյսութիւն ունէր :

ԳԱՀԻՐԷԷՆ ԳՈՒՐՍ

1. Ս. ԳԷՈՐԳԻ ՍԵՂԱՆ .

Կիլիկիա զաւառի Զավիե շրջանին Մէյսան կամ Ստֆիթ Մէյսան գիւղին մէջ կար հասարակաց եկեղեցի մը , երեք սեղաններով . մէջտեղինը յանուն Ս . Թէոդորոսի , Ղաթինեբուն . երկրորդը , յանուն Ս . Գրիգորայ , Հայոց . երրորդը , յանուն Ս . Կուսին , Մեկքիթմեբուն :

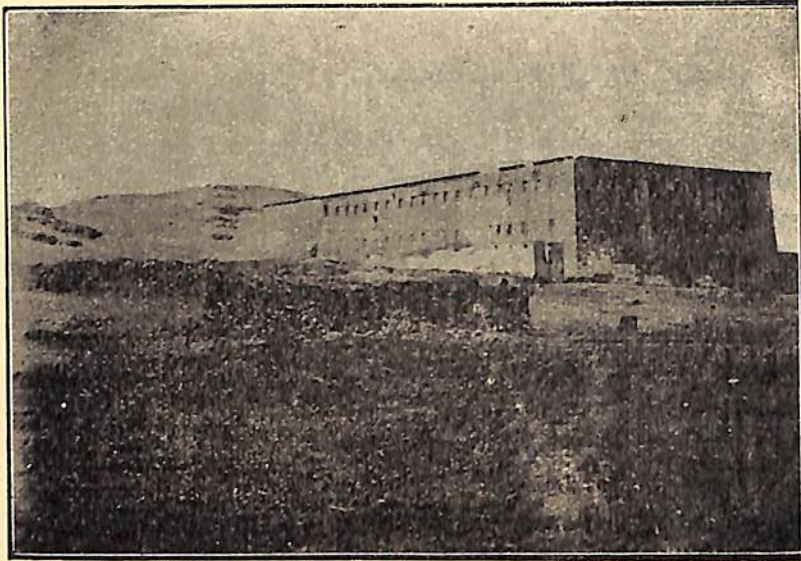
2. Ֆիյուսի մէջ , ուր , Հայոց Թաղին մէջ Մեկքիթմեբուն եկեղեցի մը ունենալը կ'ըսուի , ինքնին կ'հասկցուի Հայոց եւս եկեղեցի ունենալը :

3. Շինարայի մէջ , որ միջին եգիպտոսի Ֆաշն ուսանին արեւմտակողմը գիւղ մըն էր Նեղոսի արեւմտեան ափունքին վրայ , կար հայկական բարդաւած զաւաթ մը , որ ունէր եօթը եկեղեցիներ , բաղնաթիւ քահանաներով և միաբաններով :

4. Քարուսանայի մէջ (այժմ Կոլոսոնա) , որ Մարտալայի շրջանին քաղաքներէն մին էր , այժմու ճիրճէի մօտերը , կար Հայ եկեղեցի մը :

5. Ալիսուսունի մէջ , Ասիւսի մօտերը , քաղաքին մէջ կային Հայ վանք մը և երկու եկեղեցիներ , նոյնպէս երկու Հայ եկեղեցիներ՝ քաղաքէն զուրս :

Ասիոսթի նահանգին մէջ, Սահակ քաղաքին մօտերը, Կարմիր Վանքէն (Տէյր էլ Ահմէր) ոչ չափ հեռու, տակաւին կանգուն է, թէևս կիսաւեր, Ս. Շնուսայի անուան նախնուած այս հոյակապ տաճարը: Մեծ հաւանականութիւն կայ որ այս եւս, Պատրի Իւլ Կէմալի օրէն Հայոց յանձնուած եկեղե-

(թիւ 3) Սահակի ձերմակ-Վանքի արտաքին տեսարանը

ցիներէն մէկն եղած ըլլայ: Մեր այս կարծիքը հաստատող քանի մը սպասցոյցներ կան: Խորանի մասը ստաւարին չափ հին չ'երևիր. տանիքին վրայ զուրտէն աւելցուած Հայկական երեք փոքրիկ զմբէթները մասնաւորապէս կը յայտնեն թէ Հայեր յետոյ աւելցուցած կամ նորոգած են այդ կտորը: Խորանի կամարին նկարազարդութիւնը հայկական է բոլորովին: Նկարիչը հոն զրօն է անցման գրով երեք արձանա-

գրութիւններ (*), որոնց մէջ կ'ընդունին կարգ մը անձնական անուններէ զատ, ժամանակին հայ Կաթողիկոսը և Եգիպտոսի Առաջնորդը, և քարահանքերու մէջ սպլտող քանի մը Հայեր, որոնք կ'երևան թէ նորաստած էին ստաւարին նորոգութեան. չ'մոռալով նաեւ ակնարկութիւն մը ընել Եգիպտոսի Հայոց քաղաքական կապութեան մասին: Հայ նկարիչ մը պիտի չի կրնար թոյլատրել ինքզինքին զուտ հայեցի այս մանրամասնութիւններով ծանրաբեռնել ոչ-հայկական եկեղեցիի մը որմաշարդուածը: — Բաց աստի, ըստ Արտաստի, այս վանքին մէջ է որ, կրօնաւորելով, իր կեանքին վերջին տարիները ան-

(*) Ահա այդ արձանագրութեանց պատճենները.

(ա. արձ.)

(բ. արձ.)

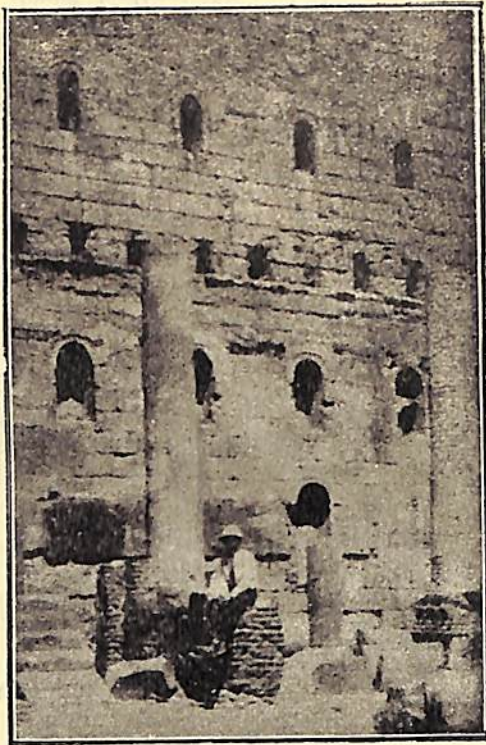
Թեոդորոս	su
նկարիչ և գրիչ	բաժնոյն
ի գաւառեն	լոյս ի մե
Քեսնոյ մեռ	սաղս քեականս
ի կամուրջն	ողորմեացի Քս
Շնչեոյ ի գ	խաչա
եղջե որ կոչի	նոյ
Մաղրիլե և հա	
յր իմ Քրիստափ	
որ քաղաք. Ած	
նմա ողորմեացի	
և ձեզ և մեզ այց	
արաւսցե ամենայն	
Հայուցս որք եմքս	
ի ծառայութեան	
յնգիպոսս. ի հայ	
բապեւորեանն	
Տն Գրիգորի Քեւրո	
դոյն Գրիգորիսի որ	
Տր Վահրամն կոչի.	

(գ. արձ.)

Քս ողորմեացի Սար
գսի
.
.
.
.
.
ի մե
սաղս.

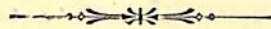

ցուց Վահրամ Պահլավունի իշխանը, եղբայր Գրիգոր Ար-
քեպիսկոպոսի և հորեղբայր Շնորհալոյ: Արեամբ և հողատի

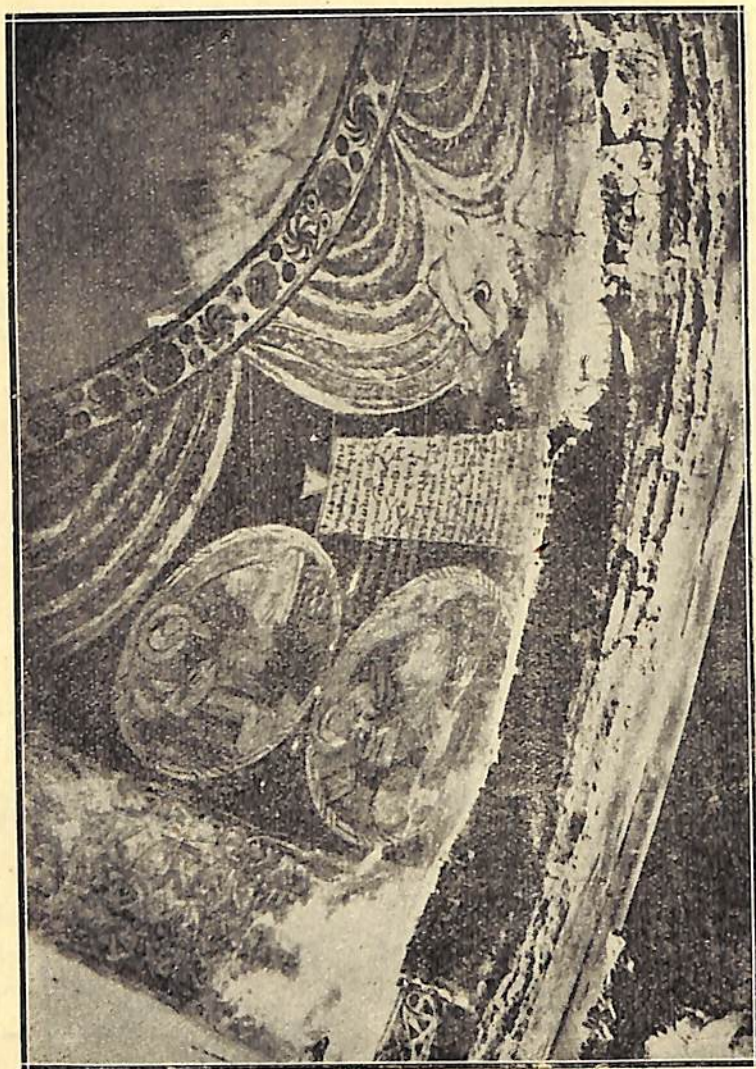

(թիւ 4) Ճերմակ-Վանքի ներքին սեպարանէն մաս մը

հայ և հայտաբանն այս իշխանը պիտի չ'կրնար երբեք ոչ-
հայկական վանք մը ընտրել իրեն իբրեւ հողեկան մխիթա-
րութեան մենարան:

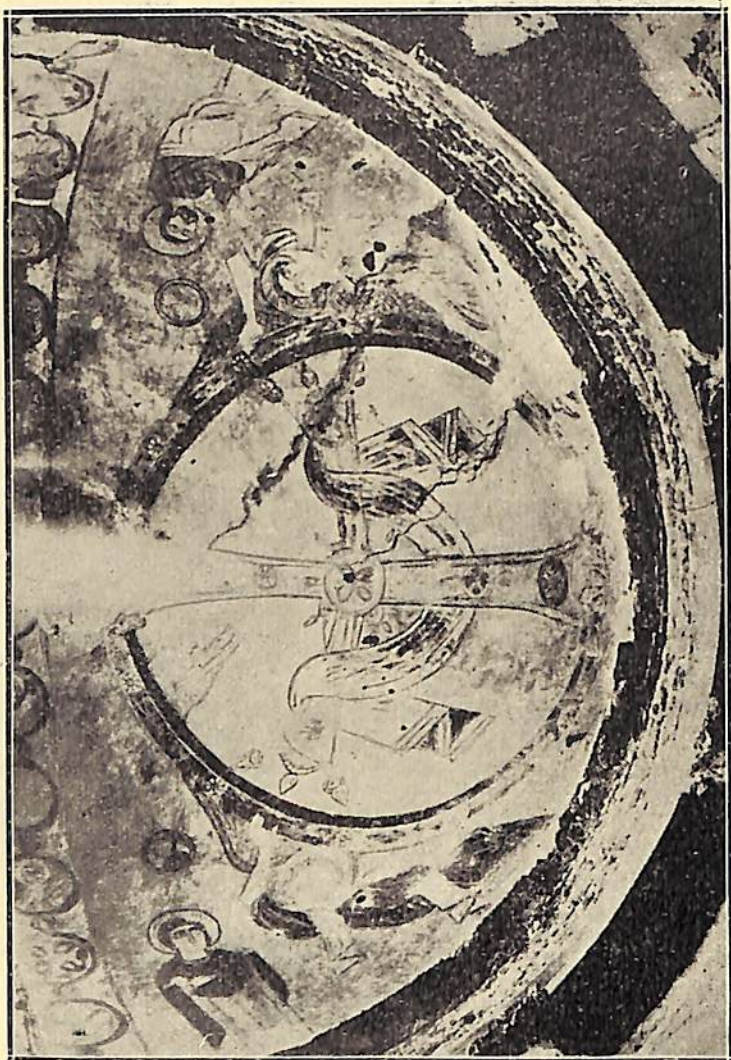
Սոնակի Ճերմակ-Վանքի սանարի խորանակամարին
(թիւ 5) փրկչական որմանկարը (ԺԱ. դարէն)

Սոհակի ձերմակ-Վանգի խորանակամարին արձանագրութիւնը
(թիւ 6) Եւ նկարէն մասս մը սարբեր դիւբով

Սոհակի ձերմակ-Վանգի խորանակամարին արձանագրութիւնը
(թիւ 7) Եւ նկարէն մասս մը

Սոհակի ձերմակ-Վանքի սանարին փոքր խորանակամարին
(թիւ 8) խաչագարդ որմանկարը

Բ.

ԷՈՒՊԵԱՆ ԵՒ ՄԷՄԼՈՒԲԵԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

Ֆարթիմեանց նուագումէն վերջ, զգալապէս կը շրջի
Եգիպտոսի Հայութեան բախտը: Ա՛լ չեն յիշուիր Պետական
ծառայութեան մէջ գործող Հայ մեծամեծներ: չեն յիշուիր
նոյնպէս Վերին Եգիպտոսի մէջ կամ Գահիրէէն դուրս Հայ
Եկեղեցիներ և Վանքեր, որոնք, այդ մարզերուն մէջ Հայ
մնացած չ'ըլլալուն պատճառաւ, կամ կ'անցնին իրենց նախ-
կին տէրերուն ձեռքը և կամ կ'ընտաղբաւուն ուրիշներէ:

Նշաններ կան նոյնիսկ, թէ Հայերը Գահիրէի մէջ ունե-
ցած իրենց Եկեղեցիներն անգամ կ'որոնցնելու վիճակին են-
թարկուած են պահ մը: — Այսպէս, ըստ Արուստանի, 1183
— 86 տարեմիջոցին, Հայոց թագաւորին (որ Պարոնանց Պա-
րոն Ռուբէն Իշխանապետը պիտի եղած ըլլայ) և Կաթողիկո-
սին (Գրիգոր Տղայ) յանձնարարութեամբ Եգիպտոս կուգան
հայ Եպիսկոպոս մը և երեք քահանաներ, Մելիք Սալահ-
տինէն և Մելիք Սայֆէտտին Ապուստոլներն մէկ մէկ նամակ-
ներով առ Մելիք Թաքիստտին, որպէսզի Այդեստանի և Զահ-
րիի մէջ եղած Եկեղեցիները վերադարձուն իրենց: Եպիս-
կոպոսը կ'իջնէ Հարա Զուէլայի Ս. Յովնանէս Մկրտիչ Եկե-
ղեցին, և բռնի հոն կ'ընակի, և հոն կ'մեռնի նաեւ յետ
ժամանակաց:

Ըստ նոյն պատմիչին, դարձեալ, նոյն միջոցներուն, Հայ
մը կուգայ Կիլիկիայէն և Եկեղեցիի մը մէջ, որ նախապէս
Հայոց կ'պատկանէր, Վահրամ (Թակէզուլլահ) Պահլաւունի
Իշխանին պատկանած դանձը կ'փնտռէ, ու երբ չ'գտնել, կը
մտածէ թէ Եկեղեցին յաիշտակողները կ'ողոպտած են զանոնք:

Միւսնոյն պատմադրին նայելով, տարի մը ետքը, 1187-ին, Ղաթինքը և Հայերուն միջև եկեղեցիի սեփականութեան վէճ կ'շուշուրէր, և երկու եկեղեցիներ կ'վերադարձուին Հայոց:

Այս ամէնէն կ'հասկցուի թէ Ծաթիմեաններու անկումէն անմիջապէս վերջը, էջուպեանց տիրապետութեան սկիզբը, այսինքն հայ վզրուկներու ազդեցութեան վերջացման վտարադայնին, Հայերը կ'կրնն նախորդ փայլուն օրերուն հակահարուածը, կարանցնելով իրենց սրբաւայրերուն մեծ մասը:

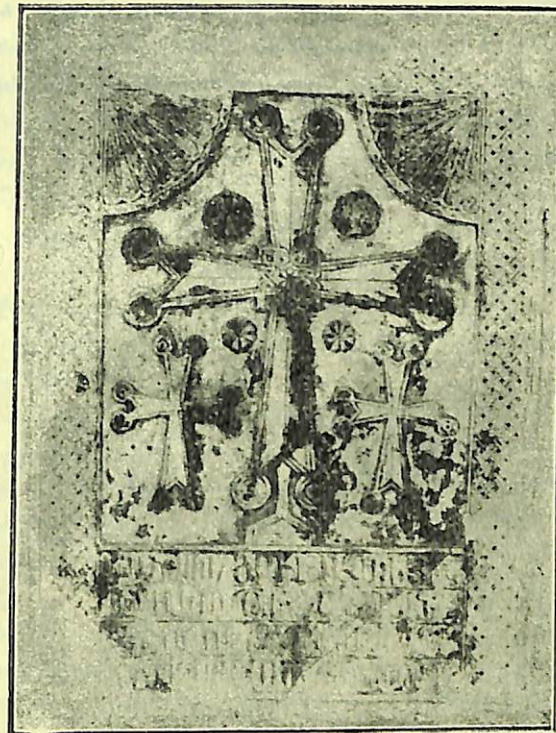
Մէմլուքներու տիրապետութեան չրջանին (1260—1517), երբ քանիցս պատերազմներ պատահեցան Եգիպտոսի և Հայսկիլիկիոյ միջև, Եգիպտոսի մէջ Հայոց բախաւ անշուշտ պիտի չ'կրնար ժպտուն ըլլալ, և ստիպեալ, խոհական և հեռատես ազդայններու շտրմիւ, որոնք կ'հասկնային աշխարհի մարդոց քաղաքաբախութիւն կոչած իմաստութեան, Պաղութիւնը կրցաւ սրահել իր գոյութիւնը, և նոյնիսկ հմայքը:

Կ'աւանդուի թէ այդ պատերազմներու միջոցին Եգիպտոս գերուած Հայեր ընդհանրապէս կ'ընտկցուէին այժմեան Մարմինայի չրջակայքը, Գոմ Էլ Աւմեմ (Հայոց Բլուր) կոչուած թաղին մէջ, ու կ'կարծուի նոյնիսկ թէ այդ վայրին հայ գերեզմանատուն մեր Ս. Մինաս եկեղեցիին տեղը հնադարեան ուրիշ համանուն հայ եկեղեցիի մը գոյութիւնը կ'վերանայ մինչև այս թուականը:

Թէ Մէմլուքեան չրջանի այդ օրերուն իրօք բաւական ազդայն և եկեղեցական կեանք կար տակաւին Գահիրէի Հայ Պաղութին մէջ, կ'հաստատուի անով որ, 1375-ին, երբ Ռուբինեանց վերջին թագաւորը, Լեւոն Ե. և Կաթողիկոսը, Պօղոս Ա. գերի կ'ընելին Գահիրէ, ըստ Դարդէլի, որ կալնաւոր արքային լատին խոստովանահայրն էր և քարտուղարը, տեղւոյն Հայոց մէջ կ'գտնուէին ազդեցիկ երեւելիներ, որոնց երաշխաւորութեամբ Լեւոնի թոյլ կ'արուի ազատ ազրիլ Եգիպտոսի մայրաքաղաքին մէջ, և յետոյ, թագաւորին և կաթողիկոսին թերուղէմ կուսակցական խմբաւորումներ կ'իրականանան զաղութին մէջ, երբ կաթողիկոսը կ'պատուիրէ որ ինչպէս Կիլիկիոյ նոյնպէս Գահիրէի եկեղեցիներուն մէջ փամբգութեան միջոցին այլևս չ'յիշուի Լեւոն իրրեւ:

Հայոց թագաւոր: Ուրեմն այդ թուականին դեռ հայապատկան եկեղեցիներ կային հոս:

Գաւորդ դար մը ետքը, 1402-ին, կ'յիշուի, ըստ Աստուածատուր պատմադրի, Մեսրոպ Կախիկոսոս մը, որ Երուսաղէմէն Գահիրէ կուգայ, Ս. Տեղեաց մէջ պատահած գերեզմանատան խնդրոյն պատճառաւ, և «Բաղմութեամբ ժողովրդոց», որոնք անշուշտ այստեղի Հայերն են, կ'ներկայանայ

(թիւ 9)

Խաչքար Ժ. Ղարու

Սուլթան Մեկիբ Էլբէֆ Սէյֆի, և կ'յաջողի ստանալ անոր բարեհաճութիւնը:

Գարձեալ ըստ նոյն պատմադրին, երեսնակ մը տարիներ վերջը, 1434-ին, և յաջորդ քանի մը տարիներու ընթացքին, երեք անգամ Գահիրէ կուգայ երուսաղէմի Պատրիարքը,

Մարտիրոս Եգիպտացի (*), և Գողգոթայի սրբավայրին մասին Երուսաղէմի մէջ Հայոց և Վրաց միջեւ պատահած կոճիւղը կ'յաջողի կարգադրել մեզ համար նախապէս բոլորովին նըպաստաւոր և յետոյ այլապէս դժուարացիչ կերպով մը:

Այս երկու իրողութիւնները որոշապէս կ'հաստատեն Գահիրէի մէջ այդ միջոցին ուղարկուող զինքը հայ հասարակութեան, որ անտարակոյս ունէր իրեն սեփական եկեղեցիները:

Մեր հաւաքած խաչքարերէն մին, (տե՛ս թիւ 9) որ ՊՂ (= 890 + 551) = 1441 թուականը կ'կրէ, և լեզուի մաքրութեան և ուղղագրութեան վաղնջականութեան տեսակէտով նշանակելի է, անշուշտ կ'պատկանէր այդ ժամանակի եկեղեցիներէն մէկուն:

(*) 1345 — 1367-ին եւս Երուսաղէմի պատիարք էր Գրիգոր Արեւալիսկ. Եգիպտացի. — կէս դարու միջոցին Եգիպտոսի հայութեան ծոցէն Երուսաղէմի Աթոռին երկու գահակալներ ընծայուիլ բոլորովին աննշանակ իրողութիւն մը չէ, Եգիպտոսի հասարակութեան այդ օրշանին ազգային եկեղեցական կացութեան տեսակէտով:

Ս. ՍԱՐԳԻՍ ԵԿԵՂԵՑԻ ԳԱՀԻՐԵԻ

Ասկէց վերջը, իբր մէկ ու կէս դար, որ եւ է յիշատակութեան չենք հանդիպիր պատմութեան մէջ, ո՛չ Եգիպտոսի Հայութեան և ո՛չ Եգիպտոսի եկեղեցիներու մասին:

Մէմլուքներու վերջին սաստիկագոյն բարբարոսութեանց միջոցին, երբ Քրիստոնէից դէմ հալածանքը ամենախիստ աստիճանի հասաւ և երկրացի Քրիստոնէականներն անգամ կորսնցուցին իրենց ազգային ինքնութիւնը, տարակոյս չկայ թէ Հայերն ալ ենթարկուեցան նման վիճակի մը, թէեւ առանց թուապէս իսպառ ջնջուելու:

ԺՁ. դարուն սկիզբը, Սուլթան Սէլիմի նուաճումով (1517) իրադրութեամբ թրքական տիրապետութեան տակ, հաւանաբար Կ. Պոլսոյ Ազգային Պատրիարքարանին և Հայ Աւագանիին գերիշխան պետութեան մօտ ունեցած ազդեցութիւններէն քաջալերուած, հայ կեանքը դարձեալ կ'սկսի շուշառնել Նեղոսի ափերուն վրայ, թէեւ տակաւին միշտ ստուերածուած և օտարախառն դրութեան մը մէջ. որովհետեւ, թէեւ փոխուած էր դրօշը, բայց երկրին վարչական կազմը կ'մնար նոյնը, քանի որ 24 Մէմլուք պէյերն էին որ կ'կառավարէին դարձեալ Եգիպտոսը, տարեկան տուրքի վճարումով մը միայն յայտնելով իրենց ստորադասութիւնը փոխարքայ թուրք փաշային, ու կ'շարունակէին իրենց անկարգ վարչութիւնը և անողոր խտուրթիւնները, մասնաւորապէս ընդդէմ Քրիստոնէից և եկամուտ տարրերուն:

Այդ միջոցին, այսինքն Մէմլուքներու տիրապետութեան ջրմանի երկրորդ կիսուն էր հաւանականաբար, որ Հայերը իրենց ստացական կամ սեփական եկեղեցիներէն ու վանքերէն բոլորովին զրկուած, կ'հարկադրուին դարձեալ օգտուիլ Ղրպախներու բարեհասկամութենէն:

Այս պարտքան կ'հաստատուի Համնու Երուսաղէմացիին մէկ ակնարկութենէն: Այս պատմիչը, որ գրած է 1727-ին, կ'աւանդէ նախնիքներէ լատմ ըլլալ թէ Երուսաղէմի Ս. Յարութիւն Տաճարին մէջ, Քրիստոսի Գերեզմանին տրտաքին սնարին վերեւ ունէինք պատարագամատոյց անձամկոյթ սեղան մը, Հեթում թագաւորէն չինուած. այդ սեղանը տրուած էր

(Բիւ 10) Խաչքար Ժ.Ք. դարու սկիզբէն

Ղալաներուն, սրնք յետոյ, ի վախարէն, Հայերուն եկեղեցի մը տուին Հին Եգիպտոսի մէջ, ուր այն առեւն անոնք չունէին եկեղեցի:

Ըստ Աստուածատուր պատմագրի (Բ. հար. էջ 505) մէկ ծանօթութեան, զոր ժամանակակից տխմատեաններ եւս կ'հաստատեն, Ղալաներէն Գահիրէի Հայոց տրուած այդ եկեղեցին

էր Ս. Սարգիս, այժմեան Առաջնորդարանի հիւսիսակողմի տաճին վաղոյցին մէջ Ղալան վանքի տանիքին վրայ կառուցուած վերնադարկ մատուռ մը, որ մեր սեփականութիւնն էր ներկայ թուականէն տակաւին մինչեւ կէս դար տաւ, ինչպէս կ'հասկցուի մեր Առաջնորդարանի ժողովական արձանագրու-

(Բիւ 11) Խաչքար հին, անբուսական

թիւններէն և Հմայակ վրդ. Դիմաքսեանի վիճակագրական մէկ զրքոյցէն:

Այս եկեղեցին զոյաւթիւն ունէր և Հայոց կ'պատկանէր անշուշտ ժէ. դարէն ալ շատ տաւջ. վանքի Գահիրէի մէջ եղած արձանագրութեան մը համեմատ — այժմ անհետ — զոր կ'յիշէ Աստուածատուր պատմագիրը (Նոյն. անդ), Գրիգոր վարդապետի մը առաջնորդութեան սրով նորոգուած է ան,

1606-ին . ուրեմն շինուած էր ան դէթ շուրջ դար մը տուած(*) :
 Մեր հաւաքած Սաչքարերէն մին , (տե՛ս թիւ 10) , որ
 ՌՃԾ (= 1150 + 551) = 1701 թուականը կ'կրէ , նուիրուած
 է Ս . Սարգսի , ինչ որ կ'հաստատէ նոյն եկեղեցիին այդ թուա-

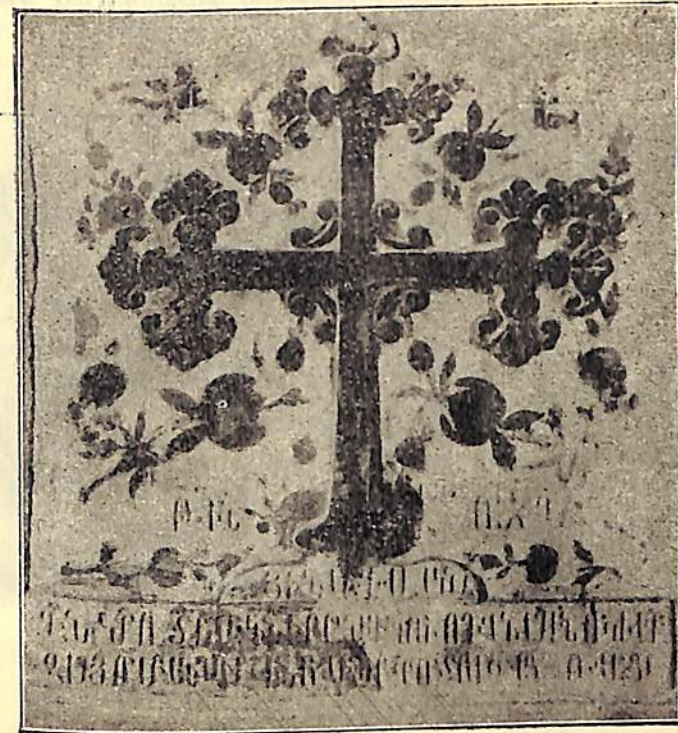

(թիւ 12) Խաչքար հին , անթուական

(*) Թէ այդ քուականին արդարեւ Հայեր կային եգիպտոսի մէջ , կ'հասկցուի Գրիգոր Դարանաղեցիի մէկ վկայութենէն , որ 1605-ին , Նրուսադեմ գացած ասեմ , երբ եգիպտոս կ'հանդիպի , հոն կ'սեսնէ Զուղայեցի հայ վանառականներ , որոնք իրենց շուայս կենցաղովը սկսեւ էին դժգոհուիլն պահառել երկրացի Քրիստոնէից :

կանին չէն և դործածական դրութիւնը (*) :

Ս . Սարգսի վերջին նորոգութիւնը կ'պատմէ վիմաքանդակ ուրիշ աւելի մեծ արձանագրութիւն մը (տե՛ս թիւ 14) , ուր մանրամասնօրէն կ'յիշատակուի 1743-ին անոր ճորտ-

(թիւ 13) Խաչքար ժ.Ը. դարու

(*) Հետաքրքրական է այս Խաչքարին արուեստը յիշեցնող , այսինքն հաւանաբար անոր ժամանակակից ուրիշ մը , (տե՛ս թիւ 11) ուր ընդարձակ արձանագրութեան մը մէջ տղուած արաբածել ու արաբաձայն անուններէն դժուար չէ մակաբերել թէ այդ միջոցին արդէն մինչեւ ո՛ւր իջած եր եգիպտահայութեան ազգային մակարդակը այս երկրին մէջ :

կերտեալ ի հիմանէ» շինութիւնը, Տարաշանէճի Այվաղ Վահան Աղայի բարերարութեամբ:

Այս շրջանէ յետագոյն թուականներու կ'առականին շուրջ տասնեակ մը արձանադրութիւններ, զորս կ'կարդանք Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ այժմ ի դրժածութեան եղած սկիհներու՝ խաչերու և արձանիկայ կանթնակներու վրայ,

(Քիւ 14)

Արձանադիր Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ

որոնք, ամենքն ալ Ս. Սարգիսի նուիրուած, կ'յայտնեն նոյն օրերու ժողովուրդին ջերմ բարեպաշտութիւնը:

Գահիրէի մէջ, Ս. Սարգիսի հետ ժամանակակցօրէն, եթէ ոչ աւելի կոնաւի, այժմեան Մարմինացի գերեզմանատան մարդին մէջ եւս, ուր, ինչպէս վերեւ անդրադուցաւ, Ժ. Ղարէն ունեցած էինք Գոմ ել Արմեն-ի հայաթաւը, անշուշտ ունեցած պէտք է լինինք նոսր եկեղեցի:

Թէ ժէ. Ղարուն արդարեւ հոն Հայոց գերեզմանատուն և եկեղեցի կային, կ'հաստատուի Աստուածատուր պատմադրի

այն վկայութենէն թէ, 1683-ին, Երուսաղէմի Պատրիարք Մարտիրոս Կաֆացի, որ Պոլսէն Պաղեստին մեկնած ատեն Եգիպտոսէն կ'անցնէր, հոս վախճանեցաւ և թաղուեցաւ Մար Մինայի գերեզմանատան մէջ:

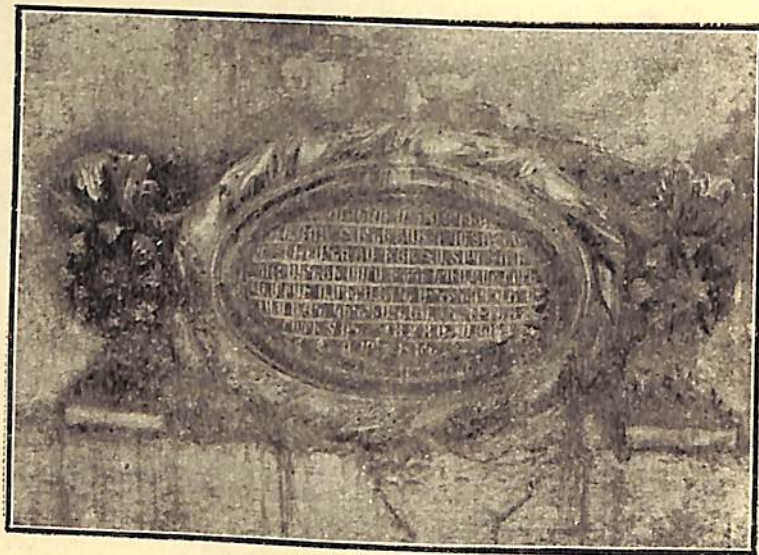
Անիկա՝ Մար Մինայի Ղաթի եկեղեցիներուն հիւսիսա-կողմի միջնորմուած այն մասն էր արդեօք, որ Եգիպտոսի մեր դաւանակիցներէն մեզի փոխանցուած էր, (*) երբ մենք տակաւին սեփական աղօթատեղի չ'ունէինք. հոն, և զոր Պ. Ն. Աղաղարժ իր «Նօթեր Եգիպտոսի Հայ Գաղութին վրայ» զրքոյկին մէջ, «զրոյցի մը նայելով», կ'համարի Ժ. Ղարուն Սուլթան Էշրէֆ վահագնէն Հայոց տրուած. պատմութեան ցուցմունքները որոշ չեն այս մասին:

(*) Ղաթի Պատրիարքարանի խնդրանով եւ Գահիրէի Թեմականին 28 Յունիս 1926 ճիսի մեջ տրուած որոշմամբ, 40 մէքր մեծութեամբ այս կտոր վերադարձնել որոշուեցաւ Ղաթի-ներուն, ի փոխարէն ստանալով իրենց գերեզմանատունէն մերի-նին կից հողաբաժին մը, վարսուն մէքր քառակուսի տար-ծութեամբ:

ՊԵՅՆ ԷՆ ՍՈՒՐԵՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆԱԿԸ

Այսպէս կամ այնպէս, պատմական ստուգութիւնը այն է թէ Եգիպտոսի Հայութիւնը, հայաչէն ու հայապատկան իր հին եկեղեցիները վաղուց բոլորովին կորուսած, ամենաուշը

(թիւ 15) Արձանագրութիւն Դպրատուն-Հիւանդանոցի

Ժէ. զարու սկիզբէն ի վեր կրօնական պաշտամունքի իր հոգեւոր միութարութիւնը կ'ստանար Հարէթ Զուէլայի Ս. Սարգիս և Ֆուա Էլ Խալիկի Ս. Մինաս եկեղեցիներուն մէջ, որոնց առաջինը, Ղպտի եկեղեցիի մը տանիքին մէկ անկիւնը

թաւած մատուռ մը, ու վերջինը՝ դարձեալ Ղպտի տաճարի մը կողքէն փրցուած թեւ մը, երկուքն ալ, իրենց օտարախառն նկարագրովը, ալ չէին կրնար հանդուրժելի ըլլալ Մէհմէտ Ալիի բարեբաւարիկ թուականէն անմիջապէս վերջը կազմուած հայ դպրութիւն, որ թիւով և ոգով միանգամայն օր ըստ օրէ աւելի առաւելակշիռ, ապագայի ձգտումներովը մանաւանդ, աղքատին ինքնութեան և զարգացման նոր հորիզոնի մը կ'նայէր:

(թիւ 16)

Հոգեւոր-Հիւանդանոց

Այդ միջոցին Առաջնորդն էր Կիրակոս Եպիսկոպոս Երուսաղէմացի (1825 — 1835), առաքինի և կրթուած եկեղեցական մը, որ գիացած էր ուղղութիւն տալ դպրութիւն Կ. Պոլսեցիներէ՝ Զմիւռնիացիներէ՝ Ակնցիներէ և Վանեցիներէ բաղկացած այս առաջին խաւին անդամներու փախաքներուն և եռանդին, և, իր ընտրութենէն երեք տարի վերջը, 1828-ին, Ս. Սարգիսի մօտակայքը, այժմեան եկեղեցիին արեւելակողմի բակին մէջ կազմել հայկական օճախ մը, շինութեամբը Դըպ-

բառուն-Հիւրանոցի մը, Հոգեատուն-Հիւանդանոցի մը, ինչպէս նաեւ մեծ ջրամբարի մը, որոնք պզտիկ հասարակութեան մը մեծսիրտը կը հանդիսադրէին այդ մութ ու անցուկ խորշերուն մէջ:

Այսքան մը կատարուէլէ վերջ, հախաքայլը աւաւած էր այլեւս, պէտք էր կատարելագործել ձեռնարկը. ու սեփական և ուրոյն եկեղեցիի մը իղձը տղաղակող պէտք մ'էր ա'լ դադարէին համար: Աստ'ր կ'ուզուէին հիմա ամէնուն ջանքերը:

(թիւ 17) Արձանագրութիւն Հոգեատուն-Հիւանդանոցի

ԱՆԱԽԱՐՏ ԵԿԵՂԵՑԻ

Ս. Սարգսի հին փողոցէն քիչ մը դէպի ներս, Առաջնորդարանի հիւսիսային արեւելեան կողմը, Դպրանոցու Մայրապետաց Վանքին ետեւը ընդարձակ հրապարակ մը կայ, հողազանգ տղիւսէ չէնքերու փլատակներով լեցուն. այդ աւե-

(թիւ 18) Անաւարտ Եկեղեցի

րակոյտին կեղրանը, զիւ կ'իտականագուն կ'մնան եկեղեցւոյ խորանի մը ճակատն ու կամարը, աջ կողմը պահարանի մը պատերով և արեւելքէն արեւմուտք գիտնէն մէթ բաշտի բարձր երկու կողմերու որմերու մնացորդներով:

Աւանդութեան մը համեմատ , զոր հանդ. Տ. Մամբրէ Բհ. իր հախորդներէն և տեղացի ծեր Հայերէն էր լսած , տախտակաւ փլածոն է այն եկեղեցիին , զոր Նգիպոստի Հայերը նոյն միջոցին ուղած են կառուցանել , աղգապատկան այդ գեանին , ըստ հինուանքի զրոյցներու՝ Արտասալէ յիշուած Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ հին հայ եկեղեցւոյ տեղւոյն վրայ , երբ պահ մը չեն յաջողած գնել այժմեան եկեղեցւոյ տեղը :

Յայտնի չէ սակայն թէ , այդ շինութիւնը կառարուած է Կիրակոսի օրով , որ 1835-ին հրաժարած և մեկնած է Նրուսաղէմ , թէ իր յաջորդին՝ Գաբրիէլի ասուն , որ 1837-ին ըսկած է արդէն Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ շինութեան պատրաստութեանց : Սա միայն ստոյգ է թէ լսկ հիմերը օրհնուած են այս եկեղեցիին , որ չէ խկ օծուած , թերեւս բոլորովին ամբողջացած ալ չըլլալով :

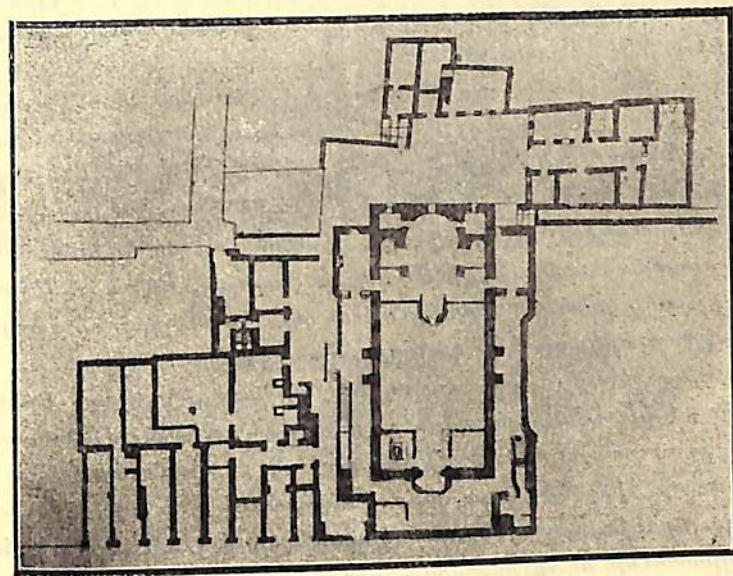

Գ.

ԱՐԴԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱՆ

Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ ԳԱՀԻՐԷԻ

Գաբրիէլ վարդապետ Մարաշցի , որ կ'երեւի թէ կանուսին Կիրակոսի հետ եղած էր Նգիպոստի մէջ , տեղական պայ-

(Թիւ 19) Յասակագիծ Գանիրէի Պենի Սուրենի ազգ. գեանին

մաններու և դործոց վարժ , և բնականէն ճարպիկ և ուշիմ անձ մը , կ'յաջողի վերջապէս գնել ցանկացուած միւս գետի-

նը, որ է այժմեան Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ գտնուած վայրը:

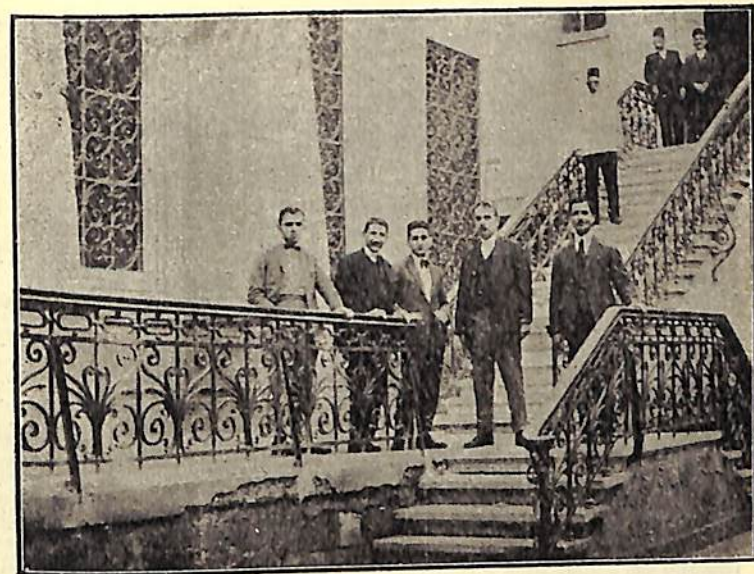
Հաշուեմատունէ մը, որ կ'ստացուի մեր Առաջնորդարանի դիւանին մէջ, կ'հասկցուի թէ այդ տեղը մասամբ կ'ստականէր Հրեաներուն, որոնք սինակով մը և քանի մը տուններ ունէին հոն, մասամբ Ղաթիններու պատրիարքարանին, որ տուն մը ունէր, իսկ մնացեալ մասը կ'երկւի թէ արմաւնաց էր, քովը ունենալով անակ մը: — Տեղին համար ընդամենը կը վճարուի 79641 դրուշ, իսկ շինուածանիւթի և շինողչէքի համար, 487794 դրուշ. մինչ հանդիմանութենէն զոյացած հասոյթն էր 263606 դրուշ միայն, որմէ կ'հասկցուի թէ արտակարգ նուիրատուութիւններ կամ եկամուտներ եւս եղած են այդ գումարէն զատ:

Շինութիւնը կ'աւարտի 1839 տարւոյ ընթացքին. Գարբիէլ, որ վարդապետ էր տակաւին, Սիւս կ'ղրկուի, ուր Աջապահեան Միքայէլ Կաթողիկոսէ Նպիսկոպոս կը ձեռնադրուի նոյն տարւոյ Յունիսի 15-ին, և վերադառնալով Նգիսպոս, Դեկտ. 17-ին կ'կատարէ օծումը նորակառոյց եկեղեցիին, որ կ'ընդունի Ս. Աստուածածին:

Նգիսպոսի գաղութի նոր շրջանին այս առաջին սեփական եկեղեցին կ'գտնուի Կէմալիէի ոստիկանական շրջանակին պատկանող Պէնի Սուրէյն փողոցին և Հարէթ Զուէլա ենթափողոցին կազմած անկիւնին մէջ, շուրջ 2800 մէթր տարածութեամբ տեղւոյ մը վրայ: Այս գետինին այժմեան սահմաններն են. արեւմուտքէն Պէնի Սուրէյնի փողոցը, որուն անմիջապէս եզերքը կ'կանգնին եկեղեցւոյ աւագ դրան առջևի փոքրիկ բակին պարիսպը և Առաջնորդարանի շէնքը, ներքևի ութ խանութներով. հարաւակողմն է միջանցքի տմբողջ երկայնքին, Միսակիս Բարաթոնիս յոյնի սեփականութիւնը. արեւելքէն, սալարկուած միջակ բակ մը, որուն ներքևը մեծ մասամբ հին մեծ ջրամբարը կ'տարածուի, և որուն շուրջը կ'ընդգրկուին Կիրակոս Նպիսկոպոսի օրով շինուած հիւրանոց-դպրատունը և հիւանդանոց-հոգեատունը, որոնք այժմ կ'իսափուլ վիճակի մէջ են — իրենց ետեւն ունենալով մասամբ հրեայ հասարակութեան պատկանեալ տուններ, և մասամբ Մարկոս Մակրիս զպտիին սեփականութիւնը, և երեսուղէմի Հայոց Պատրիարքարանին պատկանած տուն մը. իսկ հիւսիսակողմը Ս. Աւրգսի հին փողոցը, Ղաթի Պատրիարքարանին

պատկանեալ Մայրապետաց վանք մը և եկեղեցի մը, ինչպէս նաեւ զպտիի մը և արարի մը տուններ:

Եկեղեցին որ այս տարածութեան վրայ կը գրաւէ (տե՛ս թիւ 19) 34×14 մէթրաչափ գետին մը, երկուսուք երկու պահարաններով և աւագ խորանին երկու կողմի զոյգ աւան-

Հիւս. որմ Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ
(թիւ 20) և սանդուղ Առաջնորդարանի

դատուններով միասին, կ'կանգնի փողոցի մակարդակէն իբր մէկ մէթր բարձրութեամբ խարխախի մը վրայ:

Բնորոշակ չէ շրջապատը: Բակ՝ գրեթէ չ'ունի. զի կարելի չէ բակ համարել առաջակողմի մասը կամ երկու կողմի ներանցքները, ոչ ալ ետեւի, այսինքն արեւելակողմի փոքրիկ հրապարակը, որ ամէնէն լայնն է սակայն:

Իբր մուտք ունի միայն արեւմտեան մայր դուռը, չ'ու-

նենալով հորաւային և հիւսիսային կողմնական դուռներ, բայց կարելի է ներս մտնել նաեւ երկու պահարաններու դուռներէն:

Շինուած է, առանց ինկատի ունենալու որ և է ճարտարապետական ոճ, հորիզոնաձև, անսխն, քարաշէն բարձր պատերով. երկու կողմը երկու պահարաններ կան. փայտեայ

(քիւ 21) Ներքին տեսարան Ս. Ասուածաձից եկեղեցւոյ

առատաւորով: որուն վրայ հողածածկ տանիքը կ'անդէի, երկուստեք հակեալ երեսներով, բոլորչի երեք փոքրիկ պատուհաններ կան, նոյնպէս, աւագ խորանին կամարին ճակատի դադաթը, և առանց երկու կողմերը, վերնայտրի երկու սեղաններու կամարներուն խորքը. մէյմէկ մեծ պատուհաններ կան նոյնպէս մեծ դրան երկու կողմերը: Բարձրութիւնն է 18 մէթր. բայց երկու պահարանները ցած են, այսինքն 5 մէթր

միայն բարձր: Աջակողմի պահարանի տանիքէն, որմաստուն չեզ տանգուխէ մը կ'եւնուի եկեղեցւոյ առատաւորն ու տանիքը, ինչպէս նաեւ վերնայտրի երկու սեղանները և զանգաւորանքը:

Ամբողջ ներսը, պատեր և ձեղուն, պարզ իւզաների են. մարմարին սալարկուած են բեմը, դասը և գաւիթին միջնամասը:

Դասը, որուն աջակողմի դուռը կայ Առաջնորդական Աթոռին ամբարձմանին, տառանքն բարձր է և անկէց կ'անջատուի փայտեայ բաղրիքով մը. իսկ գաւիթը տառանքն կ'անջատուի զեանքն մինչեւ ձեղունը երկաթեայ վանդակապատով մը, որ 1914-ին շինուած է Տիգրան Արթինոֆի ծախքով: (*)

(քիւ 22) Արձանագրութիւն ելեհրական լուսաւորութեան

(*) Մեհաղեայ տախտակի մը վրայ կայ եւս արձանագրութիւնը.

Յիշատակ է
վանդակա այս երկաթեայ
Տիար Տիգրան Արթինոֆի
համայն ննջեցելոց 1914 Յունվ. 4

Աւագ խորանը չ'ունի իսկական խաչկալ. եղածը՝ պատարագամատոյց սեղանին թիկունքն ի վեր հաստատուած ոսկեզօծ մեծ ճաճանչաղարդ մ'ըլլալով սոսկ. — Երկու փոքր սեղանները, որոնք որեւէ կոչում չունին, և որոնց վրայ պատարագ կ'մատուցուէի, ի հարկին, լուր օրերու Սրբոց տօներուն, պատին մէջ ընդդռնուած խորշեր են միայն: Այս երկու սեղաններուն վերեւօք, ինչպէս ակնարկուեցաւ, կան ուրիշ երկու վերնայարկ սեղաններ, Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ եղածներուն նմանութեամբ. աջակողմեանը՝ Որդւոց Որոսման և ձախակողմինը Ս. Պետրոս և Պօղոս Աւագերոց անուն նուիրուած, որոնց տօներուն պատարագ կ'մատուցուէի եղեր ի հնուն:

Աջակողմեան պահարանին մէջ է, հիւսիսակողմի պատին մէջ խրած, մկրտութեան սիւնաղարդ կճեայ սիրուն աւաղանը, որ շինուեցաւ 1917-ին, հինին տեղը, և Յովհաննու Կորապետի պատարագամատոյց սեղանը. խակ ձախակողմեանին մէջ, նոյնպէս, կայ պատարագամատոյց սեղան մը յանուն Ս. Սահիմնոսի:

Աւագ խորանին երկու կողմերու աւանդատունները ունին դեանափոր դարաններ, եկեղեցւոյ կահոց համար, նոյնպէս աջակողմի պահարանը: Նոյնպիսի պահարան մը կայ նաեւ եկեղեցւոյ արեւելակողմի հիմերուն ներքեւը, թրծուն աղււսով և սրբատաշ քարերով դարձուած, ուր կ'իջնուէի կողմնակի սանդուղէ մը:

Գուլթին վրայ է կանանց երկատիճան վերնատուն մը, ուր կ'տանի արեւմտեան հարակողմը դրուած փայտեայ արտաքին սանդուղ մը:

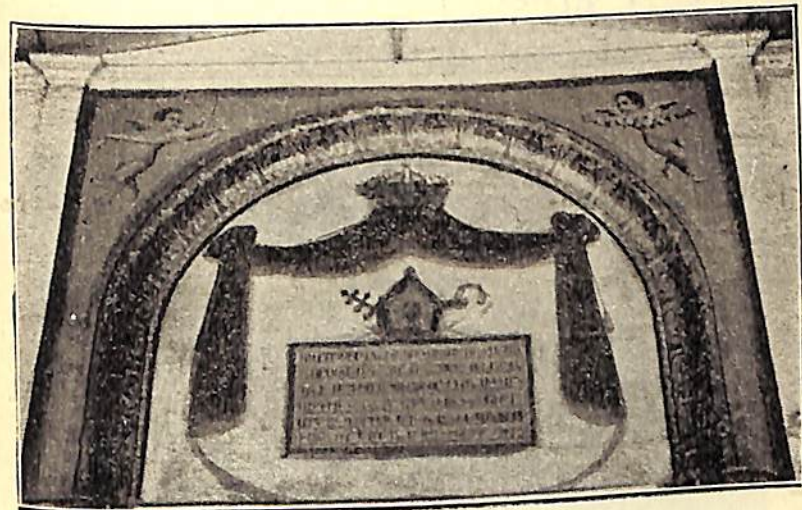
Աւագ դրան ներքնակողմը, ըսրաւորին վրայ վրձնով ներկուած է Աւատարանին սա խօսքը. «Այս է պատուէր իմ, զի սիրեալիք զմիմիայնս, որպէս և ես զձեզ սիրեցի»: Յովհ. Աւետ. Գլ. ԺԵ. համար 12:

Զանդակատուն, խախալէս, չ'ունի. տանիքին հիւսիսային արեւմտեան անկիւնին վրայ կայ փայտեայ խեղճ փոքր սաղաւար մը, մէջը հասարակ զանդակով մը, որ կ'հնչեցուի պատն ի վար կախուած չուանի մը շարժումով:

Տաճարը կ'լուսավորուէի ելեքարակաւորութեամբ, որուն ղեակման 400 ոսկւոյ ծախքն, 1921-ին, ամբողջովին հոգաց Հապիպ Պէյ Գաւառի, որուն համար ղեակդուեցաւ դաւիթին

մէջ մարմարեայ արձանադրութիւն մը (տե՛ս թիւ 22). կան մէկ մեծ, երկու միջակ և երեք փոքր ջահեր, երկու կանթեղներ և ութ պատի կեռ աշտանակներ, ամէնքն ալ երեք-չորսոյց: Աւագ և փոքր խորաններուն վրայ միայն և կ'վառին մոմեղէններ, նոյնպէս ձիթավառ է սեղանին մշտալոյս կանթեղը:

Մեծ դրան արտաքին զրանդին վրայ հաստատուած է մետաղեայ հովանոց ծածկոյթ մը, որ տաճարին մուտքը կը պատարարէ արեւէ և անձրեւէ: Այս ծածկոյթին ներքեւ, նրկարողարդ չըջաղատի մը մէջ աղուցուած է մարմարեայ սախ-

(Թիւ 23) Արձանադրութիւն Ս. Ասուածածին Եկեղեցւոյ

տակ մը, որուն վրայ քանդակուած է եկեղեցւոյ շինութեան յիշատակարան արձանադրութիւնը:

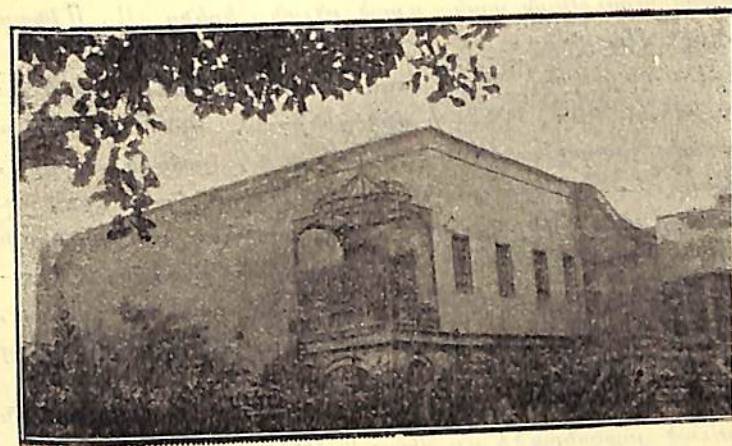
Որովհետեւ, ի հնուն, Պէյի Սուրէյի մօտակայքէն կ'անցնի եղեր Հալիկ-ի ջրանցքը, որ յետոյ վերածուած է հանրակառ-
քերու երկաթուղիի, մշտական թացութիւնէն երկրուն է դար-
ձեր այս կողմերու գետինը. մասամբ այս պատճառաւ, և

մասամբ, դուցէ, շինուածական թերութեանց հետեւանքով, ամբողջաց չէ եղած գերատաւար Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ շէնքը: 1886-էն վերջը, այսինքն շինութենէն չուրջ քառասնեակ մը տարի յետոյ, երկու կողմի պատերը վստահաւոր դարձած ըլլալով, Մատթէոս Եպիսկոպոս Իզմիրեանի առաջնորդութեան օրով, Յակոբեան Թաղւոր Փաշայի ծախքով, այդ պատերուն երկու կողմերը չորս քարակուռ վիթխարի պահպանակ նեցուկներ հիւստեւած են: Իսկ հիմակ, դու հարկերամեակ մը չ'լրացած, ներսէն և դուրսէն լազմաթիւ կէտերէ խոշոր ճեղքուածքներ դույսացած են ամբողջ շէնքին վրայ, և մեծածախս նորոգութիւն մ'իսկ չ'կրնար երաշխուարել անոր ամրութիւնը:

Ս. ՄԻՆԱՍ ՄԱՏՈՒՌ ԳԱՀԻՐԷԻ ԳԵՐԵՉՄԱՆԱՏԱՆ

Քաղաքամէջի հիմնովին աղլտարական Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ կառուցումը այսպէս յաջողութեամբ աւարտելէ վերջ, հասարակութեան և Գորբիլէլ Եպիսկոպոսի մատչու-

(Թիւ 24) ԳԵՐԵՉՄԱՆԱՏԱՆ Ս. ՄԻՆԱՍ ՄԱՏՈՒՐ

Թիւնը կ'ուղղուի դէպի Ֆուժ էլ Խալիկի դերեզմանատան եկեղեցին:

Ինչպէս վերեւ ակնարկուեցաւ, շատ կանուխէն, թերեւ Ֆաթիմեանց ժամանակէն նոյնիսկ, ունեցած պէտք է ըլլանք այդ մարզին մէջ եւս եկեղեցի և դերեզմանատուն, կամ իբր ուրոյն սեփականութիւն և կամ Դպրոցներէ ստացուած: Առանց

այսպիսի նախադրոյն և վաղնջական իրաւունքներու հիմին , կարելի պիտի չ'ըլլար յետոյ , ժ.Ե. կամ ժ.Զ. դարերու ընթացքին այս կամ այն կերպով ստացութիւնն ձեռք բերել հոն և զեանի ու շէնքերու տիրանալ :

Արդ, իրականութիւն է թէ այդ ժամանակաշրջանին ու-
ցած ենք հոն եկեղեցի և դերեզման. միայն, Գոմ ել Արմէն
կոչումը, որով հանրային ծանօթութեան և պետական արձա-
նադրութեանց մէջ վստիւց կ'ձանաչուէր մեր ներկայ դերեզ-
մանատեղւոյն բարձրադիր մասը, և որուն համար, տեսակ մը
պատմականացած իրաւունքի սկզբունքով Գարբիէլ Եպիսկո-
պոս խնդրեց և տառայաւ զոյն մեծապանծ Մէհմետ Ալիէն,
զայդ կ'հաստատէ սնտարակոյս :

Կրնայ ըլլալ սակայն որ, Մէմլուքներու տիրապետութեան վտարմադոյն օրերուն, ասո՛նք եւս կորննցուցած ըլնա՛նք, և հարկեցուցիչ պարագաներու մէջ, յետոյ Ղապխները մեր արամադրութեան ստակ դրած ըլլան իրենց Ս. Մինաս Եկեղեցիին մէկ մասը:

Ամէն պարտադայի մէջ, այս էր կացութիւնը քանի մը տարիէ իվեր, երբ, 1842-ի միջոցներուն, որոշուեցաւ հասալ ազատիլ օտարախառն զրօւթիւնէն, և, յաջորդ տարին, աւելնիւր Ս. Մինասի գեանայարկ նոյն կէտ մատուլին, և և զուրար, աւելի վերալ, գանաւաւ ըսցօթեայ համանուն այն սեղանին որ մինչև այսօր կ'մնայ աւարկայ ընդհանուր բարեպաշտութեան, շինուեցաւ ներկայ Ս. Մինասայ մատուլը, որ ցարդ է և կ'մնայ իբրև և կեղեցի Ֆուա էլ խալիկի Հայոց գերեզմանատան :

Մենիկա կառուցուած է Ս. Աստուածածին Եկեղեցին ձեւէն ներշնչուած յատակադէի մը վրայ, թէեւ շատ աւելի փոքր, առանց երկուստեք սրահարաններու՝ առանդատանց և զաւիթի, փոքրիկ վաճառուհով մը, ուր կ'ընտելի Առաջնորդարան կոչուած մերձակայ շէնքին մէջէն. անշուք զանգակատուհով մը, որ հաստատուած է տանիքին հիւսիւսային արեւելեան անկիւնին վրայ: Բացի առաջ դուռէն, ունի զանգակատան ներքեւ բացուած ուրիշ փոքրիկ դռակ մը, ուսկից կ'մտնուի խորանին մէջ, սեղանին ետեւը:

Որովհետև շինութեան մեջոցին, և թուականէն մինչև երկասանեակ մը տարինեւ աւաջ, ցանցաւ թիւով Հայեր տակաւին կ'ընակէին մերձակայ թաղերուն մէջ, այս մատուռը

անոնց համար կ'թուի երբեմն ծառայած ըլլալ նաեւ իբրեւ ծխական եկեղեցի . այս պատճառաւ է հաւանաբար որ միջը-տութեան աւազան մ'ալ չ'նշուած է աջակողմեան դասի որմին մէջ :

Ինչպես կ'հասկացուի մեծ դրան ճակատի արձանագրութեանէն(*), Ս. Ս. լինտսի շինութեան ծախքը հոգապետած է մեծ մասամբ ժողովրդային հանդանակութիւնէ և մասամբ Պոլսեցի Տ. Պողոս Վարդապետի ձեռնտուութեամբ : (**)

(*) Շնորհիւ եւ ողորմութեամբ Տեառն կառուցաւ
Տաճարս Սրբոյն Մինասայ արդեամբք եգիպ-
տոսի բարեպաճ ժողովրդոց եւ ձեռնհասութեամբ
Պօղոս խոնեմափայլ Վրդպէս Պոլսեցոյ
յառաջնորդութեան Տեառն Դաբիէի Սրբազան արհի-
եպօսկ եգիպտոսի . յամի Տեառն 1843 Փետր. 14 .

(**) Այս հոգեւորականը Երուսաղէմի միաբաններէն էր եւ Տ. Գաբրիէլ Նախկոպոսի կ'աշակցէր կանուխէն , քերէս նոյն իսկ Տ. Կիրակոս Նախկոպոսի օրով եկած ըլլալով Եգիպտոս , իբրեւ ժամասաց եկեղեցական. իրեն հետ կ'յիշուի նաեւ ուրիշ մը , Տ. Գրիգոր Վարդապետ Վանեցի , որ ուրիշ երկու արձանագրութեանց մէջ կ'նշանակուի քանակաւ , եւ կ'ըսուի քե Տ. Կիրակոս Նախկոպոսէ ձեռնադրուած է Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ մէջ: Որովհետեւ սովորութիւն էր միաբան վարդապետներու ձեռնադրութիւնը վանքին մէջ կատարել , կրնայ մտածուիլ որ Տ. Գրիգոր այրիանալէ վերջ աբեղայացած ըլլայ հոս Եգիպտոսի մէջ: Երկուքն ալ վաղուց պաշտօնավարութեան սկսած ըլլալով հոս , կ'երեւի քե ժողովրդային բարեպաշտութեան տուրքերու խնայողութեամբ իրենց համար կազմած էին նիւթական դրութիւն մը: Տ. Գաբրիէլ Նախկոպոս իմաստութիւնը ունեցաւ յորդորելու երկուքն ալ որպէսզի Ազգէն ստացածնին Ազգին վերադարձնեն: Այսպէս Տ. Պօլոս Վրդ. օգնեց սոյն Ս. Միքնա

Ընդհանուր առմամբ հաստատուն է չինուածքը, որ, թէեւ արդէն 83 տմեայ, հնութեան որեւէ նշան և նորոգութեան պէտք չ'ցուցուներ:

Ծնունդի Տօնին յաջորդող կիրակին, Զատիկի Ութօրեկցին, և միւս երեք տաղաւարներու Մեռելոց օրերը, առաւօտու ժամերդութիւն կ'կատարուի և Ս. Պատարաշ կ'մատուցուի այս մատուին մէջ, ի ներկայութեան ժողովրդեան խումն բաղմութեան, որոնք, յետոյ, գրեթէ մինչեւ երեկոյ, քահանայից օրհնել կուտան իրենց ննջեցելոց հաղախոյաները:

Նոյնպէս, ամէն անգամ երբ ննջեցեալ-կ'պատահի Գահիրէի Հայոց մէջ, եկեղեցւոյ կարգը հոն կ'կատարուի, եթէ քաղաքի եկեղեցին չէ տարուած ննջեցեալը. իսկ եթէ տարուած է, հոն

մասրան շինութեան, իսկ միւսը, Տ. Գրիգոր Վրդ. որ կ'թուի աւելի ի վիճակի եղած ըլլալ, Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ շինութեան յաջորդ տարին նոյնիսկ, 1840-ին, 30000 դանեկանի գումարով մը կ'գնէ այժմեան Առաջնորդարանի Դիւանատուն եղած յարկը, որ, ինչպէս ներքին բաժանումներէն ալ կ'հասկցուի, պանդոկ (կամ խան) մ'էր այն ատեն, շուրջի կրպակներովը եւ վրայի տունովը, եւ մինչեւ մահը անոր բերած վարձքը ինքն առնելու եւ նորոգութեան ծախքերն ալ ինքն հոգալու պայմանաւ կ'նուիրէ նորակառոյց «Երաւապայծառ» եկեղեցիին. յետոյ, տեսնելով անուշտ որ շէնքը գոհացուցիչ արդիւնք կ'բերէ, կ'համոզեն վարդապետը որ տարեկան միայն ուր հարիւր դրէ ստանայ անկէ եւ շէնքն ամբողջովին իր կենդանութեան ատենն իսկ թողու Ազգին, եւ այս մտքով «պայմանագրութիւն» մը կ'կնքեն 1854-ին:

Այս պանդոկը գնելէն տարի մը ետքը, 1841-ին, Տ. Գրիգոր Վրդ. կ'գնէ նաեւ եկեղեցւոյ հիւսիսակողմը եղած հին տուն մը. քանդելով հիմքն կ'վերաշինէ զայն, եւ կ'նուիրէ դարձեալ եկեղեցւոյ, պայմանաւ որ մինչեւ մահը ինքն օգտուի անկէ եւ ինքն հոգայ նորոգութեան բոլոր ծախքերը: Այս շէնքն է երկարկանի այն մեծ տունը, որ երբեմն եղած է դիւանատուն, յետոյ քահանայից բնակարան, եւ այժմ մասամբ քահանայից եւ մասամբ ծառայից օրէւան:

կ'կատարուի միայն զերեզմանի կարգին առաջին մասը մինչեւ «Դարձ անձն իմ» սաղմոսը, որմէ վերջ դադարը կ'առաջնորդուի դէպի վերջին հանդասարանը:

Ս. Աստուածածնի և Ս. Մինասայ երկու տաղաւարտան եկեղեցիները շինուելէ, և առաջինին իրերեւ հաստեթարեր կարուած երկու տուններ տարահուելէ վերջ, Տ. Գրիգորի վրայի յաջորդեցաւ 1852-ին շինել նաեւ այժմեան Առաջնորդարանը, Պէնի Սուրբէնի փողոցին վրայ, եկեղեցւոյ արեւմտեան հիւսիսային անկիւնին վրայ, Կ. Պոլսեցի ճարտարապետ Գէորգ Ռափայելեանի ծախսով, ինչպէս կ'ցուցնէ ճակատի մարմարեայ յիշատակարանը (*), որով ամբողջացաւ Հայ դպրութիւն տաղաւարտանը:

(Բիւ 25) Արձանագրութիւն Խորհրդեան վարժարանի

(*) Նորոգ կառուցաւ Առաջնորդարան Հայոց արդեամբք երկարագործ ճարտարապետ Գէորգ արդայի Ռափայելեան Կ. Պոլսեցւոյ ի յիշատակ իւր եւ համեստեանի կողակցի իւրոյ. որ յեղիպտոս ի 1852 Ապրիլ 7:

չըջանակի այս վառարանին կազմը, եկեղեցիով, դպրատունով, հիւանդանոցով, հիւրանոցով և Առաջնորդարանով, ազգային զգացման պատուարներ և գոհացուցիչ պայծառութեամբ:

Բայց ո՞րքան կ'աճէր դաղութը, նոյնքան զգալի կ'ըլլար աւելի ընդարձակ դպրոցի մը պէտքը. ասոր է որ յաջողեցաւ դարձեալ գոհացում տալ Տ. Գաբրիէլ Եպիսկոպոս, մօտակայ Տարպէլ կէտինէ փողոցին մէջ, ուր բաւական թուով Հայ տուներ կային, Աղա Կարապետ Գալուստի նուիրատութեամբ շինելով նոր դպրոց մը, որ, Մովսէս Խորենացոյ անունն նուիրուած, կոչուեցաւ Խորենեան Վարժարան:

Ս. ՊՕՂՈՍ-ՊԵՏՐՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻՈՅ

Հաւանական է որ Փաթիմեանց շրջանին, և աւելի ետքն ալ, Հայերը կարեւոր բնակչութիւն և դիրք ունեցած ըլլան Ստորին Եգիպտոսի, և մասնաւորապէս Աղեքսանդրիոյ մէջ, ուր յունական ազդեցութիւնը տիրական էր չափ:

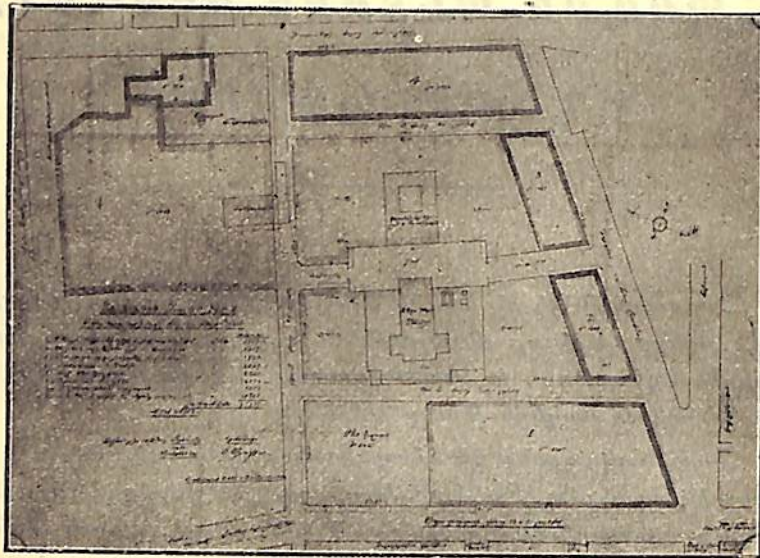
Ղպախները, որոնք հաւանաբանական պատճառներով չափ կը խորչէին Յոյներէն, Գահիրէի կառուցութեան վերջը մասնաւոր: այսինքն արաբական տիրապետութենէն ետքը, սկսան աւելի կեդրոնանալ Գահիրէի մէջ և Վերին Եգիպտոս, ուր սակաւաթիւ էին Յոյները: Կարելի է մտածել որ Հայերն ալ, նոյն և նման պատճառներով, աւելի Ղպախներուն մօտ ապրած լինին անոնց բնակած հաւաններուն մէջ:

Ամէն պարտադարձ մէջ, Աղեքսանդրիաբնակ Հայութեան որեւէ յիշատակ չ'ունինք պատմութեան մէջ, մինչեւ Մէհմէտ Աւի շրջանը:

Այդ միջոցին, շուրջ 1825-40, երբ նորեկներ կ'սկսին հեռագրէ հաստատուիլ հոն, կ'ստացուի Ապու Տարսարի ազգապատկան ընդարձակ գետինը, մասամբ Պօղոս Պէյ Եռուսէֆի (*):

(*) Ուրիշ աւանդութեան մը համեմատ, զոր Հ. Ս. Էփրիկեան կ'յիշէ Գեղուշի-ի մէջ (էջ 24), «Երբ Պօղոս Պէյ 1844-ին մեռաւ եւ քաղուեցաւ Եկեղեցոյ տեղ ծառայող շինին մօտ,

և մասամբ Տ. Գաբրիել Եպիսկոպոսի խնդրանաց վրայ չնորհ-
ուելով Պետութենէն, և մասամբ Երուսաղեմապետական դու-
մարով մը, և թէ ճիշտ է այս մասին Աստուածատուր պատ-
մադրի տուած տեղեկութիւնը (Բ. էջ 505):

(թիւ 26)

Յասակագիծ Ալեքսանդրիոյ Ապուսարսարի ազգ. գէսնի

յաջորդ սարին իր ազգականներէն մէկը, Նուսուֆ Պէյ, Զմիւռ-
նիայէն գալով, անուրդի հանեց հանգուցելոյն բոլոր կալուած-
ները, որոնց մէջ էր նաեւ Եկեղեցւոյ շուրջը տարածուող 18-20
արավար երկիրը, ուր կ'հանգչէր Պօղոս Պէյ եւ ուր կը գրե-
նուէր Հայոց առժամանակեայ Եկեղեցին: Նուսուֆ Պէյ անուշ-
այդ շէնքը եւ Պօղոս Պէյի գերեզմանը պիտի զատէր եւ մնացած
գէտներ պիտի ծախէր: Բայց Խիւսի Մուհամմէս Ալի փաշան չ'ու-
զեց որ իր սիրեցեալ Եպարփոսին գերեզմանին շրջափակը օտարաց
սեփականութիւն դառնայ, ուստի ինքն ալ անուրդին մասնակ-
ցելով ամենաբարձր գինը վճարեց եւ ամբողջ գէտներ Հայոց
նուիրեց:

Այդ ատեն է նաեւ որ կ'կառուցուի այժմ իբրեւ Մանկա-
պարտէզ ծառայող շէնքը, որուն վերնայարկը շաւրջ կէս դար
կ'գործածուի իբր Մատուլ-աղօթարան Հասարակութեան, և
ներքնայարկն ու շուրջի սենեակները՝ իբր բնակարան քահա-
նայից և ժողովատեղի:

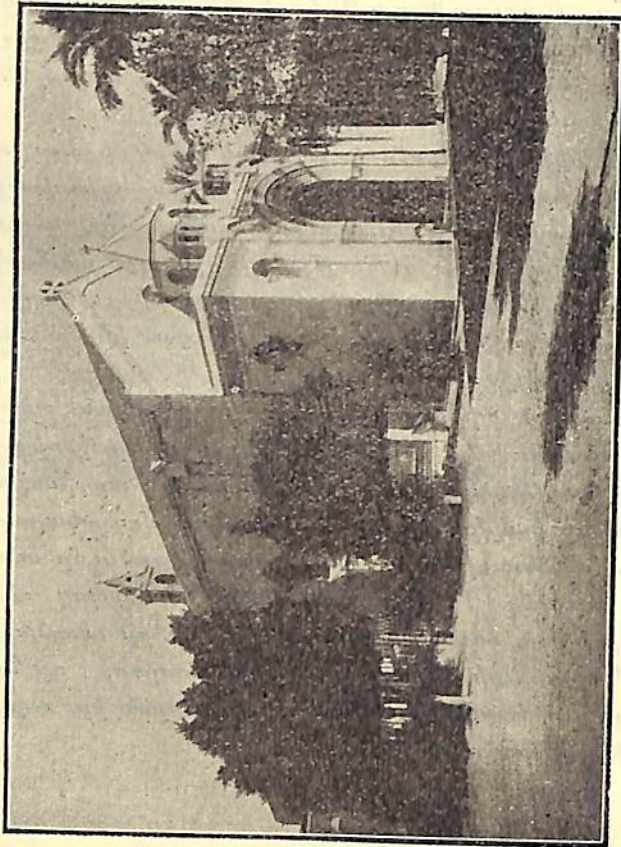
1883-ին, Տ. Գաբրիել Եպիսկոպոսի վախճանէն 17 տարի-
ներ, և իր յաջորդին՝ Տ. Մեսրոպ Եպս. Սուքիասեանի հրա-
ժարելէն չորս տարիներ ետքը, երբ Թափուր էր առաջնորդա-
կան աթոռը, Թաղուր Փաշա Յակոբեանի նախաձեռնութեամբ
և հսկողութեամբ, և իբր 6000 ոսկոյ ծախքով կ'կառուցուի
ներկայ Ս. Պօղոս - Պետրոս Եկեղեցին, ազգապատկան նոյն
դեանին հիւսիս - արեւելեան մասին վրայ:

Այդ միջոցին, երեսուն և ինը տարիներէ ի վեր մեռած
(1844), և, մատուլին առաջակողմի հրապարակին վրայ կեդ-
րոնը, շքեղ դամբարանի մը մէջ թաղուած էր Պօղոս Պէյ Նու-
սուֆ (*), Եգիպտոսայ դաղութին վերջին շրջանին պետա-
կան Հայ աւագանիին ռահվիրան և քաջալերիչը, որ իր դիր-
քին բարձրութեան վրայ, օր մը չէր մոռցած իր հասարակու-
թիւնն ու եկեղեցին:

Թէեւ անցած էին այսպէս արդէն բաւական տարիներ,
բայց ժողովուրդը չէր մոռցած բարերարին երախտիքը, ու
ստանալին շինութեան ամբողջ գումարն ինքնին արդիւնքն եղած
ըլլալով անոր կազմակերպած և վերհսկած մատակարարական
խմաստուն անսեռութեան, բարենկատ մտածումը ունեցան,
Եկեղեցին նուիրել Ս. Պօղոս - Պետրոս Առաքելոց անուն,
այս կերպով նոյն ատեն յաւերժացնելու համար անունն ու յի-
շատակը Պօղոս Պէյի և իր հարազատին Պետրոսի, ոք նոյնպէս
Զմիւռնիոյ մէջ և այլուր նշանուոր էր եղած իր ազգօգուտ
ծառայութիւններով:

(*) Եկեղեցւոյ շինութեան աւարտումէն վերջը, Պօղոս Պէյ
Նուսուֆի ոսկերտին փոխադրուեցաւ տանին հիւսիսա-
կողմի արտաքին պատին կողքին, եւ վրան կառուցուեցաւ նոր
եւ շքեղազոյն մարմարեայ դամբարան մը, հայերէն եւ ֆրան-
սերէն տապանագրութեամբ եւ քանդակագեղ դրուագումնե-
րով:

Երևանեակ մը տարիներ վերջը, 1914-ին, երբ յարա-
ճուն հասարակութեան համար նեղ կուգար եկեղեցին, զայն
փոքր ի շատէ ընդարձակելու հնարք մը անօրինակեցաւ: Նախ-
կին զաւելիքը, որ վանդակապատով մը կ'անջատուէր բուն
տաճարէն, անոր հետ խառնուեցաւ, և, ի փոխարէն զաւելիքի
նոր մաս մը աւելցուեցաւ արեւմտեան ծայրը, հայկական ճար-

(քիւ 27) Աղեփանդրիկ Ս. Պօղոս - Պետրոս Եկեղեցին

տարապետութեան ձաշակը յիշեցնող դարպասով մը և վրան
հայկական մեծ ու փոքր երեք կաթողիկէներով:

Առաջամասի այս նոր յաւելումէն զատ, ամբողջ եկե-
ղեցին շինուած է զոթական ոճով, այսինքն բոլորովին ծառ
ճարտարապետութեամբ. զի այդ թուականին տակաւին արեւ-

մտահայերուս մէջ հայկական ոճին ոչ ծանօթութիւնը կար և
ոչ ձաշակը:

Շէնքը քարուկիր է ամբողջովին, թանձր պատերով և
տանիքով. շինուած է անախ: Երկու կողմը ունի պահարան-
ներ, աջակողմեանին մէջ կայ մկրտութեան աւաղանը, և Ս.
Յովհաննու Կարապետի սեղանը մը, ձախակողմեանին մէջ՝ Ս.
Ստեփանոսի սեղանը մը, երկուքն ալ պատարագամատոյց:
Աւաղ. Խորանին երկու կողմերը կան աւանդատուններ, իւրա-
քանչիւրը անցքով մը քովի պահարանին հետ յարաբերու-
թեան մէջ. բայց աջակողմի անցքը կ'մնայ միշտ փակ: Մար-
մարիանեայ է ընմն ամբողջ: Աւաղ. Խորանը ունի փայտեայ
շատ սիրուն խաչկալ մը, զոթական ոճով արեւստադոր-
ծուած: Երկու կողմի փոքր սեղանները պատին մէջ գոգուած
խորշեր են միայն, երկուքն ալ պատարագամատոյց, նուիր-
ուած Ս. Պօղոս և Ս. Պետրոս Առաքելոց: Մարմարիանով
յատակուած են նաև դասը, մեծ տանիքը և զաւելիքը:

Ստեանը դասէն կ'անջատուի փայտեայ ցած սիրուն վան-
դակով մը. աջակողմեան դասին գլուխն է Առաջնորդական
զեղակերտ ակթուր, զոթական ամպշովանիով մը. ակթուին
երկու բաղուէները վեր կը բռնուին Պետրոս և Պօղոս Առաք-
եալներու փայտէ քանդակուած անդրիններով: Կողմական պա-
սերուն իւրաքանչիւրին վրայ կան երեքական սիրուն պա-
տուհաններ, երկաթեայ զեղեցիկ վանդակներով պատուար-
ուած և զունադեղ տարակիներով զարդարուն:

Նախկին զաւելիքը, որ հիմակ խառնուած է տաճարին,
անկէջ բաժնուած էր երկաթ վանդակապատով մը, որ նոյն
պէս կ'մնայ: Այժմու զաւելիքին ձախ կողմը կայ բանկալը, և
աջ կողմն է մարմարիանեայ սանդուխ մը, որ կ'առաջնորդէ
կանանց վերնատունը. ասկից պատուհանի անցքով կ'մտնուի
նորայէն զաւելիքին վերնադարկի մեծ սենեակը, որ կ'զործած-
ուի իրրեւ պահարան եկեղեցական իրաց:

Եկեղեցին ներքուստ և ամբողջովին պարզ իւղաներկուած
է սրբատաշ քարի նմանակերտութեամբ. խորանին ձախտալին
մէկ կողմը նկարուած է Ս. Կոյսը, միւս կողմը Աւետարներ
մէկ կողմը: Արտաքուստ նոյնպէս պարզօրէն բռնակրկուած է:

Տանիքի արեւելեան ծայրին վրայ է քարուկիր զանգա-
կատունը, ուր կ'եկուի, խորանին ձախակողմէն վերելա-
կուող սանդուխէ մը:

Սիրուն և պայծառ է եկեղեցւոյ ընդհանուր տեսքը զոր
աստիճան մը աւելի կ'աղուորցնեն շուրջի լայն հրապարակը և
ծաղկաղարդ դարաստանները: Իսկ շէնքը կ'ընթացի ամբողջա-
պէս. միայն տանիսը հարկ կ'ըլլայ երբեմն փոքր նորոգու-
թիւններու ենթարկել, մասնաւորաբար աջնան տեղատարափ-
ներէ վերջը:

(թիւ 28)

Աղեքսանդրիոյ Ս. Պողոս-Պետրոս եկեղ. ներքին տեսարանը

Իւր ծանօթութիւն

Եկեղեցւոյ նորոգութեան ատեն իրենց տեղերէն առժամա-
բար հանուած են և յարակից պահարանի մը մէջ կ'մնան
երեք մարմարեայ յիշատակարաններ, որոնց արձանադրու-
թեանց պատճէններն են հետեւեալները.

Կառուցաւ Տանարս յանուն Ս. Առաքելոցն Պետրոսի եւ Պողոսի
Արդեամբ կալուածոց նուիրեալ Ազգիս ի Մեծանուն Պողոս Պէյի
Եղևսեան Զմիւնացւոյ. ի յիշատակ Հոգւոյ Նորին:

Ի վերասեղանի վսեմ. Թագուր Փաշայի Զմիւնիացւոյ.
Հաւաստիք անխոնջ ջանիցն ու աշխատեանց:

Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ Եղիցի:
Սկիզբն հիմնարկութեան Տանարիս Յամի 1881 Դեկտեմբեր 27
եւ ի բուսկանութեան Հայոց Ռ. Յ. Լ. Ա.

Ի Հայրապետութեան Ամենայն Հայոց Տ. Տ. Գեորգայ Դ. Հան-
(գուցեալ

Վեհափառ Կաթողիկոսի

Ի Պատրիարքութեան Ս. Երուսաղէմի Տ. Եսայեայ Սրբազան
Արք եպիսկոպոսի

Եւ ի Պատրիարքութեան Կոստանդնուպոլսոյ Տ. Ներսէս Սրբազան
Արք եպիսկոպոսի

Աւարտեցաւ շինութիւն Ս. Եկեղեցւոյս յամի Փրկչի 1884
եւ ի բուն Հայոց Ռ. Յ. Լ. Գ.

Աւագանին առաջամասի տախտակի մը վրայ կայ հետեւ-
եալ յիշատակարանը .—

Շինեցաւ Ս. Աւագան Նորաշէն Եկեղեցւոյ
Պետրոսի եւ Պողոսի Առաքելոցն յԱղեփանդիա
Ծախիւք Մեծարգոյ Կարապետ Էֆենտի Յակովբեանց
'ի յիշատակ հոգւոյ ծնողաց իւրոց

1884

Աւագանին ճակատը .—

Մկրտի Քրիստոս եւ Սրբին Աբարածք ամենայն :

Աւագ զբան վրայ .—

Յիշեցեմ յաղօթս
զինոցի Մեծանուն վսեմ. Պօղոս Պէյի Նուսուֆեան Զմիւռնացւոյ
Անմահ Բարեբարի Ազգիս
Յամի 1884 եւ Հայոց Ռ. Յ. Լ. Գ.

Դրան աջ կողմի պատին վրայ զետեղուած մարմարեայ
տախտակը կը կրէ հետեւեալ յիշատակարանը .—

Յիշատակ այցելութեան
Վեհափառ Տ. Տ. Մկրտչի Ա.
Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի
Ամենայն Հայոց
1893 Օգոստոս 7/19
յԱղեփանդիա

Նորոգեցաւ նկար Ս. Տանարիս
եւ ոսկեգօծումն երից հաշկալաց
Ծախիւք վսեմ. Աբրահամ Փաշա Բարբուլի
'ի յիշատակ ծնողաց իւր
27 օգոստոս 1902

Աւագ զբան երկու փեղկերուն վրայ ալ կայ սա երկ-
տող արձանագրութիւնը .—

Յիշատակ Զենոբ Պէյ Մերամքնեանի

Աւագ Սեղանին ճակատը կը զարդարէ Աւետարանի հե-
տեւեալ համարը .—

« Այս ք պատուէր իմ զի սիրեցիք զմիմիանս որպէս եւ ես
սիրեցի զձեզ » Յով ԺԵ ԳԼ. ԺԲ. ԻԲ

Դարձեալ Աւագ Սեղանի Աստուածամօր պատկերի ամփ-
ջապէս վերի կողմը կայ հետեւեալ տողը Աւետարանի .—

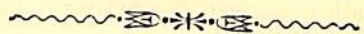
« Այս ք հացն որ յերկնից իջեալ »

Աւագ սեղանին զողջոցին վրայ երկաթագիր զրուած է
« Տանարիսեան » :

Ս. ԹԱԴԷՈՍ - ԲԱՐԹՈՂԻՄԷՈՍ ՄԱՏՈՒՌ.

Աղեքսանդրէոյ թեմական շրջանակին մէջ, Տիսանիս գիւղին մէջ, ուր է հանգուցեալ Աբրահամ Փաշա Բարթողի աղաւթիւ, կայ քարաշէն մատուռ մը, նուիրուած Ս. Թադէոս և Բարթողիմէոս Առաքելոց անուան։ — Այս սրբավայրը կառուցուած է 1835—36 թուականին, հողելոյս Գաբրիէլ Նպիսկոպոսի Առաջնորդութեան օրով, ձեռամբ Կեսարացի Աբրահամ Փաշա Բարթողի, ուսուցիչ էր եղած Պօղոս Պէյ Նուսուֆի, և անոր շնորհիւ Մէհմէտ Ալի Փաշայէ այդ գիւղին մէջ նուէր ստացած հողեր և բնակարան մը։

Ցարդ կ'մնայ այս մատուռը . երբեմն կ'գործածուէր իբրեւ աղօթատեղի այդ ուղարակին և շրջակայ գիւղերու պատահական հայ անցորդներու և մշակներու . հանդ . Աբրահամ Փաշա և իր բարեպաշտ Տիկինը , տարին անգամ մը , ուսաջին Լուսաւորչաց Տօնին օրը , Աղե.քսանդրիայէն յատկապէս հրաւիրուած եկեղեցականաց միջոցաւ , պաշտամունք կատարել և Ս . Պատարաւ մատուցանել Լուսոյին հոն :

ԱՂԵԲՍԱՆԴՐԻՈՅ ՀԱՅՈՅ ԳԵՐԵՉՄԱՆԱՏԱՆ ՄԱՏՈՒՈՒՂ

[illegible]

կորուսած ։

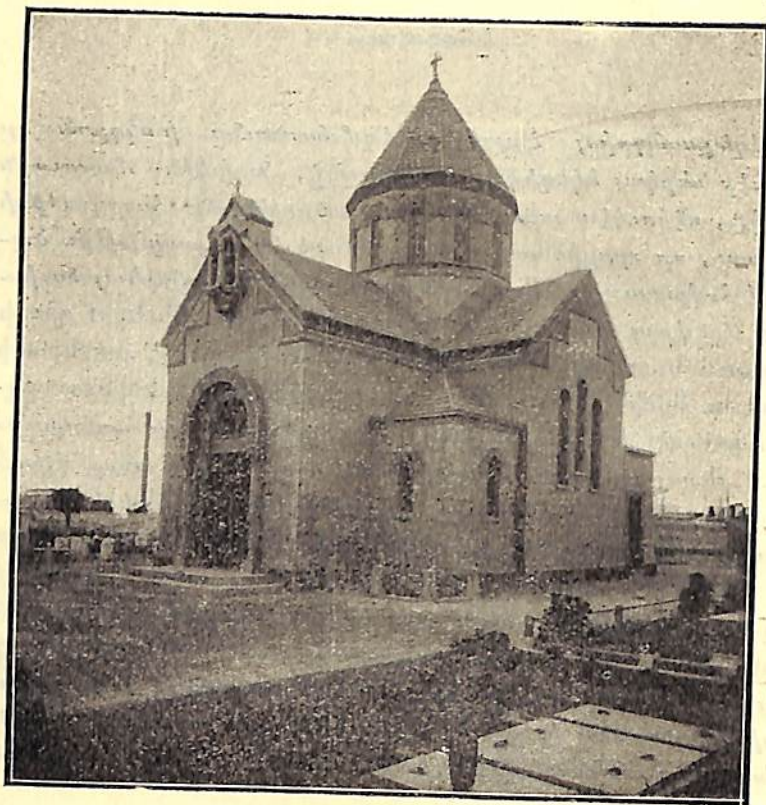
Երբ կառավարութիւնէն արգելուեցաւ այլ եւս ննջեցեալ թաղել եկեղեցւոյ այս բակին մէջ, նոր գերեզմանատուն մը թաղել եկեղեցւոյ Պապը Շարգի թաղամարդի ընդհանուր գերեզման-կազմուեցաւ Պապը Շարգի թաղամարդի ընդհանուր գերեզմանի նալայերբու կարգին, 17000 մէթր տարածութեամբ հողաբաժնի մը վրայ, որ 1876-էն արդէն նուէր ստացուած էր Պետութեան, որ 1876-էն արդէն նուէր ստացուած էր Պետութեան ։

Նէն, Մհարոյ Եպս. Սուքիասեանի Առաջնորդութեան ատեն ։

Տարիներէ ի վեր այս է Աղեքսանդրիոյ Հայոց Ազգ. Հանգս-տարաններէ ի վեր այս է Աղեքսանդրիոյ Հայոց Ազգ. Հանգս-տարաններ. պարսպապատ, ծառազարդ եւ դալարագեղ բացօդային տարաններ ։

պայծառ սրբալիայր մը , որ պատիւը իր բերէ՝ տեղւոյն Հայ
Հասարակութեան կրօնական գլխաւորն ։

Երկար ստեղծելիս ի վեր փոփոխք կար մատուցել մեր կանգնել այս զերեւմանատանն մէջ: Այս մասին Մշեցի սղագայինն մը կողմէ տասնեակ մը տարիներ սուղ կտտարուած ձեռնարկը լուրջ կէքի մը չէր յանդած: Հանգ. Գեորգ. Թովթիսեանի այ-

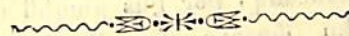

(թիւ 29) Աղեփս. գերեզմանատան Ս. Գեորգ Մարուն.

Ընն Տիկին Արաէմ և զաւակները 1925-ին յանձն առին իրա-
դրծեւ այդ փափաքը : Առաջարկը ընդունուած ըլլալով , մա-
տուէին հիմնարկէքը կատարուեցաւ նոյն տարւոյ Սեպտ .
27-ին , շինութիւնը աւարտած էր ներկայ տարւոյն Զատիկի

տօնին . բայց կարելի է նշուաւ տակաւին օծումն ընել , սեղան
և խաչկալ պատրաստ էլ ըլլալով : Սրբալայրը կոչուած է յա-
նուն Ս . Գեորգիոս զօրախարին . կառուցուած է Հայկական
ճարտարապետութեան ոճով , և , իբր այս , կ'ընրկայացնէ
Գահիրէի Ս . Գբիգոր Լուսասորիչ եկեղեցին մանրանկարը ,
բացի զանգակատան մասէն , որ , արեւմտեան ճակատին վրայ
պատշգամաձեւ աղւցցուածքովը կ'իշխցնէ բարիզի Հայոց
եկեղեցին այդ մասը : Ճարտարապետն է Պ . Արամ Անդրա-
նիկեան :

Նիկեան :
Մատուռը կ'կանգնի զերեզմանատան ճիշդ կեդրոնը .
առաջամասին ներքեւը շինուած է զեանադամբան՝ Թօփալեան
ընտանեաց ննջեցեալներուն համար . օծուածն վերջ պիտի ծա-
ռայէ Մեռելոց օրերու Ժամերգութեան և Ս . Պատարագի մա-
տուցման , ինչպէս նաեւ ննջեցեւոց թաղման կարգի կատար-
ման : (*)

(*) Գահիրեի եւ Ալեքսանդրիոյ այս արդի եւ նորաշէն
եկեղեցիներէն եւ մասուններէն զատ, եգիպտացիները այլուր
չ'ունին աղօթավայր։ Զակագիկի փոքրիկ գաղութը տուրջ 25
հազարէն առաջ ձեռնարկ մը կ'աւարեց մասունի մը եւ վար-
ժարանի մը համար, եւ այդ նպատակաւ հանգանակուած կը
մնայ նոյն իսկ 1300 ոսկոյ նշանակելի գումար մը։ Բայց
պատերազմին սնտեսական հետեւանքներուն եւ գաղութին հա-
մեմատաբար նուազման պատճառաւ, ձեռնարկը մնաց սկսուած
վիճակին մէջ։ Հայերը հոն ունին վարժարան մը միայն, վար-
ձուած տան մը մէջ, բնկերային ակումբ մը, եւ գերեզմանա-
տուն մը։ Այս վերջինը կ'զսնովի Գամր էլ Նահար բաղին մէջ,
եւ է տասնեակեց գրաք տարածութեամբ քարաշէն պատով շր-
ջափակուած գետին մը, հարաւ արեւելեան կողմը ունենալով
քարուկիր կիսաւարտ շէնք մը, որ կրնայ նոյն իսկ օր մը վե-
րածուիլ փոքրիկ մասունի մը։

Եգիպտոսի մեր համագլխի Հասարակութիւններէն Հայ Կաթողիկէները, Գանիրէի Տարայ ել Կենինէ քաղին մէջ ունին եկեղեցի մը, յանուն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի, որ կառուցուած է 1840-ին: — Ներկայ տարւոյն ընթացքին, Կարապետ Պէյ Մարոսեանի նուիրատուութեամբ՝ ունեցան հայկական ոնով կառուցուած, Աւետում Ս. Աստուածածնի անունով նոր եկեղեցի մը եւս, Գարայ ել Նիլի քաղին մէջ, հարստապետութեամբ Պ. Կարօ Պալեանի: Ասոնցմէ զայն ունին մասուն մը եւս Հին Գանիրէի իրենց գերեզմանասան մէջ, նոյնպէս հայկական ոնով, զոր, հնագոյնին տեղը, հանգուցեալ Նագուպ Արդին Փաշայի դուստր Տիկին Կասարինէ Լիմօնեկլիի նուիրատուութեամբ երկու տարի առաջ շինեց այս վերջինին ամուսինը հարստապետ Պ. Լիմօնեկլի: — Աղետաւանդիւր մէջ եւս ունին անոնք սեփական եկեղեցի մը Անարատ Յղութիւն անունով. Բոր էս քաղին մէջ, կառուցուած 1890-ին. նոյնպէս մասուն մը, Ս. Յարութիւն անունով, Մարոսեան Յովհաննէս Պէյի նուիրատուութեամբ կառուցուած 1924-ին:

Իսկ Հայ Բողոքականները, որոնք Աւետարանական կ'ընչունին, եւ Ժողովական յարանուանութեան կ'ընչունին, քեզ քե՛ Գանիրէի եւ քե՛ Աղետաւանդիւր մէջ ունին յատկաւ քաղաքներ, բայց ոչ առաջին քաղաքին եւ ոչ երկրորդին մէջ տակաւին չ'ունին սեփական ոչ Ժողովարան եւ ոչ գերեզմանավայր. Գանիրէի մէջ անոնք կրօնական պաշտամունք կ'ընչան Եւրոպական Միջոցի շէնքին վարի յարկի մէկ սրահին մէջ, եւ իրենց ննջեցեալները կ'ընչան Դպրանոցի գերեզմանատունը: Իսկ Աղետաւանդիւր մէջ իրենց պաշտամունքը կ'ընչան Բողոքական Սկովազուր Ժողովարանին մէջ:

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐՇԻ

ՆՈՐԱՇԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

Գ Ա Ն Ի Ր Է Ի

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԻՉ

ՆՈՐԱՇԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻ ԳԱՀԻՐԷԻ

ՆՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ ՄԸ ՊԵՏԻԸ

Պէջն էլ Սուրէյն թաղը, ուր շինուեցաւ Գահիրէի Հայոց Ս. Աստուածածին Եկեղեցին, ի հնունս չ'ունէր անշուք այն վիճակը, ուր հիմակ կ'երեւի ընդհանրապէս:

Աջ ափին վրայ խալիկի ջրանցքին, մօտիկը Մուսքիի առեւտրական մեծ պաղարին, ոչ շատ հեռու էլ Ահգարէն և Մէհմէտ Ալիի ապարանքէն, որ հիմակ բնակարանն է Մեծ Միւֆթիին, քաղաքին ամէնէն պատուաւոր թաղամարդերէն մին կ'նկատուէր ան:

Հոն կ'ընտելէին ընդհանրապէս ոչ-ընիկ Բրիտոնները, հոն էին Եւրոպացուց հին եկեղեցիները և օտար տէրութեանց ներկայացուցիչներու պաշտօնատունները: Առհասարակ ամուր շուրջն ու մօտակայքն էին նաեւ Հայոց տունները. այս պատճառաւ, թէ՛ իբր կեդրոնական վայր հայկական բնակչութեան, և թէ՛ իբր մաքուր և վայելուչ տեղ, այն ատեն ամէնէն յարձ մարն էր անշուշտ Հայ Եկեղեցիի մը համար:

Ժամանակին հետ, սակայն, որ կարճ միջոցի ընթացքին մեծամեծ փոփոխութեանց ենթարկեց Եգիպտոսի ոստանը, այս թաղն ալ չ'կրցաւ բնականապէս պահել իր նախկին պայծառ դրութիւնը: Եւրոպացիներ և բարեկեցիկ դասակարգը հետզհետէ փոխադրուեցան նորակազմ թաղերու մէջ և աւելի օդած հետէ կողմեր. Հայերէն հոն մնացին սակաւթիւ տուններ, և էտ կողմեր. Հայերէն հոն մնացին նորեկ դաղթականները, որոնց վրայ միշտ կ'աւելնային նորեկ դաղթականները, որոնց

համար ձեռնառու չէին միւս սերճ թաղերուն թանկ վարձ-
քերը :

Այսպէս, դրէթէ կէս դարու ընթացքին, Պէյն էլ Սու-
րէյն, սրահելով հանդերձ բաւական կարեւոր թուով Հայ սն-
հասներէ և ընտանիքներէ բնակաւորուած և պատմական մար-
դի մը ջերմիկ մթնոլորտը, վերածուեցաւ չորսրդախան և
խճող շուկայի մը վիճակին, բնակատեղւորու և կառքերու
անցուղարձովը խռնուած և աղմկալից :

Թէ՛ այս հանգամանքը և թէ՛ ակնարկուած պատճառնե-
րով եկեղեցւոյ շէնքին համեմատապէս կարճ տանի մը մէջ
խարխլած ըլլալու իրողութիւնը, սակայն խորհիլ տուին աւելի
վայելուչ և այժմեան համեմատութիւններով աւելի կեդրոնա-
կան եկեղեցիի մը պէտքին վրայ :

Այս երկրորդ պայմանը, այսինքն կեդրոնական դիրքի
մը կէտը դիւրին չէր անշուշտ գոհացնել, քանի որ Հայերը
հետզհետէ սկսած էին ցրուիլ գլխաւորաբար Շուսլայի, Տա-
հէրի, Ապալինի, Պուլաղի եւլն. ի պէս իրարմէ բնակական հե-
ռաւոր թաղերու մէջ, և սակայն, նոր՝ ընդարձակ՝ վայելուչ
և հաստատուն աղօթատեղի մը ունենալու հարկն ու տենջը
աւարկութիւն չէին վերցնէր այլեւս :

Ազգովին զգացուած այդ պէտքին և իղձին է որ ահա
ինքնաբերաբար ընդառաջ գնաց Եգիպտոսայ ծանօթ ազգային
մը, Գրիգոր Եղիայեան, որուն իրաւունքն է անտարակոյս,
Եգիպտոսի Հայ Եկեղեցիներու պատմութեան այս գրքոյկին
մէջ ունենալ յիշատակի և պատուոյ իր էջը :

ԳՐԻԳՈՐ ԵՂԻԱՅԵԱՆԻ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Գրիգոր Եղիայեան, զոր Եգիպտոսի ընկիւնը կ'ճանչնա-
յին Գարգուր Ելիս և օտարները՝ Կրէկուսոս տ'էլի անուամբ,
Գոհիրէի մէջ ծնած է 1833 Մայիս 25-ին :

Հայրը, Եղիա, որդի Թաղւորի, Պարսկահայ էր, կանու-
խէն դառնալով Եգիպտոս, ուր կ'ղբաղէր խռնիկ և խէփի վա-
ճառակաւորութեամբ, իսկ մայրը Կատարինէ, Ղպտի էր ծագ-
մամբ : — Գրիգոր իր նախակրթութիւնը կ'ստանայ Ս. Աստ-
ուածածին Եկեղեցւոյ հին դպրատան մէջ, ուսուցիչ ունենալով
Պետրոս Թաղիկեան Զմիւռնիացին, և դասընկեր՝ Եղիա Ճէ-

վահիրճի Պաշի, Սարաֆ Միքայէլ Ակնեցի և Կարապետ Գա-
լուստ : Այս վարժոցին մէջ տարրական ուսում մ'ստանալէ
վերջ, կ'մտնէ Համիլթընի անգղիական վարժարանը, ուր տա-
րի մը միայն մնալէ վերջ կ'յաճախէ Րիֆա Պէյի լեզուաբա-
նական Լիսէն : Յաջողութեամբ կ'աւարտէ այս դպրոցին ըն-

(Քիւ 30)

Գրիգոր Եղիայեան

թացքը, և ընդհուպ կ'յաջողի պաշտօն ստանձնել Եգիպտոսի
Ռուսական Հիւպատոսարանին մէջ, ուր թարգման կ'նշանակ-
ուի : Խրիմի պատերազմին տանն այս պաշտօնը պահ մը կ'ընդ-
հատուի, 1878-ին սակայն կ'անուանուի Գանչէլեր նոյն Հիւ-
պատոսարանին, և երկու տարի վերջը, կ'կարգուի փոխ Հիւ-
պատոս, իբրեւ յաջորդ Պ. Լախալսկիի :

վրայ նայող երեք տունները, մթերանոցները և պարտեզը, Կիրիլէի Թահթա Մէրքէզին Պէկակի դիւղին մէջ 1528 քառակուսի կանգուն գետինը: Ասոնց վաճառման արդիւնքին վրայ բարդելով զանազան շարժուն գոյքերու արժէքը, և բոլոր անշարժ ստացուածքներու իր մահուան տարիին վարձքերը, յետոյ այս ընդհանուր գումարէն զեղչելով զանազան նուիրատուութիւններ և վճարումներ, մնացեալ գումարը կ'սահմանուի Գահիրէի թաղերէն մէկուն մէջ, զոր Առաջնորդարանի ժողովը պիտի որոշէ, զնել գետին մը և վրան կառուցանել Հայ Եկեղեցի մը, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի անուան նուիրուած:

Երբ կ'զբէր այս կտակը, Եղիայեան 73 տարեկան էր արդէն, ծերունի և հիւանդ. 1911-ին Եւրոպա կ'մեկնի օգտփութութեան և դարմանի նպատակու, բայց հազիւ ժամանած Թրիէստ, կ'վախճանի հոն, Յունիս 21-ին: Մարմինը Յունիս 3-ին կ'փոխադրուի Գահիրէ, և, երկու օր ետքը, Ազգային Բարերարի արժանաւայել հանդիսաւորութեամբ կուտարուելով յուղարկուորութիւնը, կ'թաղուի Մարմինայի Ազգային Գերեզմանատան մէջ, մատուէին հիւսիսային անկուսան անկիւնին մօտիկ, ընտանեկան յատուկ դամբարանին մէջ, ուր թաղուած էին իր վաղամեռիկ դստրիկը և կինը:

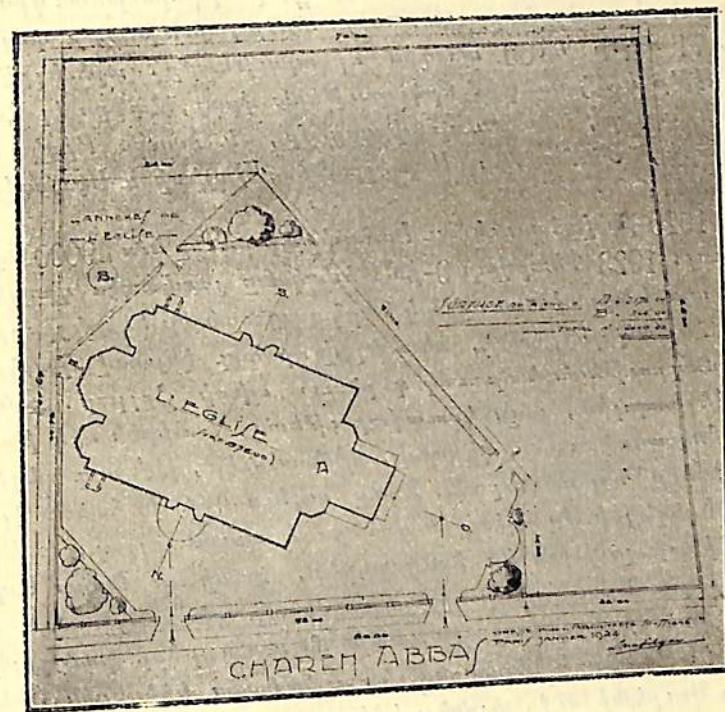
Տարւոյն մէջ հինգ անգամ, ամէն մեռելոցի օր, Ազգային Բարերարներու շարքին, Եկեղեցականաց թափոթով և ժողովրդեան մասնակցութեամբ, կ'օրհնուի իր հուղարկոյթը և երախտագիտութեամբ կ'մեծարուի իր յիշատակը:

ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱՊԱՏԻԱՍՏՈՒԹԻՒՆՔ

Ըստ կտակին արամադրութեան, թէեւ Բարերարին մահէն մինչեւ մէկ տարի վերջը, պիտի սկսուէր գործադրութիւնը և պիտի գնուէր եկեղեցւոյ յատկացուելիք գետինը, բայց կտակին վաւերացումը Ռուսական Հիւսարտոսարանի դատարանէն հազիւ եօթն տմիս վերջ կատարուած, կտակարարին Ազգային պաշտօնով Եգիպտոսէն բացակայած, տուններուն վաճառման համար կտակադրին արամադրած Գահիրէի Ստան դատարանին ուղեւ կատարելի ձեւակերպութիւնները շատ ժամանակի կարօտած և Եգիպտոսի անաւանական տաղնապին հետեւանքով տունները լաւ պայմաններու մէջ վաճառուը

անկարելի եղած ըլլալուն համար, հազիւ 1914-ի Յունիս 6-ին կարելի եղաւ առաջիւ քայլը առնել:

Այդ օրը, Ն. Վ. Պօղոս Փաշա Գահիրէի Ազգային Վարչութեան յանձնեց Եղիայեանի կտակին վերաբերմամբ կտտարչութեան գործաւորութեանց անպեկադիրը, տուններէն մէկուն, որ նոր վաճառուած էր, արդիւնքին և Սանտպարայի ազարակէն

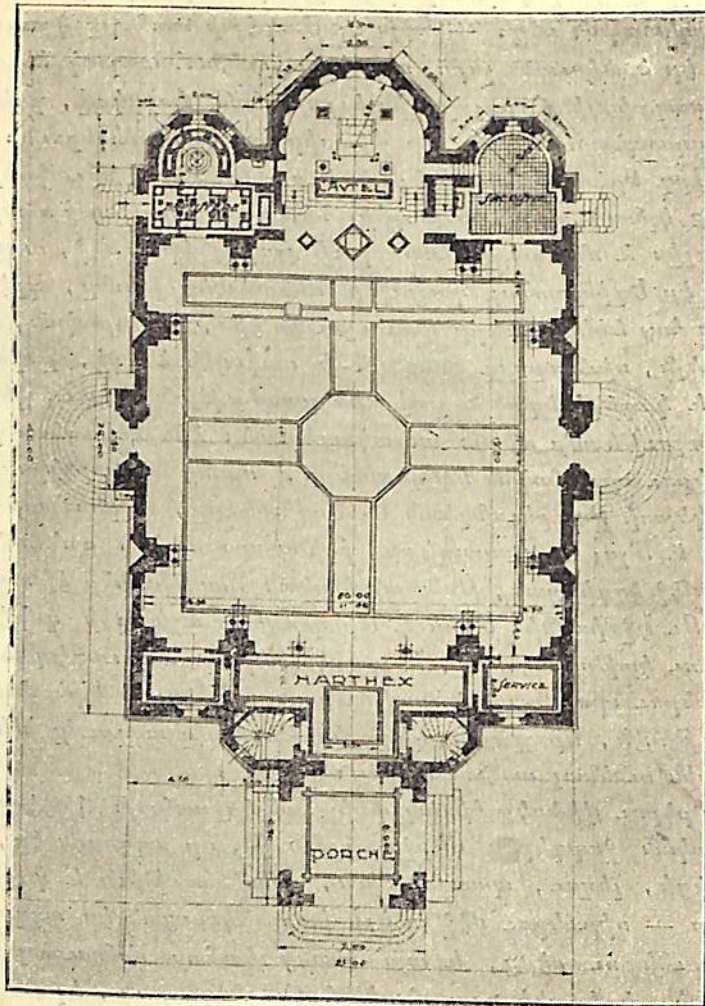

(Բիւ 31) Յասակագիծ Շարա Նազըրի Ազգ. գեցնիւ

դոյացած հասոյթներուն հետ, ընդամենը 8549 ոսկի. փափաքելով որ ազարակը անաւանի Առաջնորդարանի կալուածոց Դիւանին միջոցաւ, իսկ մնացեալ տուններուն վաճառման և եկեղեցւոյ գետնի գնման և չէնքի կառուցման հոգն ստանձնէ զարձեալ Ազգային Իշխանութիւնը, իր գործակցութեամբ: Վերահաս պատերազմին պատճառաւ, սակայն, հազիւ

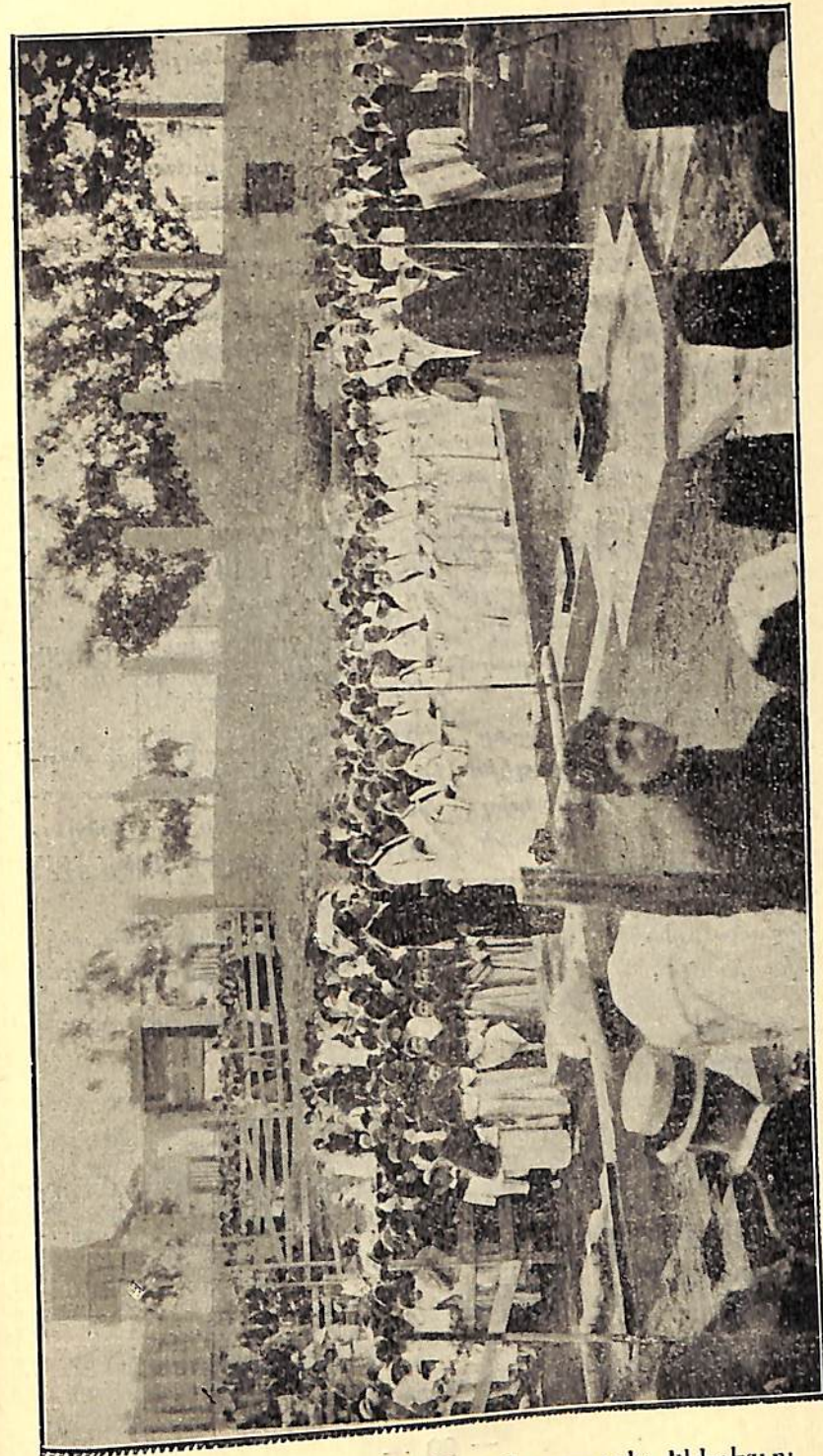
1917 Յունիս 29-ին կարելի եղաւ Շարա Ապաւանի (այժմ Շարա Նազլը) մեծ պողոտային վրայ, շոգեկառքի և Հելիոպոլսոյ հանրակառքի երկաթուղիի գիծերուն գիմացը, Վազրթի-ի Վարչութեանէն գնել Մուհամմէտ Շալէպի էլ Խարպուլի-ի Վազրթի-ին պատկանեալ գետինը, 5280 քառակուսի մէթր տարածութեան մը վրայ, սահման ունենալով հիւսիսէն Շարա Ապաւանի պողոտան, 80 մէթր երկարութեան վրայ. արեւմուտքէն, Վազրթի գետին մը, 69 մէթր երկարութեան վրայ, յետոյ ծախուած. հարաւէն; տասը մէթր լայնութեամբ փողոց մը, 71 մէթր և 69 սանդիւմ երկարութեամբ. արեւելքէն, 70 մէթր և 45 սանդիւմ երկարութեան վրայ, Հաֆլա էլ Հաքիմի տունը, մասնաւոր փողոց մը, և Հասան Րիզկա էլ Կազարի, Մուհամմէտ Ապալէլրահման Սայիտի և Սէֆնաւիի տուները:

տպաւորութիւնը Արարատեան Աշխարհի և Կովկասի գրեթէ
բոլոր քաղաքներուն մէջ իրենց հանդիպած եկեղեցիներու հա-
յեցի արձանատին, զոր Թորամանեանի՝ Նիկողայոս Մաւի՝

(քիւ 32) Յասակագիծ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ

Սարգիսդուքիի և Տիգրի ուսումնասիրութիւնները այդ միջո-
ցին սկսած էին արդէն գիտական արժէքներու վերածել:

(քիւ 33) Հիմնարկեմ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ

օտարներով և ևս հիացումին առարկայ դարձնելով հայ ճարտարապետութեան ինքնատիպ գեղեցկութիւնները :

Այնպէս որ, բացի Ամերիկայէ, ուր հայ եկեղեցիի շէնքի սկզբը պարագայական պատշաճեցումներով գոհացնելու տեսակ մը տեղական կերպ սկիզբէն որդեգրուած էր այլևս, Թուրքիայէն դուրս ուրիշ գրեթէ ամէն տեղ, սոյն թուականէն վերջը, ազգային եկեղեցիներու շինութեան առկա միշտ մտածուած էր ազգային ճարտարապետական ոճի վրայ. այսպէս, Բարիդի մէջ նախ, 1901-ին Ս. Յովհ. Մկրտիչ, յետոյ Պուրբէշի Ս. Հրեշտակապետ 1914-ին, ապա 1922-ին, Լոնտոնի Ս. Սարգիս եկեղեցիներու կառուցման ատեն :

Գրիգոր Եղիայեանի մահէն վերջը, իր փափաքին մարմին տալու առաջին դործողութեանց միջոցին ևս, Եգիպտոսի Ազգային Վարչութիւնը և կտակարար Պօղոս Փաշա Նուպար անդրադարձած էին այդ կէտին. 1914-ին պատրաստուած գեղեցիկ ուրուագիծ մը խաղաղաւոր էր ամէնքը, և հաւանաբար նոյն այդ ծրագիրը պիտի դործադրուած ըլլար, եթէ վերահաս պատերազմին պատճառաւ դործը ինքնին յետաձգուած չըլլար :

Տասը տարիներ ետքը, 1924-ին, երբ պատկանեալ մարմինները արդէն կ'ըրադէին շինութեան գործով, մասնաւորապէս կտակատարին Բարիդ գտնուելուն բերմամբ, տաղանդաւոր Պ. Լեւոն Նաֆիլեանի կ'վիճակէր Եղիայեան եկեղեցիին ճարտարապետութիւնը :

Յատակագիծը, կտտարեալ յաջողութիւն հայկական ոճի, ընդունուեցաւ Գահիրէի Թեմականի 1924 Սեպտեմբեր 17-ի նիստին մէջ :

ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ

Գողաքական ժողովը 1924 Ապրիլ 30-ի նիստի մէջ ընտրեց Շինութեան Յանձնաժողովը, Առաջնորդի նախագահութեան տակ : Զայն կ'կազմէին հետեւեալ ազգայինները .

Տեարք՝ Հայկ Ինայէթեան (Ատենապետ)

Տօքթ. Նազարէթ Բէչէճեան (Ատենադպիր)

Գէորգ Ակոբովիչ

Գրիգոր Սէֆէրեան ,
Լեւոն Ասատուր ,
Միհրան Ղազարոսեան ,
Մկրտիչ Մանուկեան , և
Տօքթ. Սարգիս Ժամկոչեան .

Գ. Ակոբովիչի կսկծալի մահէն վերջ, այս ժողովին վրայ կ'աւելցուին, իբր մասնագէտ խորհրդականներ ,

Տեարք՝ Արտուշէս Նետուրեան ,
Պօղոս Սեբեան , և
Միքայէլ Միքայէլեան .

Այս մարմինը լծուեցաւ իսկոյն իր գործին, 1924 Մայիս 8-ին գումարելով իր առաջին նիստը. հարկաւոր նաւադուրդի դործաւնութիւններէն վերջը, շինութիւնն ստանձնեց Տէ Գարբո և Ընկ : տունը : Յանձնաւարի (Cahier des Charges), ծախսացուցակի (Devis), պայմանադրութեանց ևւին : լալոր դործողութիւնք կատարուեցան Յանձնաժողովոյ և ճարտարապետի գիտութեամբ :

ՀԻՄՆԱՐԿԵՔ ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Այս ամէնը և հիմնադրու հորերուն պեղումը գրուեցին երեք ամսոյ ժամանակամիջոց մը, և նոյն տարւոյ Օգոստոսի 31-ի Կիրակիին կատարուեցաւ հիմնարկէքի արարողութիւնը, ըստ ծիսի Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցոյ : — Առաւօտուն Ս. Աստուածածին Եկեղեցոյ մէջ, Ս. Պատարաքի միջոցին կատարուեցաւ ասանակեց վէմքարերու օծումը, որոնք երեկոյին, խուռն բաղմութեան ներկայութեամբ, ղեկավարեցան մեծալայիլուհ հանդիսաւորութեամբ :

Օծեալ վէմերու կնքահայրութիւն ստանձնած էին Տեարք՝

Տօքթ. Աբգար Տէր-Մարգարեան ,
Արամ Համամճեան ,
Բարսեղ Պալըքճեան ,

Բիւզանդ. Կէօզիւպէօյիւքեան ,
Դէորդ Պէրպէրեան ,
Գրիգոր Խալաթեան ,
Զարմայր Քէչիլեան ,
Զգօն Դուշակեան ,
Լեւոն Քիրադեան ,
Կիրակոս Կիրակոսեան ,
Հայկազուն Տ . Յովհաննէսեան ,
Յարութիւն Սրէնճեան ,
Յովհաննէս Զաղացաբնեան ,
Յովհաննէս Քարբեբդեան ,
Ներսէս Փալըպճեան , և
Ստեփան Յնձարեան :

Իւրաքանչիւր վէմքարի մէկ կողմը քանդակուած էր խաչ մը, հայկական ձեւով, իսկ միւս կողմը՝ Առաքեալին կամ Աւետարանչին անուանը։ Ս. Լուսաւորչի վէմքարին հետ թաղուեցաւ մեծադիպաց և լապակեայ կրկնակ պահարանի մը մէջ դրուած մաղաղաթեայ յիշատակարան մը, որուն պատճէնն է հետեւեալը.

«Յամի Տեառն 1924, եւ ի տնտեսական բուսականիս մե-
րում Ռ.Յ.Հ.Դ., ի Հայրապետութեան ամենայն Հայոց Տեառն
Գեորգայ Ե. Մբազմագոյն կարողիկոսի, աւս ի Գանիրէ, որ
է մայրաքաղաք Նիքիտոսի, ի քաղին որ կոչի Շարա Ապպա,
այսօր, ի վերջնում աւուր ամսեանն Օգոստոսի, ի Կիւրակէի,
կասարեցաւ հանդէս հիմնարկութեան Եկեղեցւոյն Հայոց,
նուիրելոյ յանուն Մրբոյ Հօրն Մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին,
գոր այրն մեծահաւաս Գրիգոր Եղիայեան, ի Հայոց Նգիպ-
տոսի, հանգուցեալն յամի Տեառն 1911, առանձինն կտակաւ
սահմանեալ եւ կառուցանել արդեամբ գոյից իւրոց, ի ձեռն
Ազգային Վարչութեան Հայոց Գանիրէի, եւ ընդ կտակակասար
տեսչութեամբ Պօլոս Փաշայի Նուպար, ի սեփականութիւն
Ազգիս Հայոց, եւ ի հոգեւոր վայելումն Հայոց բնակելոց ի
Մայրաքաղաքիս:

Եւ քանզի յոյժ տօբագին էին օդ յայսմ Եղանակիս, եւ

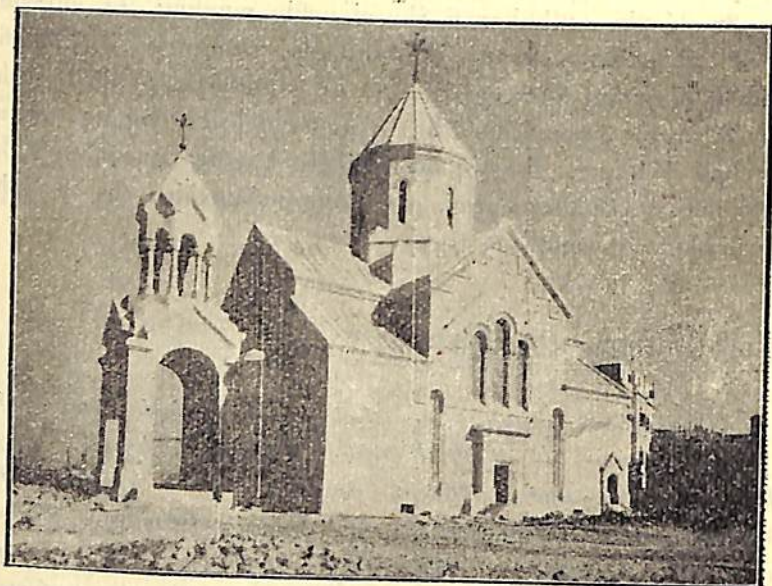
չէր մարք խռոնեամ ժողովուրդեանն կալ մնալ ընդերկար
յարեգչէր եւ ի բացօթեայ վայրի տեղւոյն՝ ուր կառուցանելոցն
էր քանարս սուրբ, վասն որոյ օծումն վեհաստան վիմաց հի-
մանցն եղել, յառաւօտն, ի Սուրբ Աստուածածին եկեղեցւոյ
քաղաքիս, ի ձեռն Տ. Թորգոմայ Ս. Նպիսկոպոսի, Առաջնորդի
Հայոց Նգիպոսի, եւ հինգ ժամու երեկոյին կատարեցաւ գե-
տեղումն օծեալ վիմացն այսոցիկ ի խորս հիմանցն, ուր եւ
քաղեցաւ այս գիր յեռասակի, առ երի վիմին օծելոյ յանուն
Սրբոյ Լուսաւորչին:

Մերոյ Լուսաւորչին :
Տացե՛ մեզ ամենեցուն Տէր տեսնել բարեալ եւ զկաւա-
րումն շինուածոյ Մերոյ եկեղեցոյս, երկրագլխի ի նմին,
առաջի սեղանոյ փառաց իւրոց, եւ ի բարեխօսութիւն ունե-
լով զՀայրն Հաւատոյս եւ զԼուսաւորչին հոգւոց մերոց
զՍուրբն Գրիգոր, հայցել զգրութիւն կամաց Աստուծոյ Ամե-
նակալին, ի խաղաղութիւն ամենայն աշխարհի, եւ ի մխի-
բարութիւն տառապելոց Ազգիս Հայոց : »

ՇԻՆՈՒԱԾԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՔ

Շինութեան գործը , որ տևեց շուրջ երեք տարիներ
(1924 Օգոստ — 1927 Մայիս) շարունակուեցաւ , բացի
շինուածական շարժառիթներէ հարկադրուած երկիցս կարճ
լնողհատումներէ , անխափան կանոնաւորութեամբ . ընդհա-
նուր կառուցումն ու շինուածքը կատարուեցաւ , ինչպէս
ըսինք , Տէ Թարրօ և Ընկ . սոսն միջոցաւ , ներքին որմատա-
կերու (*soubassements*) գունաւոր մարմարինէ պատուածքն
ըրաւ Մարմորի Տունը , գմբէթին՝ կամարներուն և խորանին
նկարազարդութիւնը՝ Պ . Գօլուէչի , խաչկալը կառոյց Պ .
Պիանքի . կաթողիկէին և զանգակատան երկաթեայ խաչերը
Պիանքի . կաթողիկէին և զանգակատան երկաթեայ խաչերը
Պիանքի . Արասչէս Բարաղամեան . նստարանները՝ Պ . Մագ-
չինեց Պ . Արասչէս Բարաղամեան . նստարանները՝ Պ . Մագ-
չինեց Պ . Արասչէս Բարաղամեան . նստարանները՝ Պ . Մագ-
չինեց Պ . Արասչէս Բարաղամեան . նստարանները՝ Պ . Մագ-
չինեց Պ . Արասչէս Բարաղամեան . նստարանները՝ Պ . Մագ-

մասամբ Պ. Արշակ Դարխանի, շրջապարիսպի առաջակողման վանդակապատը և դուռը՝ դարբին Ապուլէլա Մուհամմէտի, փայտեայ դարաններն ու դարակները՝ Պէլ. Օշլիօյի. խորանին մարմարեայ առաջակողմը կոփեց Պ. Յովհաննէս Ճիւլէլէքեան Այնթապցի. այս բոլոր աշխատութիւնք կատարուեցան ճարտարապետ Պ. Լ. Նաֆիլեանի պատրաստած յատակաքճերու համեմատ և Շինութեան Յանձնաժողովի մի-

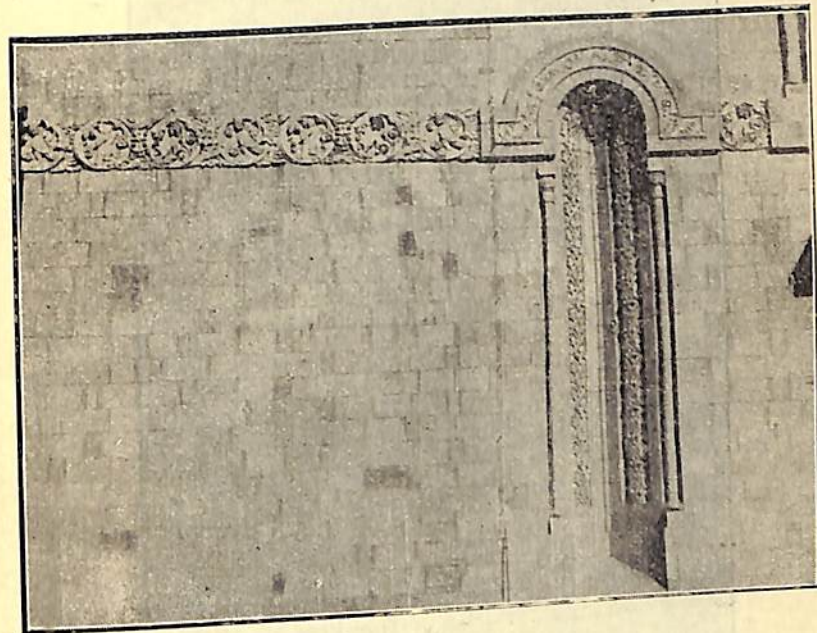
Արեւլ. եւ հիւս. երեսի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Նկեղեցւոյ (թիւ 34)

ջոցաւ կատարուած նուազուրդի դործողութեամբ: Ընդհանուր չէնքին մէջ Տէ Ֆարբո տան յանձն առած մասին հսկողութիւնը կատարեց ճարտարապետ Պ. Հ. Գալճի, խորանինը՝ ճարտարապետ Պ. Լեւոն Աղնաւուր, դարակներունը եւ այլն. ճարտարապետ Պ. Մարկոսօֆ:

Ընդհանուր վերահսկողութիւնը կատարուեցաւ միշտ Շինութեան Յանձնաժողովին միջոցաւ, որուն Աստեղապետ մաս-

նաւորաբար, Տիար Հայկ Ինայէթեան, և անդամներէն Տիար Մկրտիչ Մանսուրեան Յանձնաժողովոյ նախագահին հետ, անձանձրոյթ ջանադրութեամբ աշխատեցաւ, դործադրելով ժողովին որոշումները և պատշաճ մանրամասնութիւնները տընօրինելով և կարգադրելով ի հարկին:

Ինչպէս կը տեսնուի յատակաքճէն (տե՛ս թիւ 31) 5280 մէթր տարածութեամբ զետիւնէն եկեղեցին դրուած է շուրջ 1000 մէթր քառակուսի տարածութեամբ մաս մը միտին.

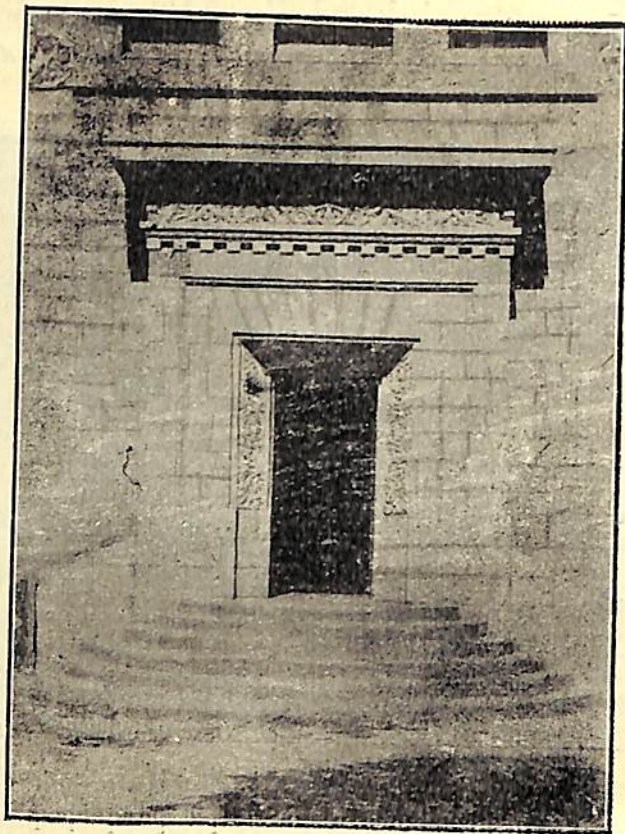

(թիւ 35) Ուսմալսուրե եւ արսաֆին զարդագօտի

մնացեալը ամբողջովին պիտի ծառայէ իբրեւ բակ, որուն հարաւային կողմը կընան յառաջիկային շինուիլ հաստեթաբեր տուններ, իսկ արեւմտեան կողմի մէկ մասին վրայ՝ Առաջնորդարան:

Սկիզբէն, ընդհանուր նկատողութեան առարկայ եղաւ եկեղեցիին քիչ մը աւելի ներսով հիմնարկուած չըլլալու պարագան, ինչ որ հետեւանք էր Ազգ. Իշխանութեան կամքէն ան-

կախ հարկեցուցիչ պատճառներու, քանի որ այն ասին տու-
կաւին բոլորովին ճշդաւած չէր թէ հարաւակողմի մասը կա-
րելի պիտի ըլլա՞ր ամբողջութեամբ պահել: — Նկատողու-
թիւններ եղան նաեւ չէնքին դիրքին, այսինքն անոր՝ պո-

(թիւ 36)

Հիւսիսային դուռ

դրոպին զուգահեռական չ'ըլլալուն մասին. բան մը որուն
պատճառը կանոնադրական էր լոկ, քանի որ, Արեւելեան
եկեղեցիներուն և մերինն ծիսական օրէնքներուն համեմատ,
եկեղեցւոյ արեւելակողմէնը Արեւելքէն Արեւմուտք ուղ-
ղութեան վրայ կ'կառարուի: Առիշեղ այս դիրքին գեղար-

ւատական վալեւիւթիւնը շուտով զգացուցաւ սակայն բա-
րեբախտաբար:

(թիւ 37)

Հայեցի արու սիւլ

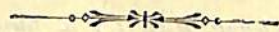

(թիւ 38)

Հայ կանացի սիւլ

Խնչպէս ակնարկուեցաւ վերեւ, և ինչպէս պատկերներու
մանրամասնութիւնն կ'հասկցուի, եկեղեցին շինուած է հայ-

կախան ճարտարապետութեան ուսումնասիրութեամբ ծրագրի մը համաձայն . Պ . Լեւոն Նաֆիլեան զնահատելի յաջողութեամբ հետեւած է համադրական , աւելի ճիշդ՝ ընտրական մէթոտի մը : — Յատակագծին մասին ներշնչուած է Անիի Մայր Եկեղեցիէն , արտաքին կառուցութեամբ ին մասին՝ Աղթամարի Ս . Խաչ Տաճարէն , զանաւորապէս մասին՝ Արագածոտնի Յովհաննաւանքի Եկեղեցիէն . իսկ դմբէթը ընդանուր առմամբ կ'յիշեցնէ Էջմիածնի Կաթողիկէն , երկու պահարաններու երկու արտաքին դռները՝ ձեւը ունին Էջմիածնի Մայր Տաճարի հարաւային դռան . պատուհանները , չորս կողմը բոլորած քանդակազարդ դռին , երեք ճակատներուն անկիւնաձեւերուն մէջի եռանկիւնաձեւ դարդերը , ինչպէս նաեւ դմբէթի թմբուկին քիւրուսն ամբողջ զարդարանքը՝ մեծ մասամբ Աղթամարի տաճարէն , և հայկական մանրանկարչութենէ : Հիւսիսային և հարաւային երկու դռներուն երկկողմի ուղաձիգ որմախորշերը , ըսցի իրենց զարդարանքէն , կ'յիշեցնեն Էջմիածնի Ս . Հռիփաթի Տաճարները . իսկ երեք կողմերու բոլոր մեծ ու փոքր հինգ դռներուն ձեւն ու փեղկերուն փայտեայ կերտութեամբ , դրանդիններու և երկկողմի զարդաքանդակները , զանաւորապէս երեք երեսներուն և տաճարին երկու կողմնակի ճակատներուն խաչքանդակները , և տաճարին արեւմտեան՝ հիւսիսային և հարաւային ճակատներուն վրայի քանդակուած մարդկային դէմքերու երբեակ գոյգերը , որոնք հայ մարդու և հայ կնոջ հայեցի ախպարը կ'ներկայացնեն հայկական արուեստի այս յիշակերտին վրայ , ամէնքն ալ Պ . Լ . Նաֆիլեանի զգայուն հոգւոյն և ուսումնասիրող մտքի յղացմունքը , բովանդակապէս հարազատօրէն կ'ցոյցանեն մեր ազգային գեղարուեստին կրօնաշունչ տարրը : Նոյնը պարտինք ըսել առաւելապէս նաեւ արեւմտեան աւագ դրան ետեւի խրճանկար մեծ պատկերին համար , որ « Հայաստանեայց Հայր Հուստոյ , Ս . Գրիգոր Լուսաւորիչ » ն է , Դ . դարու եկեղեցական տարազի պարզութեանը մէջ , գլխաւոր , կորովի և քաղցրութեան պիրկ և գորովազին նայուածքով , և օրհնաբաշխ աջին կարկառումովը պատկանելի :

Զ Ա Ն Գ Ա Կ Ն Ե Ր Ը

Զանաւորապէս մէջ գետեղուած են ինը զանգակներ , զորս ինքնայօժար առատաձեւութեամբ նուիրեց Տիար Յակոբ Յակոբեան : Այս իննէն երեքը , զորս կարելի է հնչեցնել թէ՛ մի առ մի և թէ՛ միասին , անուանուած են ՀԱԽԱՏՔ , ՅՈՅՍ և ՍԷՐ . առաջինին վրայ ձուլապուած է սա քառուկը .

Ասուծոյ փա՛ռք , երկինքն ի վեր ,
Որ պահպանեց ՀԱԽԱՏՔՆ Հայուն ,
Եւ հիւրընկալ այս ափերուն
Վերայ կանգնեց իւր տանարներ :

Եւ այս արձանագրութիւնը .

Նուիրեալ
ի Յակոբ Յակոբեան
Ս . Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյն Հայոց ի Գանիրեի
ի յիշատակ հանգուցեալ ծնողաց իւրոց
Եւ կողակցին
Վաղամեռիկն Արմենուհւոյ
1926

Երկրորդը ունի սա քառուկը .

Խաղաղութիւն երկրի վրայ ,
Եւ այս ՅՈՅՍՈՎ բող միւս բըրբուայ ,
Ա՛զգ Հայոց , Ա՛զգ մեր սիրելի ,
Սիրոյ Հայրենեաց կարօտով լի :

Եւ այս արձանագրութիւնը .

Նուիրեալ

ի Յակոբ Յակոբեանի

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյն Հայոց ի Գահիրէ
ի հանգիստ հոգւոց ամենայն ննջեցելոց Ազգիս

1926

Երրորդին քառեակն է սա' .

Ու մարդերուն մեջ հանուրիւն ,
Ս է Ր , ո՛վ երկնից հոգի զուարթուն ,
Ազգերուն մեջ եղբայրութեան
Անբալ պահե կապն յաւիտեան :

Եւ այս արձանագրութիւնը .

Նուիրեալ

Յանուն Սրբոց Որդւոց եւ բոռանց Լուսաւորչին

ի Յակոբ Յակոբեանի

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյն Հայոց ի Գահիրէ
ի բարին կենդանեաց Ազգի իւրոյ եւ ընտանեացն .

1926

Իսկ վեց փոքրերը , որոնք զանգակատան վերնամասին
մէջ տաղաւարուած են , ամէնքը միասին կ'յօրինեն Զանգա-
նուազի (*carillon*) բաղկացութիւն մը , երեք մեծերուն ,
ՀԱԻԱՏՔ-ին ՅՈՅՍ-ին և ՍԷՐ-ին բամբուռ զուռ զուգաձայ-
նութեամբը նուագելով Մայր Աթոռոյ օրհներգին եղանակը .
« Էջ Միածինն ի Հօրէ , և լոյս փառաց ընդ նմա . . . » :

Այս վեց փոքրերը , որոնք վրայ ձուլադրոշմուած է
նուիրատուին անունը , իւրաքանչիւրը իր վրայ կը կրէ ըն-
ծայական վերատուութիւն մը , հետեւեալ կերպով .

Զա՛յն Հայրական Սրբոյ Լուսաւորչին .

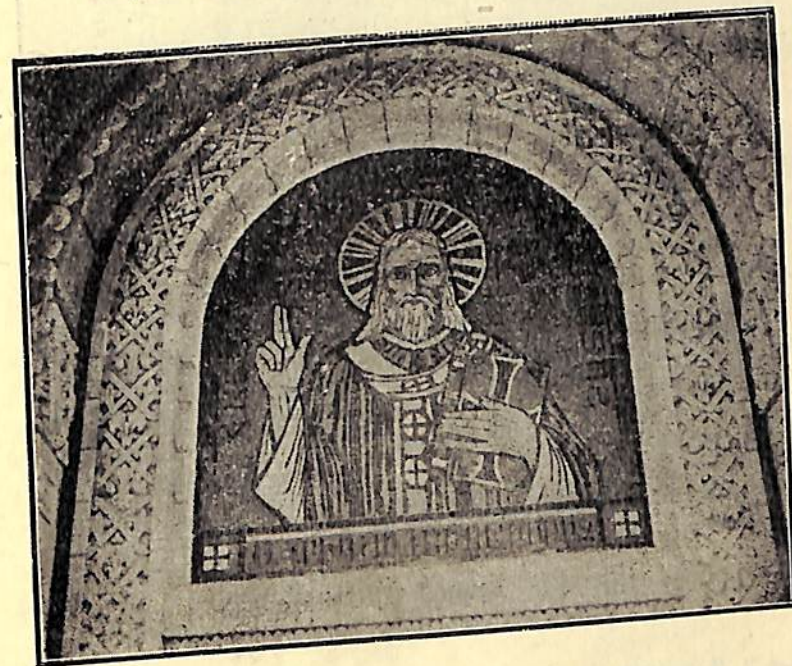
Զա՛յն օրհնութեան Սրբոյն Մեծին Ներսէսի .

Զա՛յն հովուական Սրբոյն Սահակայ .

Զա՛յն Բարոգութեան Սրբոյն Մեսրոպայ .

Զա՛յն աղօթից Սրբոյ Նարեկացւոյն .

Զա՛յն երգոց Սրբոյ Շնորհալոյն .

(թիւ 39) Խնամկար Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի

ՆԵՐՔՆԱՄԱՍԻ ՆԱԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Արտաքուստ որքան հոյակապ , ներքուստ նոյնքան մեծա-
վայելուչ է տաճարը :

Լճաճանուր առմամբ խաչաձև է յատակագիծը: Չորս պատերը 16 մետրաչափ բարձրանալի վերջ կ'իսառնուին չորս կամարներուն հետ, որոնք չորս անկյուններուն վրայ զիրար խաչաձևելով վեր կ'ընեն առաստաղը. ասոր ճիշդ կեդրոնին վրայ կ'կանգնի կաթողիկէ դմբէթը, ութուկէս մետր տրամագիծով և 15 մետր բարձրութեամբ մինչև գագաթի պորտաքարը, որ եկեղեցւոյ յատակէն բարձր է 35 մետրա-

(թիւ 40) Երկայնաձև հասուած

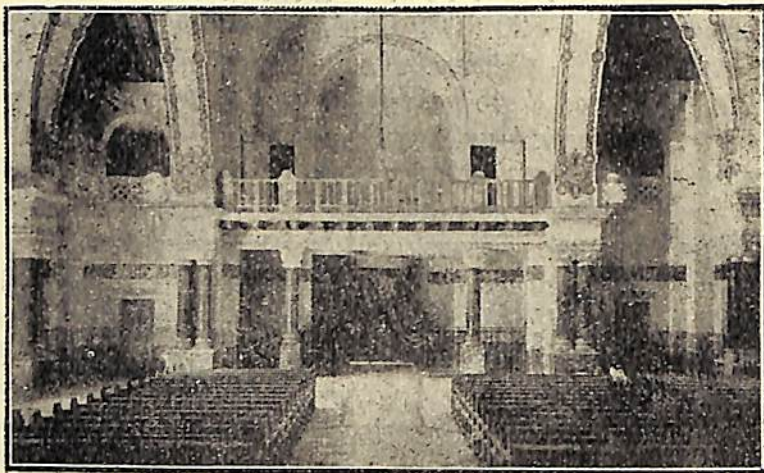
չափ: Դմբէթին թմբուկն ունի ութ պատուհաններ, ամէնքն ալ Հայկական ներշնչումով երվամակարդուած ապակիներով: Անսխալ է սաճարին կառուցուածքը. աւելի ճիշդ, գմբէթաբարձ առաստաղին կամարները իրենց վրայ կրող ութ զուգեակ սիւները չեն խճողեր միջոցը, ներս քաշուած ըլլալով մինչև չորս կողմի պատերուն առջև, գրէթէ որմայեց մեկուսացումի մը մէջ. այնպէս որ եկեղեցին իր լայնքին,

երկայնքին և բարձրութեան խորանարդ ծաւալովը միահաղոյն կ'աւարադրուի նալուածքիդ մէջ, ամբողջ իր շքեղ և պայծառ զեղեցիկութեամբը: Որչափ յանդուգն է եղած այս մասին ճարտարապետին յղացումը, նոյնքան յաջողակ է եղած անոր գործադրութիւնը, մեծ ճարտարութեամբ կիրարկուելով երկաթացանց չաղախի (Béton armé) մետոտը որով, ամբողջովին, ամուր պնդութեամբ հիւսուած և կաղմուած են գմբէթը, առաստաղը, կամարները և սիւները: Պատերուն որմաստակը (soubassement), զետիւնէն մինչև մէկուկէս մետրաչափ վեր, ծածկուած են մասամբ արեւելեան դեղնադոյն և մասամբ Պէլճիգական կարմրագոյն մարմարիոնով Աւելի վերով, 3, 20 մետր բարձրութեան վրայ, ամբողջ տաճարին մէջքին, մեծ դրան երկու կողմէն մինչև խորանին կողքը աղուցուած է 45 սանթիմ լայնքով խճանկար գօտի մը, դոր՝ սպիտակ և ոսկի գոյներու խառնուումով թուշունի և օղակաձևերու հիմնանկարներով (motive) զարդարուն: Պատերուն բովանդակ մնացեալ մասը ծածկուած է յարմարածոյ (factice) կոչուած աւաղագոյն ձեւիի հասուածաձևութեամբով: Սիւները միայն, որոնք, վերնատան ներքեւի երկուքով, 18 են, թուխ կրանիթի նմանագործութեամբ են ձեւիւած: Բացի դմբէթին ութ պատուհաններէն, Հիւսիսային և Հարաւային երեսներուն վրայ եւս կայ իրարու յարակցուած երեք-կան մեծ պատուհաններ, որոնց ապակիները եւս հայկական ամէնաախրուն զարդակերպերով երվամակարդուած են: Գմբէթին և այս պատուհաններուն, ինչպէս և բոլոր դուռներուն շուրջն ու բոլորը կան ցցունազարդ դրուագումներ մերթ սիւնաձև, մերթ հիւսուածակերպ, յաճախ տերեւանման և ծաղկազեղ, միշտ հայկական ոճով և ոգով:

ԽՈՐԱՆԸ

Արեւելեան կողմը գրէթէ ամբողջովին գրաւուած է խորանով, որ միակ է, ըստ հին հայկական սովորութեան: Սեղանը, որ կանգնած է մարմարիոնայ բեմին կեդրոնը, նոյնպէս մարմարեայ է համակ, կուրծքովը, աստիճաններովը և երկկողմի բազրիքներովը. բայց բուն խաչկալը, ամպհովանի ծածկոյթը որ կ'կանգնի չորս սիւներու վրայ, ինչպէս և այս

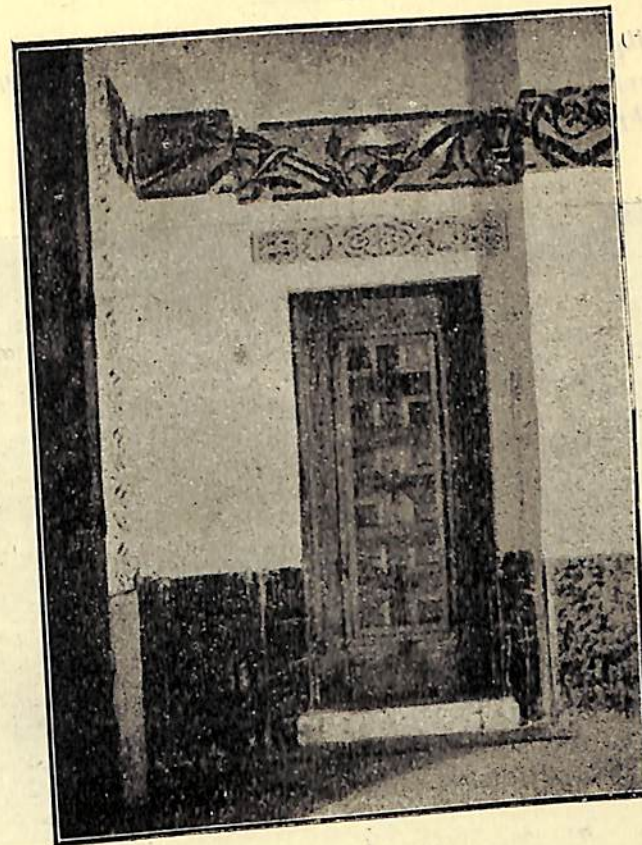
վերջինները, մարմարեկերպ արվեստագործուած են, սիւնները դորշ և մնացեալը սպիտակ գոյնով: Սիւներուն խոյակները կ'ներկայացնեն չորս Աւետարանիչներու խորհրդասարակերներու խմբումը. ամպնովանիին չորս անկիւնները դըրուադուած են վեցթեւեան սերովրէի մէկ մէկ գլուխներ. մընացեալը, խաչկալին ամբողջ սարուածքը, մինչեւ ծայրի ուկեշող խաչը, կ'կրէ քանդակաղարդերու հոծ յեռուածք մը, որ յետոյ պլաի ոսկեկիտոււի ամբողջովին, երբ չէնքին թափութիւնը խաղառ փարտտի:

(թիւ 41) Եկեղեցւոյ Գերբին արեւմտակողմը

Խորանին բաւրը, այսինքն կողակի (*abside*) որմատակը, բեմէն երեք մէթր վեր մինչեւ Առաքելոց պատկերներուն ներքեւի գեղաքանդակ քիւր, պատուած է արեւելեան դեղնադոյն մարմարեմով, և, Անիի Մայր Եկեղեցիին նման, ունի տաանեմէկ բառուցներ (*niche*), որոնց երկու ծայրիններն ձեւացուած են աջակողմի և ձախակողմի երկու սըրբանոցները: Դէպի բեմ հանող երկու փոքր սանդուղներու կշտին, իրարու դէմ դիմաց, կան երկու փոքրիկ դուռներ որոնցմէ կ'մտնուի երկու կողմէ պահարանները, որոնք, ճարտարապետական համաչափութեան սկզբունքը խտրու կիրար-

կուած ըլլալուն հետեւանքով, փոքր շինուած են: Այս երկու մուտքերէն դատ, երկու պատուհաններ տուեալն ունին մէյմէկ անցք դէպի դուռը, և մէյմէկ արտաքին դուռ: Աջակողմեան մէկ է մկրտութեան աւաղանը, ո'չ թէ որմին մէջ խրուած,

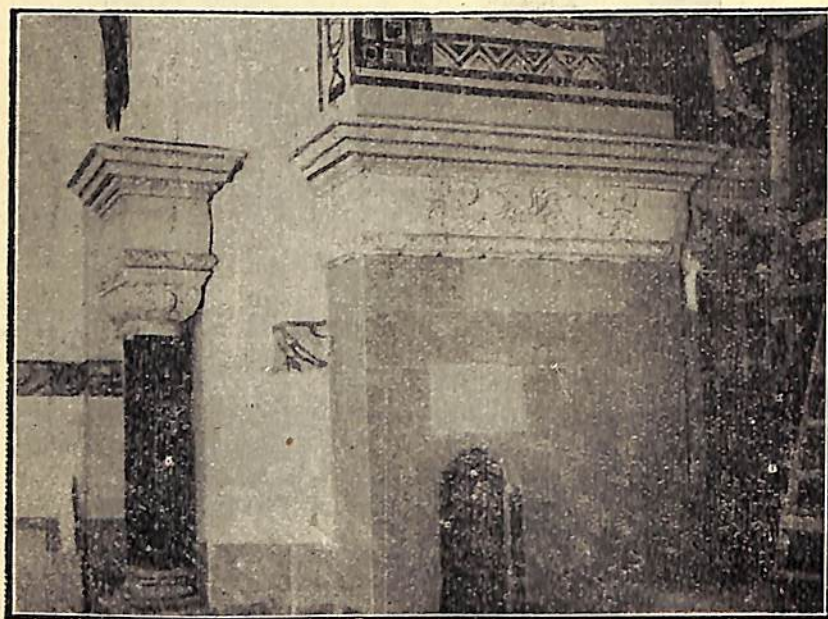
(թիւ 42) Արեւմտեան պահարանի դուռ մը

ինչպէս սովորութիւն եղած է ընդհանրապէս, վերջին տարիներու ըթացքին, այլ ըստ հին ըմբռնումի մէջտեղը կանգնուած, կճեայ, գեղեցկադանդակ: Չախակողմեանը, որ սարնուած, կճեայ, գեղեցկադանդակ: Զախակողմեանը, որ կ'հանէ դէկաւադատուն է, ունի սանդխային անցք մը, որ կ'իջեցնէ բեմին ներքեւի պի սեղանին ետեւը, և ուրիշ մը, որ կ'իջեցնէ բեմին ներքեւի

դանձատուհն-զգեստատուհնը: Աջակողմեանը, մինչև պատուհաններուն ստորոտը, պատուած է արեւելեան դեղնադոյն մարմարիտով:

ԳԱԻԻԹ ԵՒ ՎԵՐՆԱՏՈՒՆ

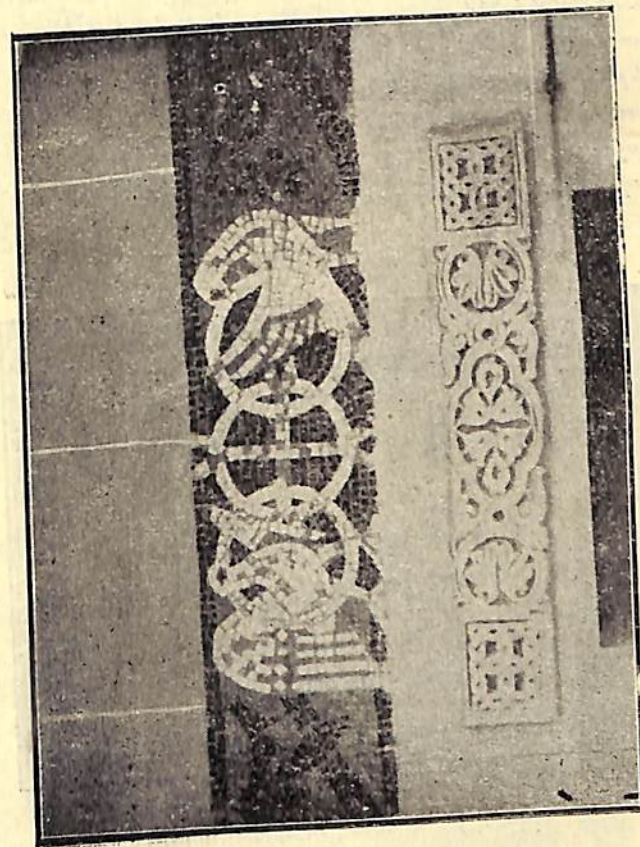
Արեւմտեան կողմն է դաւիթը, որ ըսն տաճարէն կը զատուի միայն երկաթեայ ցած վանդակապատով մը: Գաւիթին երկու կողմերը կան մէյ մէկ փոքր սենեակներ, որոնք

(թիւ 43) Ումայեց սիւն եւ պահաւանի դուռ մը

արեւելակողմի երկու պահարաններու յատակադճային դիմաբաժանիչ մասերն են: — Ասոնց վրայ է կանանց վերնատունը, ուր կ'ելլուի աւագ դրան երկու կողմերու ուրբաղուող սանդուղիներէն: Երեք մաս է վերնատունը. միջինը, որ մեծագոյն է և փայտեայ լաղրիքով մը կրծկալուած է, և երկու

կողմիները, որոնք, դաւիթի երկողմի սենեակներուն վրայ, իրենք ևս սենեակի ձեւն ունին, և միջինէն աւելի ներսով կը մնան: Վերնատան այս երկու սենեակները ունին մէկ մէկ լուսամուտներ, որոնք վերին մասերն են երկայնածեւ այն պատուհաններուն, որոնց վարի մասերը լուսամուտներն են դաւիթի հաններուն:

(թիւ 44) Խնամկար ներքին զարդակովի մաս մը

երկու կողմի սենեակներուն: Մէյ մէկ ամբողջային նեղ լուսամուտներ կան նոյնպէս վերնատան սանդուղիներուն վրայ: Թէ՛ այս լուսամուտները և թէ՛ խորանի թիկունքինը և երկու պահարաններուն երեքակու պատուհանները ունին երկնայնորոտ ապակիներ:

Նկեղեցւոյ ներքին զարդարանքին մէջ աւշադրութեամբ կ'որոնուին նկարները, որոնցմով ծածկուած են խորանին ծոցն ու կամարը ամբողջ, դմբէթին գաղաթը և մասամբ՝ խորանին շրջանները, մկրտութեան պահարանին տրեմատեան պատը, չորս կամարներուն աղեղները, կամարներուն խաչաձև եզրերը կազմուած անկաններուն չորս ձեղնախորշերը, և գաւթին առաստաղը:

Վերջին երեք կտրները կ'ներկայացնեն առարկայական դժողութիւններ, թաշտի՝ ծաղիկի և հայրական հին մանրանկարչութենէ քաղուած զանազան զարդաձևերու յորինուածքով, միւսները կերպարանքներ են:

(թիւ 45) Խորանի Փրկչանկարը

Խորանին կեդրոնն է, սեղանին վերելով, Քրիստոսի ամբողջական մեծադիր պատկերը, դահի վրայ բաղմած, ձախ ծունկին վրայ բացուած Աւետարանով մը, որուն մէջ Մեսրոպեան նշանադրերով ստղծուած է «Այս է պատուէր իմ զի սիրեալիք զմիմիմանս, որպէս և ես զձեզ սիրեցի» պատ-

(թիւ 46) Առաքելոց պատկեր

(թիւ 47) Առաքելոց պատկեր

դամը, աջ ձեռքը օրհնածիր խաչակնքումի ձեռով վեր բարձրացած. երկու կողմերը կան երեքական հրեշտակներ, որոնցմէ ոմանք բուրվառ ի ձեռին, ամենքն ալ օրհնեղութիւնքով: Այս պատկերներու հոյլին ներքեւով, սեղանին շուրջը, կան տասներկու Առաքելաց նկարները, ամենքն ալ հասակաւոր դիրքի մէջ, ամենքն ալ ձեռքերնին ունենալով իրենց սեփական խորհրդանշանները, իւրաքանչիւրին անունը քովն իւր գրուած մետրական տառերով:

Կամարին վերին կեդրոնը նկարուած է թեւաւայտ աղանձի մը. աղեղին վրայ, միտալածու չորս շրջանակներու մէջ, Ս.

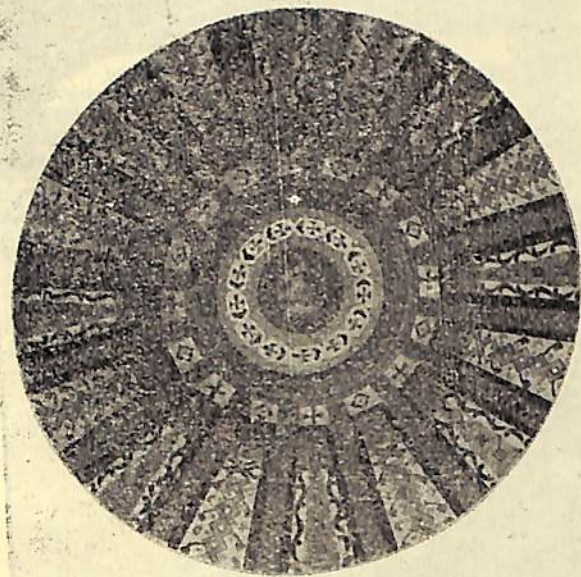

(թիւ 48) Ս. Մարտիոս Աւետարանիչ

Արիստակէսի, Ս. Վրթանէսի, Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի դէմքերը: — Գմբէթին ստորոտի չորս երաններուն վրայ նշկարուած են չորս Աւետարանիչները: Իսկ աջակողմի պահա-րանի պատին վրայ՝ Յիսուսի մկրտութեան տեսարանը:

Ամբողջ այս նկարադարձութիւնը կառարուած է քիչ մը թունդ երանգներով — որպէսզի ժամանակին կանխաւ տրուած ըլլայ սպառումի իր բաժինը — և հայկական արուեստի վաղընջական (archaïque) ոճով, որուն համար նկարիչը տեղ-տեղ վրայ յատկապէս ուսումնասիրել գնաց Երուսաղէմի Ս.

Յակոբեանց մեր վանքի հայ գրչագիրներուն մանրանկարները: Ընդհանրապէս դասական և ումանթիք նկարչութեան տեսարաններու և դէմքերու վարժուած մեր նայւածքներուն՝ այս իսկ պատճառաւ, իրաւ է թէ քիչ մը խորթ կ' թուին այս պատկերները. ընդունիլ պէտք է սակայն թէ, ինչպէս անկերպահօրէն յայտարարեցին զեղարուեստներու գիտական հասկացողութիւնը ունեցող բաղմաթիւ օտար ու մերագրի հմուտ անձնաւորութիւններ, կրօնական նկարչութեան հայկական ար-

(թիւ 49) Գմբէթին ներքին գաղաթի նկարը

ուեստի և որմանկարի տեսակէտներէն դիտուած տուննին, իսկառիւյ յաջողութիւններ են անոնք:

Ըմբռնելու համար այս կերպ պատկերադարձութեան ար-ժէքը, պէտք է ինկատի ունենալ նախ սա պարագան թէ հայկական ճարտարապետութեան հնադրոշմ ոճով կառարուած կառուցուածքի մը համար, որպիսին է եղած այս եկեղեցւոյ շինութիւնը, անհրաժեշտութիւն մըն էր հայկական նկարչու-

թեան հնազանդութիւնն այս ոճը . հակառակը՝ արուեստի անհարգանք տուրիւն մը միայն պիտի ըլլար :

Յետոյ , պէտք է յիշել թէ որմանկարի այս սեռին յատկանիշն է ազնուական պարզութիւնը և թափառական շողշողանքի ժխտումը : Այսպէս , զոր օրինակ , որմանկարիչը չ'յար-

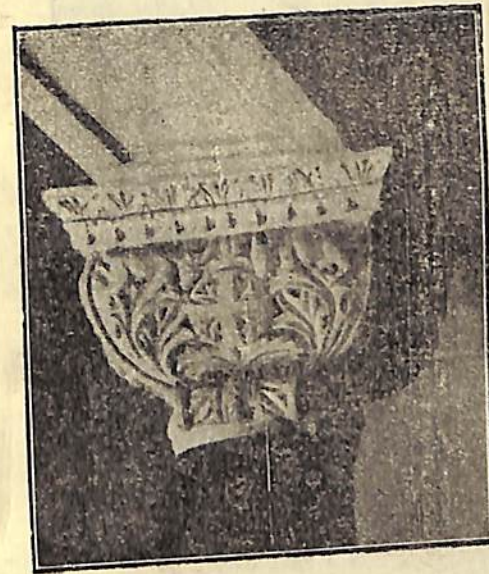

(քիւ 50) Աւագան մկրտութեան

գեր հեռանկարի օրէնքը , արուեստարանական պատճառներով իր սեռը անատակ ըլլալով անոր . ըսոյց , ի փոխարէն , հոն իր հոգին գրաւուած է ենթակային նկարագրելով , անոր արտայայտութիւնը կազմող ինքնուրոյն ձևերով , կեցուածքի սերտ

և սեռն յատկաւորումներով , և խոր ու սրտագին զգացում մովը այն բոլոր դիմերուն , որոնք մէն մի նկարագրի էութիւնը կը բնորոշեն :

Տեղը է է անշուշտ ըսել հոս թէ մեր եկեղեցւոյ այս պատկերազարդումին մէջ ո՛րքան անթերի յաջողութեամբ գործակերպարգումին մէջ ո՛րքան անթերի յաջողութեամբ այս ոգին . արդար պիտի ըլլար խոստովանիլ միայն թէ Խորանի «Քրիստոս»-ը իր մեծ նայուածքին մէջ հզօր բարութեան մը քաղցրութիւնը կ'յայտնէ , հրեշտակները աներկրային էակներու անգայտ վերացումն ունին իրենց աչքերուն մէջ և շնչերդով շուրթներուն վրայ ,

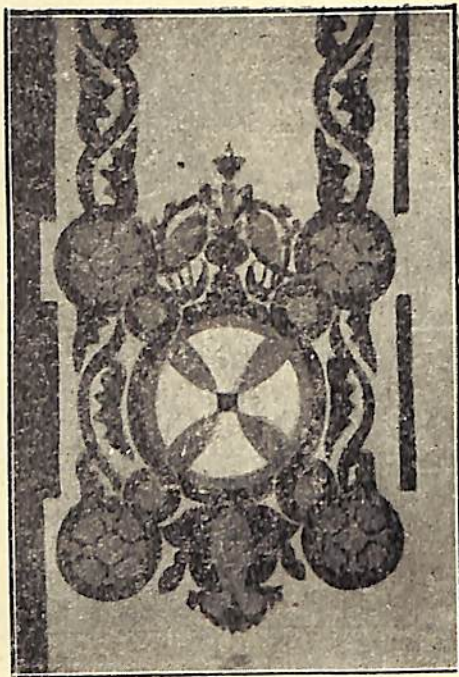

(քիւ 51) Խոյակ մը

Առաքեալները՝ հոգեւոր աշխարհակալութեան մը երազէն կըրակուած սիրտերու կտրիճ միամտութիւնն է որ ի յայտ կ'ընեն իրենց ընդհանուր կերպին մէջ , նոյն տանն իւրաքանչիւրը քիչ շատ ներկայացնելով իրմով աւետարանուած ժողովուրդներու ցեղական տիպարը . ու Աւետարանիչները տպաւորութիւնը կուտան մեզի մատենագիրներու , զորս ոգեւորած

է հաւատքի և նուիրական դասի մը մաքուր համոզումը միայն :
Իսկ հասկնալու համար Մկրտումեան որմանկարը , պէտք
է կարենալ մտապատկերել Հրէաստանի անսպառի՛ն մէջ վայ-
րի մեղրով ու մարախով սնած տեսանողը , որուն հոգւոյն մէջ
մեծ թուականի մը առաւօտն է ծաթած . . . :

Կեանք և անկեղծութիւն կայ այս պատկերներուն մէջ .
մեռած դէմքերու շարքում գեղեցկութիւնը չէ որ կ'ցոլցա-
գրեն այս գիծերն ու գոյները , այլ իսկական հայ արուեստի

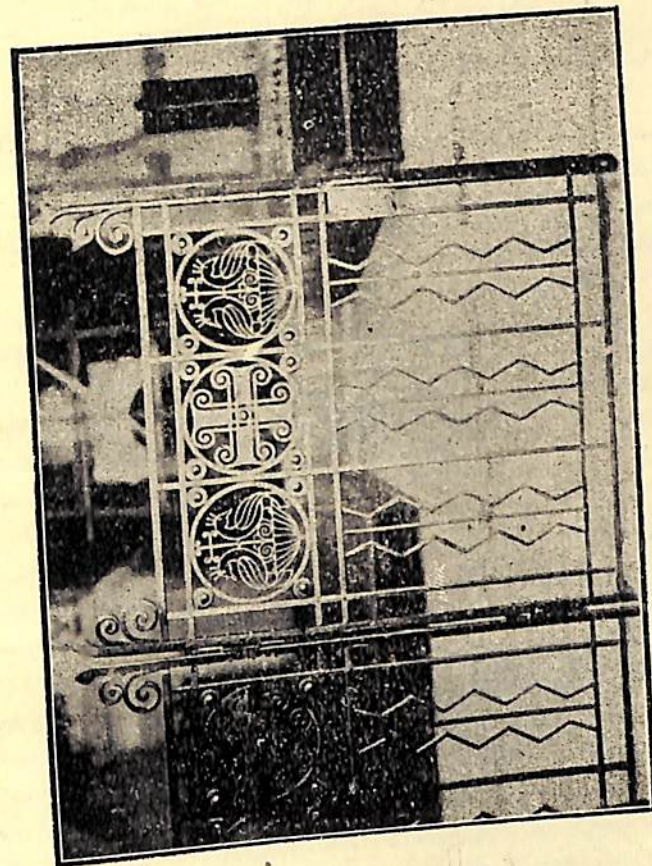
(թիւ 52) Աղեղածայր զարդանկար

նկարներու , որոնց մին ժԱ. դարուն դժուած , կ'մնայ տա-
կաւին Վերին Նգիւրտտի մէջ , Ասուանի մօտ կիսականգուն
ձերմակ Վանքի խորանին վրայ , և ուրիշներ՝ բիւրաւոր մա-
գաղաթներու մէջ , որոնք հին հայկական գեղարուեստի դան-
ձը կ'պահպանեն տակաւին ցայսօր էջմիածնի՝ Նրուսաղէմի՝

Վենետիկոյ և Եւրոպական բազմաթիւ ուրիշ մատենադարաննե-
րու գրչագրաց հաւաքածոններուն մէջ :

Գ Ն Տ Ն Ա Յ Ա Ր Կ Ը

Ամբողջացնելու համար Նկեղեցւոյ նկարագրականը , տեղ-
ցընենք թէ չէնք յառակադ ին տարածութեամբը պարապ է
ներքեւը , միջնորմով մը բաժնուելով երկու մասերու : Ան-

(թիւ 53) Գաւիթի երկաթեայ բազմիք

դանին և դասին տակը , ուր կ'իջնուի , ինչպէս ըսուեցաւ ,
ձախակողմի պահարանին և Խորանի պատին միջև չինուած
սանդուխէ մը , զանձատունն ու զգեստատունն է 4 մեթր

բարձրութեամբ, և որ ունի սրահ մը և երկու սենեակներ.
Իսկ ամբողջ տաճարին ներքեւ է միակտուր մեծ սրահ մը 3.30
մէթրաչափ բարձր: Առաջինը ունի 9 և երկրորդը 8 պատու-
հաններ, որոնք բակի հրապարակին վրայ կ'նային:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

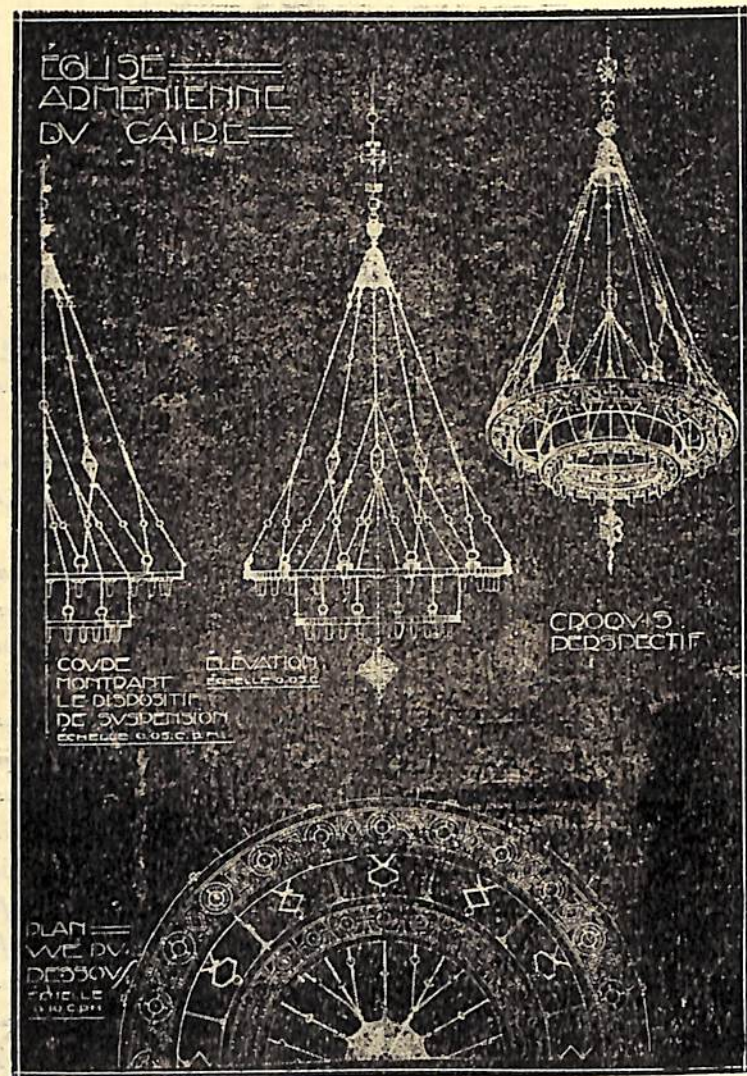
Աւարտեցաւ շինութիւնը, ի մօտոյ, Աստուծով, կ'կա-
տարուի նաեւ օծումն ու նուակատիքը:

Եգիպտոսի ոստանին ամէնէն փայլուն պողոտաներէն մէ-
կուն կողքին կանգնած է Հայոց Եկեղեցին, գեղեցիկ և հո-
յակապ, աւարկայ ամէնուն գնահատանքին և հիացման:

Գոհ է ամէն ոք որ վերջապէս իրականացաւ հանրութեան
բաղձանքը և իղձը բարերարին, որուն յիշատակին հանդէպ
ամէնքը շնորհակալութիւն միայն կ'զգան սրտանց:

Գահիրէի հայ հասարակութիւնը այսօր ունի երկրորդ ա-
ղօթատեղի մը եւս, իր պատւոյն և պէտքին համապատաս-
խան դիրքով, իր ազգային և կրօնական զգացման համար
հաւասարապէս փայտայիշ վայելչութեամբ:

Ասիկա ան կ'պարտի անշուշտ նախ ժողովուրդին և կա-
ռավարութեան այս երկրին, ուր Հայերը միշտ դատած են բարի
ասպնջականութիւն մը, և ամէն կարելիութիւն՝ իրենց վաս-
տակին արդիւնքովը պատուաւորապէս ապրելու և հոգալու
իրենց հասարակական կեանքը, երկրորդ, ազնիւ բարերարին,
որ լուրջ հայու հայրենասէր խմաստութեամբ չ'մոռցաւ իր
Ազգն ու հասարակութիւնը, և խորհեցաւ անոնց ապագային
վրայ. յետոյ օրինասէր պարտաճանաչութեանը Ազգային Իշխա-
նութեան և կոսակալատարին, որոնք ըրին կարեւորն ու կա-
րելին՝ գործադրելու համար բարերարին կամքը. բայց ամէ-
նէն աւելի, անտարակոյս, Ազգային Եկեղեցւոյ մատուցա-
րին, ամբողջ դարեր Ազգին գոյութիւնը ոգեւորող այն կեն-
դանի զօրութեան, որ մարդու մը ներշնչեց իր համայնքը սի-
րելու ամէնէն մաքուր կերպերէն մին, ու հասարակութեան

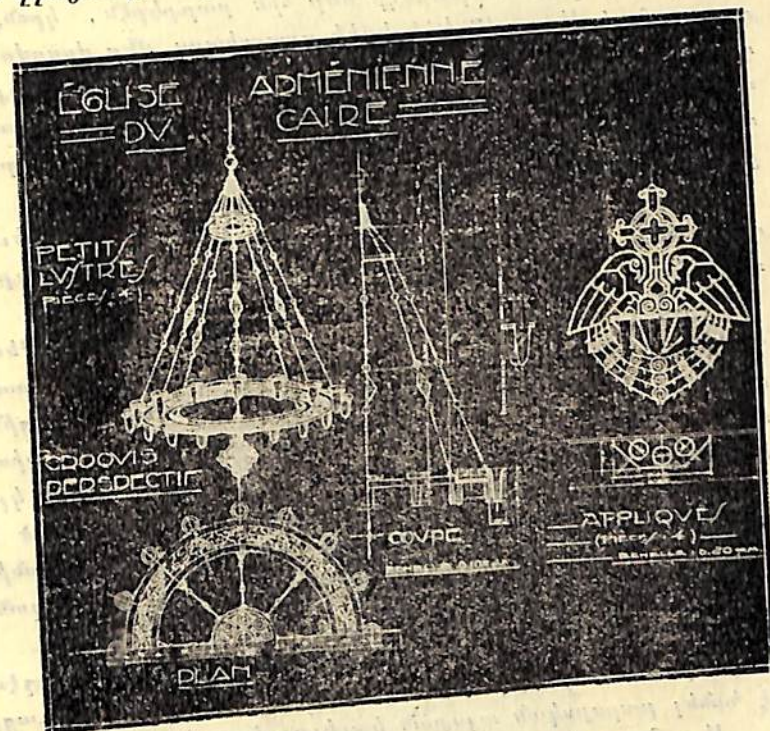

(քիւ 54) Մեսալեայ մեծ շահը, զանազան կողմերէ դիտուած

մը՝ այդ կերպը գնահատելու և անով խանդավառուելու ողջ-
մասութիւնը:

Ճիշտ այս վերջին արարդան է որ կ'արժէր թերեւս եր-
կու բառով վեր առնել այս գրքի վերջաւորութեանը մէջ,
մատնանշելու համար բարոյական իրողութիւն մը, որ մեր
հանրային կեանքին համար ունի իր նշանակութիւնը:

Այս եկեղեցիին շինութեան ատեն, հանրային կարծիքն
ու զգացումը անոր նկատմամբ այս կամ այն ձևով հրահր-

(քիւ 55) Փոքր շահ և ուղանալ

ուած միջոցին ալ, երբեք չ'լսուեցաւ խօսք մը կամ ձայն մը
որ փորձէր կասկածի տակ գնել նոր տղթալայրի մը շինու-
թեան կարեւորութիւնը, ինչպէս եղած էր զոր օրինակ այլուր
նմանօրինակ շինութեանց տալիս, երբ նոյնիսկ անոնք կ'կա-
տարուէին անհատի մը ձեռնտուութեամբը, մասնաւորի մը
կամքին կամ կտակին համաձայն:

Ընդհանրապես, սկիզբէն հրճուանքով ընդառաջուեցաւ գաղափարը, և միշտ դարձաւ հետաքրքրութեամբ է որ շրջապատուեցաւ գործը, երկու տարիներու և աւելի ժամանակի այն ընթացքին, ուր շտրունակուեցաւ կառուցումին աշխատանքը:

Ասիկա կ'ապացուցանէ թան մը, զեղեցիկ և սրտապնդիչ այն երեւոյթը թէ, հակառակ դաստիարակութեան և կենցաղական բմբունումներու բերած բոլոր նորութիւններուն, որոնք շատ բան փոխած են թերեւս մեր հին բարքերէն, կրօնքին զգացումը և Ազգային Եկեղեցիի գաղափարը մեր ժողովուրդին սիրտին մէջ կ'ստանան անկաւին սրտուոյ այն դերքը, որուն արժանի են անոնք, իրենց անցեալին գիտակցութեամբ պայծառացած և իրենց ապագային ուղղութիւնը չ'կորսնցուցած համայնքներուն կեանքին մէջ:

Մեր ազգային ոգին ցոլացնող պատկերին մէջ կարեւոր դիմ մըն է ասիկա, որուն համար կ'արժէ որ գուրգուտանք և սէր միայն տածէ ամէն Հայ:

Եթէ Բրիտանիէութիւնը լոյսի և սիրոյ, անկեղծութեան և գթութեան ներդաշնակուած զօրութիւնն է երկրի վրայ, ինչպէս կ'հաստատանք, հարկ է ընդունինք թէ մեր Եկեղեցին, ինչպէս անցեալին մէջ եղած է, ապագային եւս դեռ պիտի լինի մին կարեւորագոյն այն գործօններէն, որոնք միայն կրնան մեր ցեղային նկարագիրը հաղորդակից ընել այդ մեծ և բարի զօրութեան, այն ճամբով որ ուղղակի սրտին կ'ստանի, և այն կերպով՝ որուն մէջ մեր զգացումը ոչինչ պիտի գտնէ անհարապատ և օտարոտի:

Թո՛ղ չ'ըսուի թէ նիւթական շինուածքի մը հանդէպ ցոյց տրուած ժողովրդական այս շահագրգրութենէն իրաւացի է հանել բարոյական այսքան կարեւոր եզրակացութիւն մը:

Այդ Շէնքը բարձրացած է հող, գոհացում տալու համար ոչ թէ նիւթական կամ կենցաղական այլ բարոյական և հոգեկան պէտքի մը: Նշան մըն է ան, որ կ'ներկայացնէ երկար դարերէ ի վեր մեր մէջ ապրած, մեզի համար արդիւնաւոր ծուած սկզբունքի մը ոյժը, մեր ազգային իտէալին խորհուրդը ամբողջ: Անիկա կ'արտակերպէ գաղափարը, որ մեր էութիւնը լուսաւորեց այն օրէն ուր ցեղին զգացումը ազգային գիտակցութեան փոխուեցաւ մեր մէջ, ինքնուրոյն գրականութեան մը հաստատումովը, սեփական պատմութեան մը

սկզբնաւորութեամբը, ընտանիքի գեղարուեստի մը մշակոյթովը և մեր հոգիին մէջ խմորումովը սոյնպիսի տաքինութեանց, որոնք սեղ մը տուին մեզի քաղաքակրթութեամբ ազգերու շարքին մէջ:

Այդ ամէնը կապուեցան Հայ Եկեղեցւոյ, այսինքն մեր

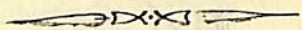

(թիւ 56) Առաջնորդական արտ.

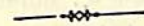
ազգային կրօնքին հովանիին տակ և ամոր շունչովը. և այս չէնքը, իբրեւ գեղեցկութիւն, իբրեւ շնորհք, իբրեւ տրամադրութիւն հոգեկան մեծութեանց, կ'իշխեն մեզի այդ ամէնը:

Այդ յուշարարութիւնը մեզի համար կրկնապէս նշանակալից և նուիրական է անասարակոյս հոս, հեռաւորութեանը մէջ որ զմեզ կ'ըստնէ մեր բնաշխարհիկ Հայրենիքէն և այն բոլոր կենդանի ազգայնութիւններէն, որոնք, հոն, միջավայրի պայմաններուն հասկնալի ներդրածութեամբը, ուղղակի կ'իջնեն Հայութեան հոգւոյն մէջ:

Նշանանակալից՝ անով որ ամէն օր մեր ազգային զգացումին մէջ կը վերանորոգէ հին բայց չմոռցուելիք և ճշմարիտ արժէքներու գիտակցութիւնը, տեսալ մը ներքին ոյժ օտարացումի վտանգներուն դէմ: Ու նուիրական այն պատճառաւ որ մեզի կ'հաղորդէ պատգամը բարի և խմատուն անցեալի մը. այս բարեցակամ միջավայրին մէջ ապրիլ իբրեւ պատուաւոր ճերմուղը տառապամ բայց անուշական ցեղի մը, երէկի մեր նախնիքներէն մեզի վասակցուած խաղաղ ժիր և պարկեշտ հասարակութեան մը մեր համբաւին հանդէպ զուրգուրալից:

ՏԱՂ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԵՒ Ի ՏԱՃԱՐԷ ՍՈՒՐԲ (Վերագրուած Ս. Գրիգոր Նարեկացուն)

Չորք ի վերուս իշեալ առ Սուրբն արքայն,
Շինէին զսանարն, արեւին զփայսն,
Քերէին զփարն առ ձեռնադրեալ փայսին.
Դիրդեցաւ երկինք, հոշակեցան լերինք,
Պատահեցաւ արձանքն ի ձայնէ ուռնադրորդ հայրմանցն:

Երկոսասան նիւքից, երեքսասան կողմանց,
Զորեքսասան մասանցն, կապուսակ նիւքիցն,
Զնոյն քարոզէին, զվարսն հասանէին,
Ի ներքնական սեմոցն՝ զարձաքապաս բեւեռն
Ի լքակէ լքակ:

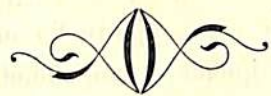
Մըսանք Քիրիմն արքայն ի տունն տեղական,
Տեսանք Քիրիմն արքայն ըզզարդ զամենայն զունիցն,
Ըզոռն եւ ըզուռան, ըզյորդանն եւ զբացազոյն սպիտակն.
Անդնդանոս վսակ, հաւ թիթլունս արկեալ,
Զայն մարգարսով կազմէր, շուրման կապէր
Ի կողակէ կողակ:

Քանի՞ քիւ կողեկացն , Քանի՞ քիւ խորանացն ,
 Քանի՞ քիւ կամարացն , քանի՞ քիւ կանքեղացն ,
 Քանի՞ քիւ վարագուրացն , եւ քանի՞ քիւ զանգակացն .
 Հազար քիւ կողակացն , հազար քիւ խորանացն ,
 Հազար քիւ կամարացն , հազար քիւ կանքեղացն ,
 Հազար քիւ վարագուրացն , եւ քիւր մի զանգակացն :

Տանարն այն ո՛ւմ նրման է , անառն այն ո՛ւմ նրման է ,
 Մարդակն այն ո՛ւմ նրման է , գերանն այն ո՛ւմ նրման է ,
 Խոյակն այն ո՛ւմ նրման է , սիւներն այն ո՛ւմ նրման է ,
 Խաւիսխն այն ո՛ւմ նրման է , եւ տանարն այն ո՛ւմ վայել է :

Անառն մարտիրոսացն , մարդակն մարգարեիցն ,
 Դերանն քերովքիցն , խոյակն առաքելոցն ,
 Սիւներն սերովքիցն , խաւիսխն արքայ Կուսին ,
 Տանարն վայել է Փրկչին :

Քարեին ըզլարն , հրնչեին զանգակն ,
 Դղրդայր տանարն , նոխայր նախարակն
 Յընծայր Սողոմոն արեայն .
 Եւ երգս ի բարձունս երգեին նուագելով
 Եւ գոչեին ասելով՝ Ալիւալիա :

(քիւ 57) Ատեան , Դաս , Արու , Սեղան , Խաչկալ , Խորան :

ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ

Եկեղեցին Հայկական՝ հայրենի տունն է հոգւոյս ,
ինչպէս քաւայր մ'ընդարձակ, պարզ ու խորունկ, մուր եւ լոյս,—
իր գաւիթով հիւրընկալ, իր լայն բեմով, ու հեռուն
Կանգնած իր լուռ խորանով՝ որ կարծես նաւ մ'է ծրփուն...:

Եկեղեցին Հայկական՝ ես աչքս գոց կը տեսնեմ,
ես կը շնչեմ, կը լքեմ իր Յիսուսին մանկադէմ
Ոսկերուն սակ մըխացող փուլայ-փուլայ խունկերով
Եւ իր պատերը ցնցող աղօթքներով ալիսով...:

Եկեղեցին Հայկական՝ բարձր բերդն է հաւաստին
Իմ պապերո՛ւս որ հողին զայն քաւ քաւ հանեցին
Եւ երկինքէն իջուցին զայն ցող առ ցող, ամպ առ ամպ,
Ու քաղուեցան անոր մէջ հանդարտութեամբ, քաղցրութեամբ...:

Եկեղեցին Հայկական՝ մեծ վարագոյր մ'է բանուած,
Որուն ետեւ ըսկիհին մէջ կ'իջնէ ինքը Աստուած,
Որուն առջեւ գլխահակ կու գայ իմ ազգքս ամբողջ
Հաղորդելի անցեալին հաց ու գինւով կեցաստողջ...:

Եկեղեցին Հայկական՝ ծովուն դիմաց ալեկոծ
Նաւահանգիստ մ'է խաղաղ: Յուրս գիւերին՝ հուր եւ բոց,
Ու սօրակեզ ցերեկին՝ անտառ մըն է ըստուերոս,
Ուր շուշաններ կը ծաղկին Շարականի գետին մօտ...:

Եկեղեցին Հայկական՝ մեն մի քարին սակ գետնի,
Դեպ ի երկինք ընթացող գաղտնի նամբայ մը ունի...
Եկեղեցին Հայկական՝ հայ հոգիին եւ մարմնոյն
Զբրահանդերձն է փայլուն, մինչ իր խաչերն են դաշոյն
Եւ զանգակներն են բոմբիւն եւ երգն է մի'ես Յաղրուքիւն...:

Նոյ. 1924

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԷՆԱՆ

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

Այս տեղ կ'դրուին ընթերցողները դրժոյկիս մէջ
լուստապուած այն արձանագրութեանց, որոնք իրենց
պատկերներուն մէջ չեն կարգացուիր:

Էջ 25, պատկեր թիւ 9

Կանգնեցաւ խաչս ի յի
շատակութիւն Փանո
սին եւ իւր հաւրն Թո
մասի եւ իւր մաւրն
Մարիամին. Թվ. Պղ.

Էջ 28, պատկեր թիւ 10

Շինեցաւ ձեռամբ
Մանսեսի Նիկողոսին եւ յիշատակ
ի դ'ուն Մբ Սարգսի. Թվ. Ռ ճ Ծ...

Էջ 29, պատկեր թիւ 11

Կանգնեցաւ խաչս ի փրկութիւն հոգւոյ. սմյսն Մղ
աթիւին եւ հաւրն Հիսէին եւ մեծ պապուն Ապսղլին
եւ մաւրն Զաահրային, եւ եղբաւրն Իպրահիմին եւ ֆորն
մեծ Խաբունին եւ առջի կնոջն մեծ Խաբունին եւ
միւս կնոջն Փախրին եւ հորն Իպրահիմի եւ
մօրն Մահապին, եւն.

Էջ 30, պատկեր թիւ 12

Արձանագրութիւնը մաշած է եւ չ'կարգացուիր, միայն
վերեւը, երկու փոքր խաչերուն երկու կողմերը կան Սարգիս
եւ Ովանես անունները:

Էջ 31, պատկեր թիւ 13

Խաչքարս կ'կրէ Ռ ճ Ղ Ը թուականը, արձանագրութեան
տառերը, թէեւ յստակ քանդակուած, չափազանց չարախառ-
նուած ըլլալով, դրեթէ անընթեռնելի են:

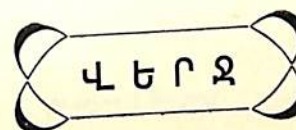
Շնորհիւ ՏՈ՛Ն Ա՛յ եւ ողորմութեամբ նորին
նորակերտալ ի հիմանէ շինեցաւ ՄԻ Սարգիս
անուն եկեղեցիս արդեամբք եւ ջանիւք
ինքնին միայն տարսմանէն Այվազ Աղա
կոչեցեալ Վանան Աղային, որ բազում
աշխատանքով պայծառակերտեաց զնա ի փառս
Ա՛յ եւ ի յօգուտ հաւատացելոց, յամի
Փրկչին 1749, սկիզբն, իսկ ի մերս
Ռ՝ Ճ Դ Ը. արդ խնդրի հարկիւ ի վայե
լողացոյ զերախսիս բարեպաշտութեան
սորա ոչ մոռանալով յիշել առ ՏՐ ըզ
ծնօղս սորին ընդ իւր, զտէր Ամբակում
պապն եւ զԳրիգոր զհայրն եւ զմահեստի
Ուստեան զմայրն եւ զմահեստի Հռիփսիմէ
կենակիցն եւ զհանի Յակոբեան որդեակն
եւ զհանի Տուտուն, եւ դուք յիշեալ
լիջիք ի Տէր:

Ի վայելումն Ազգիս Հայոց
շինեցաւ դպրատունս եւ հիւրանոցս
ի յիշատակ հոգւոյ Ակնցի Սարաֆ
Մահեստի Եղիազար բարեհամբաւ ամիրայի
եւ ծնողաց եւ համայն կենդանեացն
իւրոց, յամի Տեառն 1828, եւ Հայոց
Ռ Մ Հ Է ին:

Ի յիշատակ Սրբոց Յակոբեանց Առաքելական ՄԻ Արոտոյն
(Երուսաղէմի)
շինեցաւ հոգեւունս եւ հիւանդանոցս, ներքին մեծակառոյց
ջրհո-
րովն, ի վայելումն միաբան կարգաւորաց եւ աղֆա
հիւանդաց ազգիս, արդեամբք հոգեւոյս Ակնցի Սարաֆ
Մահեստի Եղիազար Ամիրայի, վասն հոգւոյ իւրում եւ ծնողացն.
բարեջան աշխատութեան նորա քեռորոյ Գերագնիւ Մահեստի
Ալեքսան եւ Մահեստի Յակոբ Աղայից, յամի Տեառն 1829 ին,
(յառաջնոր-
դութեան ՏՆ Կիրակոսի Արք Եպիսկոպոսի

Կարողութեամբն Աստուծոյ կառուցաւ ՄԻ տանաւս
նորասանման յանուն Սրբիւնոյ Աստուծա
ծնի, արդեամբք լուսաւորչադաւան առհա՛րկ
Ազգին Հայոց որ յեկեղեցոս, աշխատութեամբ
Մարաշցի Գաբրիէլ Սրբազան արհի Եպիսկոպոսի
ի միաբանութենէ Սրբոյն Սաղիմայ,
ի 1839, ի 17 Դեկտեմբերի.

Շնորհիւ Աստուծոյ ի հիմանց կառուցաւ
վարժարանս յանուն քերթողահօրն մերոյ Մովսէսի
հորենացւոյ, արդեամբք եւ ծախիւք վանեցի
ազգասէր Կարապետ Աղայի Տ. Գալուստեան,
ի յաւերժական յիշատակ լուսանոցի հօրն
Տ. Գալուստին եւ մօրն Մարիամայ եւ Եղբօրն
Խաչատրոյ եւ համօրէն ննջեցելոց իւրոց
եւ կենդանեաց, ի վայելումն եւ ի բերկրութիւն
մանկսոյ Արամեան տոմիս, որ յնգիպսոս,
ի բարոյական եւ յուսումնական վարժս գիտութեան

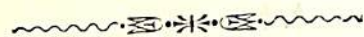

.....
Տպագրութիւն ԶԱՐԷԹ - ՊԱՂՏԱՍԱՐ, թիւ 2

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ն Ե Ր

Էջ	Տող.	Սխալ	Ուղիղ
11	5	երկողմի	երկողմի
17	ձանթթ. Բ. ար- ձանագրութեան մէջ	տա բաժողն	տա ռապե
17	»	խաչա նորոյ	խաչա տոյ
22	18	կ' բնակցութիւն	կ' բնակցութիւն
33	5	անիկա	ապիկա
36	3	անցուկ	անձուկ
42	8	հողածածկ	հողածածկ
44	20	կահոց	կահոց
45	2	երկու	սասնեղիւ
45	4	միայն և կ' լնասեն	միայն կ' լնասեն
48	5	ուցած	ուցեցած
55	2	շաւրջ	շուրջ
77	21	և պատկերներով	պատկերներով եւ
83	1	ժողովուրդեան	ժողովրդեան
83	6	հինգ	ի հինգ
83	3	աշխատեցաւ	աշխատեցան
83	16	տառապելոց	տառապելոյ

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղիղ
83	38	Կօտմէն	Կօտէն
84	3	Օհլիտյի	Օհլիտյի միջոցաւ
84	13	Լեւոն Աղնաւորի	Արամ Աղնաւորի
88	7	ընդամուր	ընդհանուր
88	15	ուղածիդ	ուղղածիդ
93	11	բաճրութիւն	բաճրութիւն
95	6	ըթացքին	ընթացքին
97	1	երկողմի	երկկողմի
104	9	աղեղածայր	աղեղածայրի

ԳՐԲՈՅԿԻՍ ԱՄԲՈՂՋ ՀԱՍՈՅԹԸ

ՅԱՏԿԱՑՈՒԱԾ Է

ԳԱՀԻՐԷԻ ՀԱՅ ՈՐԲՈՒՀԻՆԵՐՈՒ

ՆՊԱՍՏԻ ԳՈՐԾԻՆ

ԳԻՆ 10 Ե. Դ.

PRINTED IN EGYPT

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0166068

